

ГРОШІ І КРЕДИТ

Навчальний посібник

Харків 2016

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ**

ГРОШІ І КРЕДИТ

Навчальний посібник

Харків 2016

УДК 336.7 (075)
ББК 65.011.312я7
Г 899

*Рекомендовано вченою радою Українського державного
університету залізничного транспорту як навчальний посібник
(витяг з протоколу № 2 від 23 лютого 2016 р.)*

Рецензенти:

професор О.О. Красноруцький (ХНТУСГ
ім. Петра Василенка),
професор Н.В. Кузьминчук (НТУ «Харківський
політехнічний інститут»)

Авторський колектив:

Калініченко Л.Л., Коковіхіна О.О., Бойко Д.І., Войтов І.М.

Г 899 Гроші і кредит: Навч. посібник / Л.Л. Калініченко та
ін. – Харків: УкрДУЗТ, 2016. – 249 с., рис. 32, табл. 23.
ISBN 978-617-654-041-0

У навчальному посібнику висвітлені загальнотеоретичні аспекти щодо сутності та функцій таких категорій, як «гроші», «валютний курс», «кредит», «грошовий обіг», «грошова маса», «грошовий ринок». Проаналізовано організацію грошово-кредитної та банківської систем України, механізм їх функціонування і вплив на розвиток макроекономічних процесів.

Рекомендується для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

УДК 336.7 (075)
ББК 65.011.312я7

ISBN 978-617-654-041-0

© Український державний університет
залізничного транспорту, 2016.

Навчальний посібник

Калініченко Людмила Леонідівна,
Коковіхіна Олександра Олександрівна,
Бойко Дмитро Іванович,
та ін.

ГРОШІ І КРЕДИТ

Відповідальний за випуск Калініченко Л.Л.

Редактор Еткало О.О.

Підписано до друку 02.06.15 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 10,0. Тираж 100. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту
61050, Харків - 50, майдан Фейєрбаха, 7
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Управління державними і корпоративними фінансами»

Л.Л.Калініченко, О.О. Коковіхіна, Д.І.Бойко, І.М. Войтов

ГРОШІ І КРЕДИТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Харків
2016

УДК 336.7 (075)
ББК 65.011.312я7
Г 899

Калініченко Л.Л., Коковіхіна О.О., Бойко Д.І., Войтов І.М. Гроші і кредит: Навч. посібник. – Харків: УкрДУЗТ, 2015. – 249 с.

У навчальному посібнику висвітлені загальнотеоретичні аспекти щодо сутності та функцій таких категорій, як «гроші», «валютний курс», «кредит», «грошовий обіг», «грошова маса», «грошовий ринок». Проаналізовано організацію грошово-кредитної та банківської систем України, механізм їх функціонування і вплив на розвиток макроекономічних процесів.

Для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

Іл. 32, табл.23, бібліогр.: 31

Навчальний посібник з дисципліни «Гроші і кредит» для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри “Управління державними і корпоративними фінансами ” 3 лютого 2015 року, протокол № 8.

Рецензенти:

Д.е.н., професор О.О. Красноручський
(завідувач кафедри обліку і аудиту Харківського національного
технічного університету сільського господарства імені Петра
Василенка)

Д.е.н., проф. Н.В. Кузьминчук
(завідувач кафедри „Економічної кібернетики та маркетингового
менеджменту” Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ	6
1.1. Сутність та походження грошей	6
1.2. Форми грошей та їх еволюція	8
1.3. Функції грошей	15
1.4. Вартість грошей	18
1.5. Якісні властивості грошей	19
1.6. Роль держави у творенні грошей	21
2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА	24
2.1. Сутність і структура грошового обороту	24
2.2. Структура грошової маси	30
2.3. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу	34
2.4. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор	37
3. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	40
3.1. Фінансовий ринок та характеристика його інструментів	40
3.2. Структура фінансового ринку	43
3.3. Суб'єкти фінансового ринку	51
3.4. Попит на гроші	55
3.5. Пропозиція грошей	58
4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ	61
4.1. Економічна суть і структура грошової системи	61
4.2. Типи грошових систем	66
4.3. Створення грошової системи України	70
5. ІНФЛЯЦІЯ	73
5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи	73
5.2. Індекси вимірювання інфляції	77
5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні	79
5.4. Антиінфляційні заходи	81
6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ	84
6.1. Сутність валюти та її конвертованість	84
6.2. Валютний курс, фактори, що впливають на нього і способи його визначення	86
6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування	92
6.4. Валютна система та її розвиток	96
6.5. Валютне регулювання і валютний контроль як інструменти стабілізації валютної політики в Україні	100

7. ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ	104
7.1. Металістична теорія грошей	104
7.2. Номіналістична теорія грошей	107
7.3. Кількісна теорія грошей	109
7.4. Сучасний монетаризм	125
8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	132
8.1. Необхідність та сутність кредиту	132
8.2. Функції кредиту	137
8.3. Форми та види кредиту	139
8.4. Відсоток за кредит	157
8.5. Поняття про кредитну систему	163
9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	166
9.1. Визначення та функції фінансових посередників	166
9.2. Види фінансових посередників	167
10. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ – ГОЛОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	175
10.1. Правовий статус, принципи організації і діяльності Національного банку України	175
10.2. Функції Національного банку України	178
10.3. Структура Національного банку України	193
11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ	202
11.1. Сутність комерційного банку та характерні особливості банківської діяльності	202
11.2. Види комерційних банків	209
11.3. Принципи діяльності комерційних банків	212
12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЇХ З УКРАЇНОЮ	215
12.1. Міжнародний валютний фонд	215
12.2. Світовий банк та його складові інституції	218
12.3. Банк міжнародних розрахунків	222
12.4. Європейський інвестиційний банк	226
12.5. Європейський банк реконструкції та розвитку	228
Термінологічний словник	230
Перелік питань для контролю рівня засвоєння програми з курсу дисципліни «Гроші і кредит»	238
Бібліографічний список	242
Додаток	246

ВСТУП

Життя сучасної людини неможливо уявити без грошей. Їхня поява відіграла помітну роль у розвитку цивілізації. Сьогодні гроші узурпували роль істинних цінностей, а тому актуальним є дослідження сутності грошей з метою формування правильного відношення до них. Бо насправді гроші лише інструмент, товар, а не сама мета людського існування.

Наукове розуміння проблем грошей, грошового обігу, кредитних відносин є необхідною складовою становлення професійних економічних знань студентів. Тому важливе місце в підготовці висококваліфікованих бакалаврів та спеціалістів з економіки відводиться навчальній дисципліні «**Гроші і кредит**».

Навчальна дисципліна «Гроші і кредит» установлена галузевим стандартом вищої освіти і внесена до складу природничо-наукового та загальноекономічного циклу підготовки бакалавра зі спеціальностей економічного напрямку.

Зміст навчального посібника висвітлює сутність, функції та роль грошей і кредиту; механізм функціонування грошової системи в ринковій економіці; закономірності функціонування валютного ринку і валютної системи, грошового ринку; роль, специфіку та практику використання грошово-кредитної політики Центрального банку (ЦБ), напрями діяльності банків та небанківських фінансових інститутів щодо грошово-кредитного обслуговування суб'єктів господарювання та населення в Україні.

Мета цього навчального посібника — забезпечити студентів навчально-методичними матеріалами, необхідними для вивчення теоретичного курсу «Гроші і кредит».

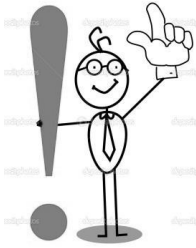
Посібник містить основні теоретичні та практичні положення щодо вивчення кожної теми, запитання для самоконтролю міцності засвоєння теоретичних положень курсу «Гроші і кредит» та список рекомендованої літератури з курсу.

Посібник відповідає програмі курсу «Гроші і кредит». Кафедра «Управління державними і корпоративними фінансами» УкрДУЗТ рекомендує його до видання.

Навіть кохання не зробило так багато людей
божевільними, як роздуми над природою грошей.
Вільям Гладстон

1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1. Сутність та походження грошей

Гроші сьогодні виконують багато економічних і психологічних функцій. Крім того, гроші – це різновид енергії, рушійна сила нашої еволюції. Така ситуація виникла в ході розвитку суспільства досить нещодавно; так було не завжди. У минулому таким джерелом енергії, яке забезпечувало взаємодію між людьми, були земля та свійські тварини або раби чи природні ресурси (вода, сіль, залізо). І хоча люди завжди використовували головним джерелом енергії щось одне – одну річ чи природний ресурс – ніщо з цих речей або ресурсів не змогло перетворитися в той колосальний механізм, яким у наш час є гроші – єдине, що пронизує всі сторони людського життя і є основним елементом сучасної культури.

В економічній літературі розглядаються два підходи до походження грошей: **раціоналістична та еволюційна концепції**.

Перша пояснює походження грошей як підсумок угоди між людьми, які впевнились у тому, що для руху вартостей у міновому обороті необхідні спеціальні інструменти. Згідно з другою – гроші з'явилися в результаті еволюційного процесу, який поза волею людей призвів до того, що деякі предмети виділилися із загальної маси і посіли особливе місце.

У працях **К. Маркса** зроблено аналіз історичного процесу **еволюційного розвитку грошей** за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну, у результаті якого і сформовано **форми вартості**.

Перша форма — *проста*, або *випадкова*, форма вартості — властива найнижчому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві

залишок продукції виникав лише періодично, час від часу. Ці залишки, які становили надлишки результатів праці конкретного індивіду, випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару (наприклад, одна вівця дорівнювала одному мішку зерна). Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма — *розгорнута* форма вартості. З подальшим розподілом праці, зростанням виробництва все більше товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

Третя форма вартості — *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. У зв'язку з такою об'єктивною необхідністю з товарної маси почали виділятися товари, що виконують роль загального еквівалента. Загальними еквівалентами на різних територіях та в різні часи ставали худоба, хутро, слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

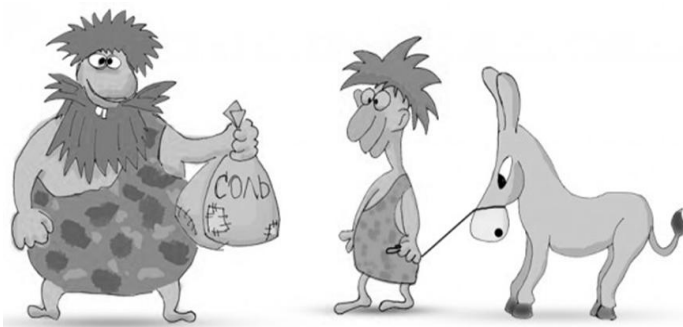
Унаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості — *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на **товар-гроші**;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

1.2. Форми грошей та їх еволюція

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних, якими є сучасні гроші. *Повноцінними* були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад золоті чи срібні монети. *Неповноцінними* є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилитися від вартості того матеріалу, з якого вони виготовлені (банкноти, білонна монета, депозитні та електронні гроші). У сучасний період усі країни світу користуються виключно неповноцінними грошима.

Між періодами використання повноцінних і неповноцінних грошей була епоха використання змішаних форм. У цей період в одних країнах використовували повноцінні гроші, в інших — неповноцінні (паперові). Крім того, в одних і тих самих країнах поряд з повноцінними монетами нерідко використовувалися неповноцінні — білонні — монети, а також паперові знаки грошей (банкноти). Останні не мали внутрішньої вартості і були за формою ідентичні неповноцінним грошам. Проте вони тривалий час вільно обмінювалися на повноцінні монети і їх вартість, що формувалася в обміні, зближалася з вартістю металу, на який вони обмінювалися. Тому такі банкноти були тотожні повноцінним грошам.

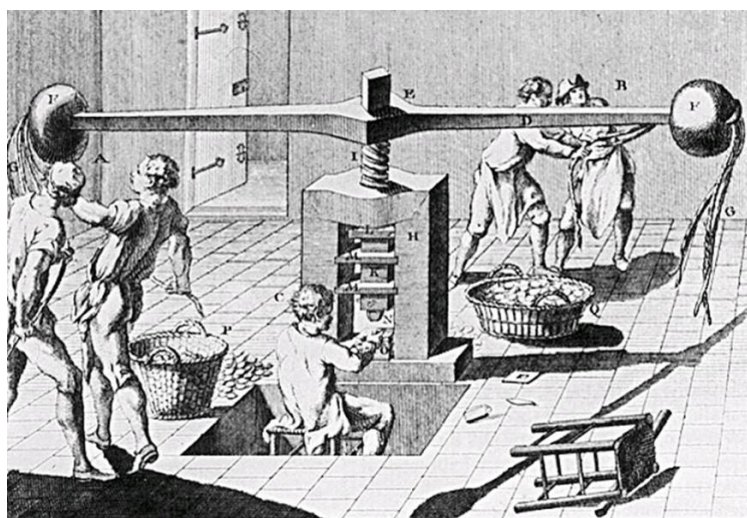

Початковою вихідною формою повноцінних грошей були **товарні гроші**. Спочатку це були предмети першої необхідності — худоба, сіль, зерно, риба, хліб тощо як найбільш ходові товари.

На зміну предметам першої необхідності в ролі грошей поступово прийшли предмети розкоші, передусім прикраси: намисто з черепашок, перли, хутра, інші дорогоцінні вироби.

Другий великий поділ праці (відокремлення ремесла від землеробства) істотно розширив межі товарного виробництва й

обміну та прискорив розвиток ринку. В обмін почали надходити не просто надлишки продуктів, а товари, спеціально виготовлені з цією метою. Невпинно розширювалися територіальні межі обміну. Тому ринок поставив перед грошовим товаром нові вимоги — бути однорідним, економічно подільним, здатним тривалий час зберігати свою вартість. Задовольняти такі вимоги попередні гроші не могли у зв'язку з їх фізичними властивостями. На їх місце ринок стихійно висунув метал. Почалася тривала ера панування *металевих грошей*.

Монета. З появою металевих грошей вони використовувалися у формі простих злиwkів чи кусків металу.

З розвитком торгівлі виникла потреба таврування злиwkів більш відомою й авторитетною особою, і ця функція перейшла до держави. Держави

почали виготовляти за встановленою формою злиwки металу, вагу і пробу яких засвідчували своїм штемпелем. Такі злиwки дістали назву *монети*.

Монета виявилася найдосконалішою формою повноцінних грошей, тобто тих, що функціонують в обігу з власною субстанціональною вартістю. Вона обслуговувала економічні відносини людей протягом майже трьох тисячоліть. За цей час монета теж розвивалась і змінювалась.

Білонна монета. Новий етап у розвитку монети як форми грошей пов'язаний з виникненням *білонної монети*, тобто розмінної, з дрібною вартістю. Вона призначена для забезпечення нормального виконання грошових функцій основною (валютною) монетою. Головна відмінність її полягає в тому, що вона карбується не з дорогоцінного металу, отже, є неповноцінною. Причому такою розмінна монета стала не відразу, а на певному етапі розвитку грошового обігу.

Демонетизація золота. Еволюція металевих грошей досягла свого апогею в період капіталізму вільної конкуренції. Золоті гроші настільки добре відповідали вимогам ринку, що навіть найкритичніші дослідники того часу без будь-яких сумнівів ототожнювали гроші з цим металом. Зокрема, К. Маркс неодноразово підкреслював, що гроші за своєю природою — це золото і срібло. Таке твердження було справедливим лише для того часу. Як не міг завершитися розвиток суспільних відносин епохою капіталізму вільної конкуренції, так не міг закінчитися і розвиток грошей закріпленням їх за золотом. Ті ж самі еволюційні процеси в суспільному житті зумовили неспроможність золота назавжди закріпитися в ролі грошей та підготували передумови для переходу до якісно нового типу грошей — *неповноцінних*.

Ускладнення і розширення товарного виробництва та ринкових відносин, що охопили всі сфери людського суспільства, з одного боку, та поява могутніх неринкових (державно-монополістичних) факторів впливу на економіку, з іншого, поставили перед грошовим товаром в епоху золотого монометалізму ще складніші вимоги.

По-перше, швидко посилювалися вимоги щодо зростання обсягів відтворення грошового товару відповідно до інтенсивно зростаючих масштабів суспільного виробництва й обігу. Реакцією на цю вимогу було широке запровадження в обіг розмінних на золото паперових банківських білетів, оскільки виготовлення золотих грошей було вкрай обмежене малими запасами золота.

По-друге, зростали вимоги щодо скорочення витрат на виготовлення грошей для мінімізації суспільних витрат обігу, які постійно зростали в міру розширення масштабів виробництва та обігу і спричиненого цим збільшення маси грошей. Навіть при заміні в обігу золотих монет паперовими банкнотами, але при збереженні розміну їх на золото держави повинні були нагромаджувати великі маси золота, відволікаючи для цього значні обсяги суспільного багатства.

По-третє, сама вартість грошей у нових умовах, що потребували активного втручання держави в економічне життя суспільства, повинна була стати більш гнучкою, більш податливою до державних регулятивних заходів.

Зазначені вимоги не міг задовольнити жодний товар — продукт людської праці, навіть найблагородніший із металів — золото. Будучи відносно м'яким і маючи високу питому вартість, золото відчутно зношувалося в процесі обігу, що призводило до великих втрат уречевленої суспільної праці. Через незначне поширення золота у природі видобуток його не міг встигати за зростанням місткості ринку і потреб його в грошовій масі. Вартість золота найменше зазнає будь-яких змін, оскільки на неї впливають не тільки фактори, що визначають поточне виробництво, а й вартість віками нагромаджених золотих запасів. Сама матеріальна форма золота, фізичні властивості якого зробили його найбільш придатним виконувати роль грошей у попередні віки, в умовах ХХ ст. виявилася нездоланною перепорою для виконання ним цієї ролі. Відбувся процес **демонетизації золота**: спочатку з обігу були вилучені золоті монети, замість них сферу обігу почали обслуговувати неповноцінні гроші, а згодом повністю було зупинено обмін неповноцінних грошей на золото в будь-якій формі.

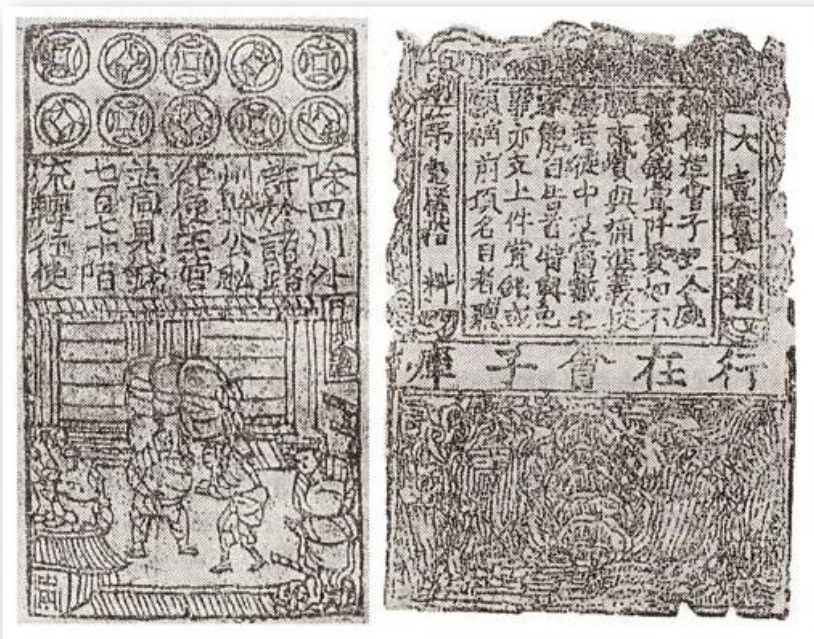
Еволюційні процеси в економіці, які спричинили демонетизацію золота, підготували підґрунтя для запровадження нематеріальних носіїв грошової суті — так званих **кредитних грошей**. Як зазначалося вище, саме золото виконувало грошову роль не стільки у своїй реальній вартості, скільки в номінальній. Поступово воно набуло особливої споживної вартості як загального еквівалента, що заслонила собою його природну споживну вартість. Отже, світова практика використання золотих грошей підготувала суспільство до сприйняття неповноцінних грошей, не пов'язаних із золотом, як більш ефективною грошовою формою. На цій підставі економічна думка остаточно дійшла висновку, що гроші не адекватні золоту, що вони — щось інше, складніше явище суспільного характеру, який не може бути виражений навіть благородними металами.

Неповноцінні гроші — це гроші, які не мають власної субстанціональної вартості. Перехід до неповноцінних грошей відбувався поступово. Перші їх форми з'явилися ще за часів панування металевих грошей. Тому в історії грошей був тривалий період існування змішаних форм, властивих повноцінним і неповноцінним грошам. Основними формами неповноцінних

грошей є білонна (розмінна) монета, паперові гроші (казначейські зобов'язання), банківські зобов'язання (банкноти), депозитні вклади, квазігроші. Не маючи субстанціональної вартості, усі вони застосовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, які їх одержують як платіж, є віра в можливість використати їх для забезпечення своїх майбутніх платежів. Фактор довіри до цих форм стає вирішальним для їх функціонування як грошей, завдяки чому вони дістали також назву *кредитних*.

Кредитні гроші класифікуються за кількома критеріями. Залежно від форми існування виділяють готівкові гроші, розмінну монету, депозитні гроші; залежно від статусу емітента та характеру емісії — казначейські та банківські гроші.

Паперові гроші. Поняття паперових грошей має два тлумачення: широкі, коли паперовими називають будь-які грошові знаки, виготовлені з паперу (розмінні і нерозмінні банкноти, казначейські білети тощо), і вузьке, коли паперові гроші ототожнюються лише з казначейськими білетами.

Паперові гроші вперше з'явилися в Китаї. Їх витоки сягають торгових квитанцій в епоху династії Тан (618-907), які купці і торговці хотіли купити, щоб не мати справи з великою кількістю мідних монет під час великих комерційних угод.

У цьому навчальному посібнику будемо застосовувати поняття паперових грошей у вузькому розумінні. Це нерозмінні на метал знаки, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом,

визнаються законодавчо обов'язковими до приймання у всі види платежів. По суті, це завершена форма знака вартості, яка відірвалася не тільки від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обороту. Мірилом їх емісії стає не потреба обороту в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші називають ще казначейськими.

Банківські гроші — це теж неповноцінні знаки вартості, які емітуються банками на основі кредитування реальної економіки, завдяки чому їх випуск тісно пов'язується з потребами обороту, забезпечується їх вилучення з обороту при погашенні позик і підтримка стабільної вартості. У цьому полягає їх принципова відмінність і перевага порівняно з паперовими грошима.

Банкнота в найбільш загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку. Особливо чітко виявлялася спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої класичної банкноти.

Історично «класична» банкнота виникла з розписки середньовічних банкірів про взяття на збереження від купців золота та про зобов'язання повернути його на першу вимогу. У міру зростання багатств банків їхні розписки (банкноти) стали користуватися такою довірою, що почали прийматись у платежі нарівні із золотою монетою. Поступово такі розписки набули строго встановленої форми й абстрактності як важливих ознак векселя і стали подовгу затримуватися в обігу, не повертаючись у банки для виплати по них золота. Ця обставина дала можливість банкірам видавати свої банкноти купцям на суму, що перевищувала вартість золота, прийнятого на збереження, тобто перейти від повного до часткового покриття банкнот. Не покриті золотом банкноти стали видаватися підприємцям взамін комерційних векселів. З цього часу (кінець XVII ст.) починається власне історія «класичної» банкноти.

Характерними ознаками «класичної» банкноти є:

- 1) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- 2) обов'язковий обмін на золото на першу вимогу власників;
- 3) подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що перебували у портфелі банку).

Завдяки цим ознакам банкнота істотно відрізнялася від комерційного векселя. Якщо останній має приватну гарантію, що забезпечується капіталом одного чи групи підприємств, то банкнота — суспільну гарантію, яка базується на капіталах усіх підприємців, що зберігаються в банках. Банкноти на відміну від векселів є безстроковими зобов'язаннями, не пов'язаними з конкретними торговельними операціями. Вони можуть випускатися в будь-яких купюрах і перебувати в обігу будь-який термін, що дає можливість розраховуватися ними по всіх можливих платежах. Ці переваги надали банкноті особливої якості — загальної оборотності, якої не мав вексель.

Період «класичної» банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929—1933 рр. У нових умовах банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію сталості вартості — розмін на золото. Це значно зблизило сучасні банківські гроші з паперовими, оскільки зняло внутрішнє гальмо їх знецінення.

Депозитні гроші — це різновид банківських грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються для платежів у безготівковій формі. Рух їх здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів — чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Перший банкомат з видачі готівки був установлений 27 червня 1967 р. в районі Енфілд на півночі Лондона у відділенні британського банку Barclays. Винахідником його був шотландець Джон Шепард-Баррон, що працював за замовленням компанії De La Rue – британського виробника паперу для грошових знаків більш ніж 150 країн світу.

Пластикових карток у той час не існувало, і для зняття грошей використовувалися спеціальні

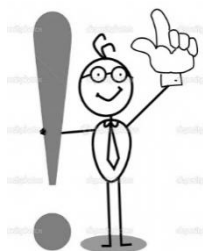
ваучери, які треба було заздалегідь отримати в банку. Проте за переведення в готівку грошей банк не утримував комісію.

Через кілька років інший шотландець – Джеймс Гудфеллоу – придумав використовувати секретний ПІН-код для захисту від несанкціонованого доступу до банківських рахунків, а перші пластикові картки з магнітною смугою з'явилися в США.

У 2000-х роках при виробництві банкоматів почали застосовувати технологію *Cash Recycling*, яка полягає в тому, що готівкові гроші, внесені одним клієнтом у банкомат, можуть бути отримані на руки іншим клієнтом.

Електронні гроші — це різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків.

1.3. Функції грошей

Функція грошей — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Основними функціями грошей є:

1) **міра вартості** — це функція, сутність якої полягає у тому, що гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів у формі ціни.

Двоєке призначення цієї функції — виражати і вимірювати вартість товарів;

2) **засіб обігу** — це функція, у якій гроші є інструментом під час обміну товарів і забезпечують їх (товарів) обіг:

Т - Г - Т (на відміну від бартерного Т - Т),
де Т — товар; Г — гроші.

Процес поділяється на два самостійні акти:
(Т – Г) і (Г – Т).

Завдяки цьому можна затримувати гроші та нагромаджувати вартість (це розширює можливості виробничої сфери); власник

грошей може перенести купівлю іншого товару на майбутнє або взагалі використати гроші за іншим призначенням.

Гроші як засіб обігу мають такі риси:

- портативність;
- економічна подільність;
- однорідність маси;
- відносна міцність;
- дешевизна виготовлення;
- здатність швидко відтворювати будь-яку необхідну для їх обігу кількість.

Формула обігу грошей: $T = K \cdot T$ (продаж товарів у кредит). Завдяки цьому звузилася сфера використання грошей як засобу обігу і поширилася сфера їх використання як засобу платежу, а також з'явилися так звані кредитні гроші;

3) **засіб платежу**— це функція, коли гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Поява цієї функції обумовлена продажем товару в кредит. Ці гроші відмінні від грошей — засобів обігу. Така відмінність пояснюється фактором часу, який відділяє реалізацію товару (в борг) від платежу за рахунок погашення заборгованості.

Вимога до грошей — засобу платежу — це їх сталість (відбувається коригування ставки відсотка відповідно до знецінення грошей);

4) **засіб нагромадження** — це функція, коли гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення.

Ця функція розвинулася після функції засобу обігу, коли товаровиробник міг залишити частину виручки собі (його продуктивність праці була вищою за поточні виробничі та споживчі потреби), але раніше функції засобу платежу.

Гроші як засіб нагромадження можуть мати такі форми:

- скарб у вигляді золотих зливків;
- скарб в естетичній формі (предмети розкоші);
- скарб у формі нагромадження вартості. У цьому випадку він є резервом платіжних засобів, який можна спрямувати на розширення виробництва, вкласти в цінні папери, банки тощо й отримати додатковий прибуток.

Напрями використання грошей як засобу нагромадження

У сучасних умовах сфера функціонування грошей як засобу нагромадження вартості поділилася на дві частини:

- там, де нагромадження вартості зумовлюється потребами розширеного відтворення, оборотом капіталу, має конкретно-цільове призначення і є відносно короткочасним; цю функцію гроші виконують у формі знаків вартості;

- там, де нагромаджується абсолютне багатство, необхідне за межами усталеного процесу суспільного відтворення; воно має форму скарбу й обслуговується справжніми грошима – золотом;

5) **світові гроші** — гроші, що обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті та забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами:

- долар США;
- ЄВРО.

Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального засобу обігу та засобу перенесення багатства з однієї країни до іншої. Отже, світовим грошам притаманні всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку.

Якщо світові гроші використовують для погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позиками тощо, то вони виконують функцію засобу платежу. Коли витрачають для негайної купівлі товарів чи послуг і замість їх певної суми, яку вивозять (пересилають), у країну ввозять еквівалентну товарну вартість, вони виконують функцію купівельного засобу. Якщо світові гроші переміщаються з однієї країни до іншої без зустрічного переміщення товарного еквівалента чи погашення боргу, то вони забезпечують перенесення багатства.

Сучасний розвиток економіки, її інформаційний характер та нові підходи до суті грошей через призму фінансової науки, де гроші розглядаються як основний предмет дослідження дають підставу для появи та обґрунтування нової функції грошей – інформаційної.

Інформаційна функція – це функція грошей, у якій вони виступають як засіб інформаційного забезпечення розвитку економіки як на макрорівні, так і на рівні суб'єкта господарювання й окремої особи.

Інформаційна функція грошей дає можливість не лише оцінювати реальний стан економіки окремих господарств країни, а й прогнозувати економічний і соціальний розвиток держави, планувати роботу підприємств та окремої особи в умовах невизначеності. У разі об'єднання ринків за допомогою сучасної банківської системи гроші стають світовим інформаційним інструментом.

Необхідно також підкреслити, що інформаційна функція не може існувати окремо, без взаємозв'язку з іншими функціями грошей, що досліджувались раніше.

Усі наведені функції грошей є проявом єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг, перебувають у тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх.

1.4. Вартість грошей

Сучасна світова економічна думка розрізняє два аспекти в питанні про вартість грошей: вартість грошей як грошей і вартість грошей як капіталу.

Гроші як гроші використовуються переважно для реалізації наявної споживної вартості, тобто їх цільове призначення обмежується посередництвом в обміні, а вартість набуває форми купівельної спроможності. Однак гроші не можуть виразити цю вартість у ціні як простий товар. Вони виражають у ній різноманітність товарів у вигляді мінових пропорцій. Мінова вартість грошей – це їх відносне товарне відображення або купівельна спроможність.

Купівельна спроможність грошей – кількість товарів та послуг, які можна отримати за одну грошову одиницю.

Зміна вартості грошей – надзвичайно важливий економічний показник, що відчутно впливає на всі сфери життя суспільства. Рівень вартості грошей, як і ті економічні процеси, що його визначають, не можуть залишатися незмінними.

Гроші як капітал використовуються для забезпечення зростання наявної вартості. Для цього виготовлену вартість потрібно реалізувати, нагромадити та використати так, щоб її не тільки зберегти, а й збільшити. Це можливо лише за умови, що

гроші використовуються для формування промислового чи торговельного капіталу або як позиковий капітал.

Набуття грошима однієї з форм руху капіталу не означає, що вони перестали використовуватися як гроші. Функціонуючи як капітал, вони продовжують виконувати свої традиційні функції міри вартості і засобу обігу, які разом конституують явище грошей. Тому відмінності між грошима як грошима і грошима як капіталом досить умовні і встановлюються переважно призначенням грошей за їх використання економічними суб'єктами.

Гроші є власне грошима насамперед під час їх витрачання на особисте споживання, оскільки вони забезпечують купівлю товарів та послуг.

Гроші стають капіталом переважно за їх нагромадження, зберігання та продаж на грошовому ринку, оскільки це дає власнику грошей додатковий дохід у вигляді відсотка.

За обслуговування виробничого споживання гроші одночасно є власне грошима і капіталом, оскільки сприяють реалізації товарів та одержанню прибутку.

Найвиразніше гроші як капітал виявляють себе в межах кругообігу капіталу окремого підприємства. Наявна у нього сума грошей (на банківських рахунках, у касах) є одночасно частиною його оборотного капіталу і масою ліквідності, що забезпечує поточну платоспроможність підприємства. Збільшення цієї суми одночасно збільшує його оборотний капітал, тобто масу наявних ресурсів, його ліквідність, робить підприємство економічно могутнішим.

1.5. Якісні властивості грошей

Високий рівень розвитку сучасної ринкової економіки, ускладнений активним регулятивним втручанням держави в усі її процеси, зумовив широку гаму складних вимог до грошей, яким не могли відповідати жодні форми повноцінних грошей. Основними вимогами ринку до сучасних грошей та адекватними їм властивостями грошей є: стабільність вартості грошей; економічність грошового обороту; довготривалість використання грошових знаків; однорідність грошей; подільність; портативність.

Стабільність вартості грошей полягає в постійності рівня їх купівельної спроможності щодо товарів та іноземної валюти.

Економічність грошового обороту проявляється в мінімізації витрат суспільства на виготовлення грошей і забезпечення ними потреб обороту.

Довготривалість використання грошових знаків забезпечується виготовленням грошових знаків з надміцного, зносостійкого паперу або металу.

Середня тривалість життя українських банкнот залежить від номіналу. Банкноти низьких і середніх номіналів, які найчастіше використовуються, мають тривалість життя від 1 до 3 років. Банкноти номіналом 50 та 100 гривень «живуть» біля 5 років. А «довгожителлями» є банкноти найвищих номіналів, тривалість їх життя становить 7 і більше років. Зносостійкість банкнот формується ще на етапі виготовлення банкнотного паперу. Наприклад, у процесі виготовлення папір покривається спеціальними речовинами, лакується. Взагалі, технології, що використовують Фабрика банкнотного паперу НБУ та Банкнотно-монетний двір, дають змогу створити банкноти на рівні кращих світових зразків.

Однорідність грошей – усі екземпляри наявних в обороті грошей є взаємозамінними, мають однакову здатність до обміну, а співвідношення їх реальних цінностей відповідає співвідношенню їх номіналів.

Подільність полягає у вільному розподілі більшої грошової купюри на менші знаки, які необхідні для того, щоб здійснити будь-який платіж.

Портативність виявляється у високій зручності користування грошима у повсякденному житті.

Забезпечити всі ці властивості неповноцінним грошам — одне з найскладніших економічних завдань сучасних держав.

1.6. Роль держави у творенні грошей

Не держава створює гроші як економічне явище, хоча вона може визначати та змінювати зовнішні атрибути грошей, впливати на форму та якісні властивості грошей з метою кращого пристосування їх до ефективного виконання суспільної ролі.

Наприклад, держава надала металевим грошам форму монети, завдяки державі стала можливою заміна золотих грошей неповноцінними кредитними грошима, держава визначає номінал, форму, порядок емісії грошових знаків тощо. Але всі ці дії держави щодо грошей не зачіпають їх сутності, не визначають і не заперечують її, тобто мають чітко визначені межі. Якщо ж держава у своїх трансформуючих діях виходить за ці межі, наприклад емітує такі гроші, які втрачають довіру до себе з боку суспільства, а отже, перестають бути грошима по суті, то сама економічна дійсність починає «шукати» чи створювати більш надійні гроші, зокрема вдається до послуг іноземної валюти чи кредитних зобов'язань (векселів) надійних комерційних структур. За таких умов держава змушена буде обмежити свій вплив на гроші вказаними межами, замінити «неякісні» гроші якісними, провівши грошову реформу, і надалі рахуватиметься з об'єктивною природою грошей у своїх трансформуючих діях.

Характерно, що роль держави у формуванні грошей поступово посилювалася в міру розвитку самих грошей, підвищення їх ролі і посилення вимог до них з боку ринку. На перших порах, коли сам ринок стихійно висував на роль грошей один з найбільш ходових товарів, зовнішнє втручання в цей процес було мінімальним.

Із закріпленням ролі грошей за дорогоцінними металами втручання держави у створення грошей помітно посилилось. Вона взяла на себе зобов'язання надавати грошам точно визначену форму (монета), запровадила контроль за виробництвом грошей (карбування монет, фіксація проби металу, контроль вмісту дорогоцінного металу в монетах), організувала боротьбу із фальшуванням монет тощо.

Ще більшою стала роль держави у функціонуванні грошей після демонетизації золота. Вона визначає не тільки форму грошей, а й їх вартість, регулюючи насамперед масу грошей в обороті. Завдяки зусиллям держави, передусім її центрального

банку, звичайні клаптики паперу чи прості записи в бухгалтерських книгах банків набули здатності виконувати функції і роль грошей.

Проте це не означає, що держава стала творцем неповноцінних грошей, що її роль у цьому процесі визначальна, а самі сучасні гроші — виключно продукт, створений державою.

Гроші і сьогодні є продуктом ринку.

По-перше, саме ринок спричиняє об'єктивну потребу в грошах, з чим держава не може не рахуватися.

По-друге, ринок висуває жорсткі вимоги до носія грошових функцій, і держава повинна створити такого носія, який здатний найповніше задовольняти ці вимоги.

По-третьє, кількість грошей в обороті визначається певними об'єктивними закономірностями, які держава мусить урахувати у своїх регулятивних діях щодо грошей. Тому і сьогодні гроші не декретуються державою, а породжуються самою ринковою економікою.

ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ – випуск в обіг нових грошових знаків.

Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку (ЦБ), якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію, центральний банк намагається забезпечити таку кількість

грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Обсяг емісії розраховується на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету, доходів населення тощо.

Емісія грошей, як правило, здійснюється в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків у Національному банку України (НБУ). Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків.

Процедура емісії суворо регламентована і здійснюється центральним банком через валютний, фондовий та кредитний канали та забезпечується отриманням Національним банком

України еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів. У разі необхідності через ці ж канали відбувається й вилучення грошей з обігу.

Через валютний канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку.

Через фондовий канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу на відкритому ринку державних цінних паперів.

Через кредитний канал гроші випускаються шляхом здійснення Національним банком України підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування. При цьому кошти випускаються на зворотній основі під відповідне забезпечення, яке надається Національному банку України в заставу на визначений термін (від 1 до 365 днів залежно від інструменту рефінансування), після якого повертаються до Національного банку України та вилучаються з обігу.

Готівкові гроші випускаються в обіг виключно в обмін на безготівкові. Відбувається це в процесі економічної діяльності. При виникненні у клієнтів банків потреб у готівкових коштах, банки отримують їх у Національному банку України з одночасним списанням еквівалентної суми безготівкових коштів з їхнього кореспондентського рахунка в Національному банку України.

Запитання для самоконтролю

1. Які існують погляди на походження і сутність грошей?
2. Дайте визначення грошей.
3. Як гроші розв'язують протиріччя товарного ринку?
4. Назвіть види грошей та охарактеризуйте їх.
5. Що належить до кредитних грошей?
6. У чому полягає функція міри вартості?
7. Значення грошей як засобу обігу та платежу.
8. Особливість функції нагромадження і заощадження.
9. Світові гроші, їхній зміст та значення в міжнародних економічних відносинах.
10. Чим відрізняються паперові гроші від кредитних?
11. Покажіть особливості реалізації функцій грошей в економіці України.

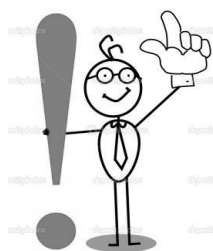
Гроші - спеціальний механізм для швидкого і зручного здійснення того, що робилося б і без них, хоча й не так швидко і зручно.

Джон Мілль

2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА

2.1. Сутність і структура грошового обороту

Економічною основою грошового обороту є процес суспільного відтворення, який відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

Грошовий оборот – це безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки.

Отже, іншими словами, **грошовий оборот** – це процес безперервного руху грошей (у готівковій і безготівковій формах) між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні. Він обслуговує потоки продуктів та доходів у суспільному відтворенні.

Суб'єктами грошового обороту є всі фізичні та юридичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні національного продукту.

Класифікація суб'єктів грошового обороту:

– **фірми** (підприємства та підприємці) – забезпечують створення і реалізацію національного продукту;

– **домашні господарства** – забезпечують виробництво національного продукту (робоча сила) і його кінцеве споживання;

– **державні структури** – забезпечують розподіл вартості створеного національного продукту;

– **фінансові посередники** – суб'єкти грошового ринку, що здійснюють перерозподіл грошових коштів.

Основні ринки в моделі грошового обороту(див. рис. 2.1):

- **ринок продуктів** – забезпечує реалізацію створеного фірмами національного продукту;
- **ринок ресурсів** – шляхом купівлі-продажу здійснює перерозподіл ресурсів, необхідних для виробництва;
- **фінансовий ринок** – забезпечує акумуляцію вільних грошових коштів суб'єктів господарювання;
- **світовий ринок** – забезпечує зв'язок із «зовнішнім» світом (через експортно-імпорتنі операції та приплив-відплив капіталу).

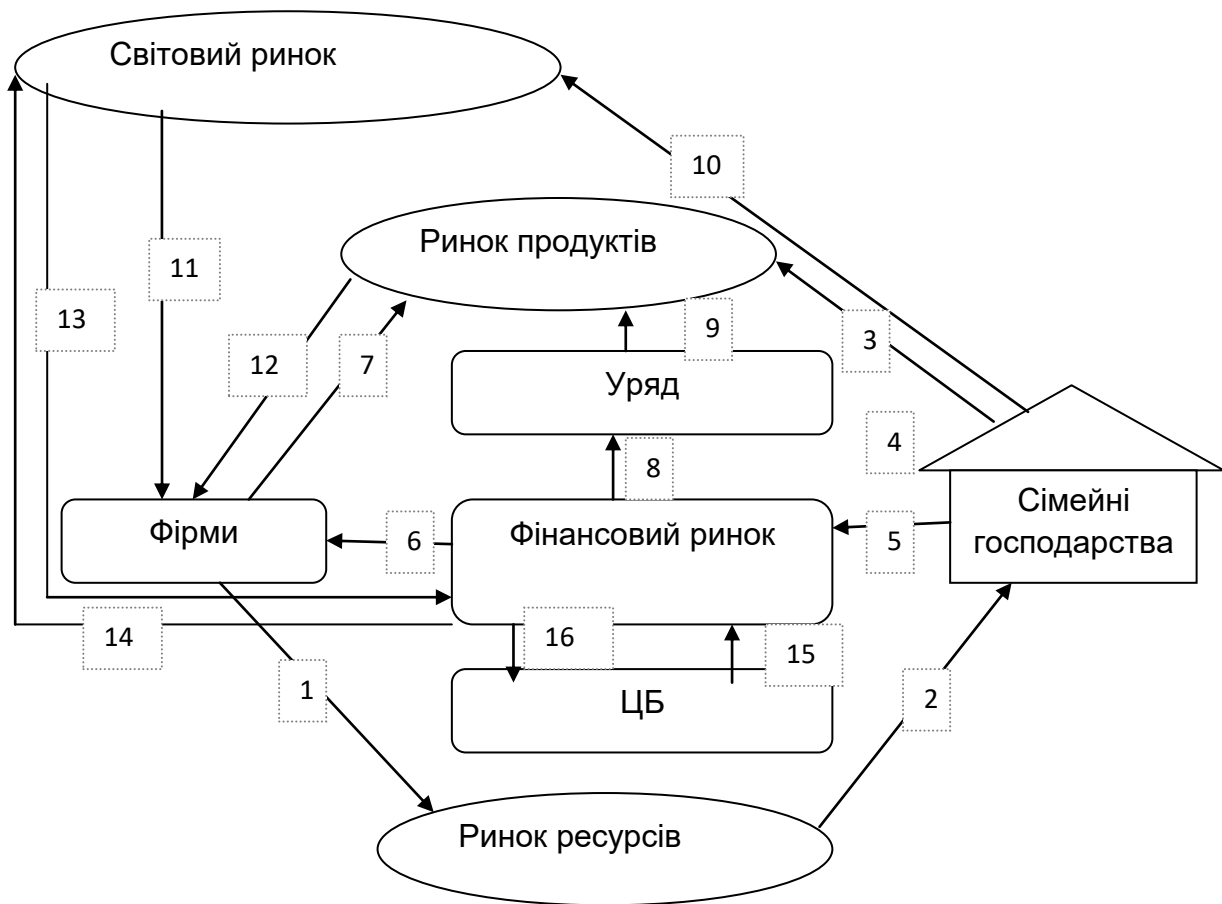

Рис. 2.1. Модель грошового обороту

Для спрощення побудови моделі грошового обороту згрупуємо всі його суб'єкти у чотири групи: фірми (підприємства та підприємці), сімейні господарства, уряд (державні структури), фінансові посередники.

Оскільки більшість відносин між економічними суб'єктами здійснюється через ринки, у моделі виділено чотири види ринків: ринок продуктів, на якому реалізують створений фірмами

національний продукт; ринок ресурсів, на якому фірми купують необхідні для забезпечення виробництва ресурси (робочу силу, земельні ділянки, будівлі тощо); грошовий ринок, на якому реалізуються вільні грошові кошти; світовий ринок.

З метою спрощення схеми грошових потоків під час побудови моделі грошового обороту зроблено кілька умовних припущень, які не відповідають реальним умовам економіки:

1) в економічній системі панує приватна власність, тому всі виробничі ресурси є власністю сімейних господарств, які продають їх через ринок ресурсів фірмам;

2) з тієї ж причини самі фірми перебувають у власності сімейних господарств і тому весь прибуток фірм надходить останнім у вигляді дивідендів як плата за ресурси;

3) у зв'язку з припущенням 2 уряд одержує всі податкові надходження тільки від сімейних господарств, і в моделі врахована тільки їх чиста сума (чисті податки);

4) уряд має можливість усі свої витрати, що не покриваються надходженнями чистих податків, забезпечити за рахунок коштів, які можна позичити на внутрішньому грошовому ринку, тобто не вдаватися до емісійних кредитів центрального банку чи позик на світовому ринку;

5) у зв'язку з припущенням 2 усі свої інвестиційні потреби, пов'язані з розширенням виробництва, фірми задовольняють за рахунок мобілізації коштів на внутрішньому грошовому ринку;

б) у потоках, що відбивають рух заощаджень сімейних господарств, враховано чисті заощадження та кредити і не враховано потоки повернення позик, вкладів та сплату відсотків;

7) потоках, що пов'язують внутрішній ринок зі світовим, відображено тільки платежі, що опосередковують чистий експорт або чистий імпорт.

У межах сукупного грошового обороту функціонують такі грошові потоки:

1 - купівля фірмами у сімейних господарств виробничих ресурсів (робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва);

2 - сімейні господарства отримують гроші за продані ресурси — грошові доходи;

3,10 - витрати сімейних господарств на споживання (в країні та поза її межами);

- 4 - сплата податків державі;
 - 5 - заощадження сімейних господарств, які надходять на грошовий ринок;
 - 6 - позики фінансових ресурсів фірмами на грошовому ринку;
 - 7 - витрати фірм для розширення виробництва (інвестиції);
 - 8 - позичання урядом фінансових ресурсів на грошовому ринку;
 - 9 - витрати уряду на закупівлю товарів на ринку продуктів;
 - 12, 11 - виручка, яку отримують фірми від продажу виготовленої ними продукції (в країні та поза її межами);
 - 13 - позики на світовому ринку;
 - 14 - позики на світовий ринок;
 - 15 - збільшення грошей на внутрішньому ринку (шляхом збільшення кредитування центральним банком комерційних банків);
- вилучення надлишку грошових коштів шляхом скорочення кредитування (шляхом збільшення кредитування) центральним банком комерційних банків.

Загальна збалансованість грошового обігу потребує вирівнювання передусім національного доходу і національного продукту. Для цього повинні балансуватися й усі взаємопов'язані грошові потоки. За напрямками руху грошей щодо національного доходу ці потоки розділяють на дві групи:

- потоки втрат (чисті податки, заощадження, оплата чистого імпорту);
- потоки ін'єкцій (інвестиції, державні закупівлі, надходження від чистого експорту).

На суму втрат зменшується, а на суму ін'єкцій збільшується внутрішній грошовий обіг і можливості реалізації національного продукту.

Для збалансування національного доходу і національного продукту потоки втрат і потоки ін'єкцій повинні вирівнюватися.

Структура грошового обороту за економічним змістом:

- сектор грошового обігу;
- фінансово-кредитний сектор, який поділяється:
 - на фіскально-бюджетний оборот;
 - кредитний оборот.

Виконуючи функції засобів обігу і платежу, гроші безперервно переміщуються від одного економічного суб'єкта до іншого. Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, називають **грошовим обігом**.

Частину грошового обороту, пов'язану з процесом розподілу вартості ВВП, при якому рух грошей відбувається нееквівалентно (тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг), називають **фінансово-кредитним сектором**.

Структура грошового обороту за грошовими потоками

Грошовий потік — це сукупність платежів, які обслуговують окремих етап процесу розширеного відтворення. Загальна сукупність таких грошових платежів, які здійснюються економічними суб'єктами, становить загалом у сукупності грошовий оборот.

Грошовий оборот складається з великої кількості різноманітних **грошових потоків**, які між собою тісно пов'язані, постійно переходять один в інший, впливають один на одного, внаслідок чого досягається взаємобалансування потоків. Це надає **грошовому обороту характер замкнутого, єдиного, самоавтоматично балансуєчого процесу**, незалежно від того, у якій формі гроші виступають та якими способами вони приводяться в рух.

Грошовий оборот — явище макроекономічного порядку.

Грошовий оборот обслуговує всі стадії суспільного відтворення:

- виробництво;
- розподіл;
- обмін;
- споживання суспільного продукту;
- перерозподіл національного доходу.

Тому його ще називають сукупним грошовим оборотом.

Через авансування грошей на придбання засобів виробництва й оплату робочої сили капітал спрямовується у сферу виробництва і забезпечує виготовлення валового національного продукту. Через оплату виготовленої продукції та послуг гроші обслуговують реалізацію національного продукту і вивільнення суспільного капіталу в грошовій формі. У процесі використання

грошової виручки від реалізації продукції та послуг здійснюється розподіл вартості національного продукту між власниками факторів виробництва (кредиторами, акціонерами, найманими працівниками) та державою, якій належать установлені податки. В усіх економічних суб'єктів формуються грошові доходи, за рахунок яких вони спрямовують капітал у сферу споживання — виробничого та особистого. Тим самим забезпечується новий цикл суспільного відтворення.

Грошовий оборот як макроекономічне явище потрібно відрізнити від обороту грошей у межах кругообороту окремого індивідуального капіталу, тобто на мікрорівні.

Грошовий оборот на мікрорівні:

— є однією з функціональних форм капіталу, його складовою та елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу. Якщо більша маса грошей, якою володіє даний індивідуальний власник, то він багатший, більші його можливості «заробити» прибуток чи дохід;

— включає: власні кошти та кошти, мобілізовані на грошовому ринку (повертаються на грошовий ринок як плата за борги і як ресурси для кредитування).

Гроші в сукупному грошовому обороті (на макрорівні):

— функціонують лише як гроші і не є функціональною формою капіталу. Тому їх масу в обороті не можна вважати частиною багатства країни, тобто її зростання не збільшує сукупного капіталу суспільства подібно до капіталу окремого індивіда. Якби грошова маса, яка перебуває в обороті, раптово збільшилася вдвічі, то загальний обсяг багатства країни не тільки не збільшився б, а міг би навіть зменшитися у зв'язку зі зростанням витрат на виготовлення додаткових грошей чи провокуванням інфляції їх випуском в оборот;

— охоплюють: сукупні кошти мікрорівня, кошти грошово горинку, додаткові емісії грошей.

Сукупний грошовий оборот не є механічною сумою оборотів грошей у межах індивідуальних капіталів, а є самостійним економічним явищем, безпосередньо пов'язаним із процесом суспільного відтворення в цілому.

Структура грошового обороту за формою платіжних засобів:

— **готівковий** – гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів, тому на їх оборот можуть впливати лише його прямі суб'єкти;

— **безготівковий** – гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи, що створює можливість контролювати грошовий оборот, а також впливати на відносини економічних суб'єктів не тільки ним самим, але й банкам та органам державного управління.

В основі організації безготівкових розрахунків лежать такі принципи:

1) грошові кошти господарюючих суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на розрахункових, поточних та інших рахунках в установах банків;

2) грошові розрахунки і платежі підприємства здійснюються, головним чином, через установи банків чи інші кредитні установи в безготівковому порядку за документами, передбаченими правилами розрахунків;

3) розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги виконуються після відвантаження товарів або надання послуг одночасно з ними або ж у порядку попередньої оплати. Платежі здійснюються в порядку, передбаченому умовами реалізації таких товарів;

4) розрахунки за товари та послуги виконуються, як правило, за згодою платника після перевірки виконання постачальником договірних умов;

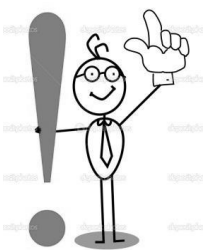
5) платежі здійснюються лише за наявності достатньої кількості коштів на рахунках платника; за певних умов банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного клієнта);

6) зарахування коштів на рахунок одержувача виконується, як правило, після списання відповідних сум з рахунка платника.

2.2. Структура грошової маси

Грошовий оборот забезпечується певною масою грошей.

Грошова маса є ключовим індикатором грошового обороту, а регулювання її обсягу – вирішальний спосіб досягнення цілей грошово-кредитної політики.

Грошова маса — це сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент.

Суб'єкти грошового обороту: приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи тощо, які мають у своєму розпорядженні готівкові гроші чи вклади на різних рахунках у комерційних банках.

Грошова маса має певний кількісний вираз (обсяг у мільярдах чи мільйонах грошових одиниць), надзвичайно складну структуру та динаміку руху. З точки зору якісної характеристики грошової маси важливе значення має її структура, а зважаючи на практику її регулювання — динаміка руху обсягу та структури.

Структура грошової маси. Виділяється кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначати різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються грошовими агрегатами.

Грошовий агрегат — це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

У статистичній практиці України для цілей аналізу і регулювання визначаються і використовуються чотири грошові агрегати: M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

M_0 — гроші поза банками (готівка). Відображає масу національної готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

M_1 містить M_0 + кошти на поточних рахунках у національній валюті (розрахунковий та чековий депозити, які не передбачають нарахування відсотків або незначні відсотки на залишки на рахунках, депозити «до запитання»). Іншими словами, M_1 містить M_0 + вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків. В

офіційній статистиці НБУ ці вклади називаються переказними коштами у національній валюті.

$M_2 - M_1$ + кошти на строкових депозитах включно з іменними депозитними сертифікатами банків та валютні кошти, які на першу вимогу можуть бути обміняні на готівку.

$M_3 - M_2$ + кошти за трастовими операціями банків та цінні папери «майже гроші» (їх не можна використовувати як гроші в поточних розрахункових операціях, але в разі потреби можна перетворити в гроші). M_3 — сукупна пропозиція грошей у країні.

Грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, але й якісно.

Агрегат M_1 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції *засобів обігу та платежу*. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес обміну і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат повинен бути об'єктом найактивнішого регулювання (табл. 2.1).

У грошових агрегатах M_2 , M_3 враховано нагромадження грошей у різних формах. Ці гроші тимчасово вийшли з обігу, виконуючи функцію *нагромадження вартості*. Залежно від строків та форми цих нагромаджень їх відносять до різних грошових агрегатів.

Обсяг грошової маси в кожному агрегаті визначається різними факторами.

Так, *обсяг агрегату M_1* передусім залежить:

- від обсягу товарообороту;
- швидкості обігу грошей.

Обсяги інших агрегатів — M_2 , M_3 — визначаються:

- обсягом товарообороту;
- швидкістю обігу грошей;
- розвитком кредитних відносин;
- рівнем капіталізації грошових доходів суб'єктів обігу тощо.

Показник **грошової бази** не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Таблиця 2.1

Грошові агрегати за 2005-2013 рр., млн грн

Показ- ник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
M_0	60231	749	111119	154759	157029	182990	192700	203200	237780
M_1	98573	123276	181600	225360	233900	289900	296700	323230	383900
M_2	193145	259413	391400	512600	484860	596700	684500	771130	906320
M_3	194071	261063	396156	515727	487298	597872	685500	773200	909070

Грошова база вміщує запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку (табл. 2.2).

Величину грошової бази Γ_{δ} можна визначити за формулою

$$\Gamma_{\delta} = M_0 + M_k + M_{рез}, \quad (2.1)$$

де M_0 — сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k — сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Таблиця 2.2

Показники грошової бази за 2005-2013 рр., млн грн

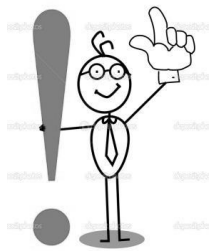
Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Γ_{δ}	82760	97214	141901	186671	194965	225692	239885	255283	307000

Безготівковий елемент $M_{рез}$ грошової бази відрізняється і якісно і кількісно від безготівкового елемента грошових агрегатів

M_1, M_2, M_3 . Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними. А безготівкові елементи грошових агрегатів — це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

2.3. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу

Грошовий оборот включає в себе грошовий обіг. Обіг грошових знаків передбачає їх постійний перехід від одних юридичних чи фізичних осіб до інших. Поняття «грошовий обіг» стосується лише частини грошового обороту — готівкового грошового обороту.

Швидкість обігу грошей — це частота переходу грошової одиниці від одного суб'єкта грошових відносин до іншого при обслуговуванні економічних операцій за певний період. Вона характеризує інтенсивність руху грошей, коли вони функціонують як засоби обігу і платежу.

Величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}, \quad (2.2)$$

де V - швидкість обігу грошей;

P - середній рівень цін на товари та послуги;

Q - фізичний обсяг товарів та послуг, які реалізовано в даний період;

M - середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

Величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту PQ (за певних умов це може бути сума ВВП) й обернено пропорційно — з обсягом маси грошей, що є в обороті.

Визначений таким способом показник V характеризує насамперед інтенсивність використання запасу грошей в обороті M для оплати товарів та послуг, що реалізуються, тобто цей показник пов'язаний переважно з грошовим обігом.

Величина V залежить:

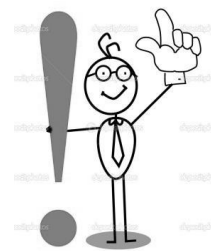
- від частоти й обсягів товарних операцій;
- нетоварних платежів (фіскально-бюджетних, кредитних тощо) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Швидкість обігу грошей за 2005-2013 рр.

Показ- ник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ВВП, млн грн	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1411238	1454931
M_1 , млн грн	98573	123276	181600	225360	233900	289900	296700	323230	383900
V , об.	4,48	4,41	3,97	4,21	3,90	3,73	4,39	4,37	3,79

У європейських країнах цей показник у середньому становить 8-10 обертів за рік. Це свідчить про іншу динаміку інтенсивності використання запасу грошей в обігу (практично у 2 рази), що прямо пропорційно діловій активності всіх суб'єктів господарювання.

Закон грошового обігу. В обігу на певний період часу має перебувати грошей не більше, ніж це необхідно для оплати товарів і послуг, що реально існують, за цінами, що склалися на даний момент.

Якщо формалізувати суть цього закону, то її можна виразити рівнянням

$$M_f = M_n, \quad (2.3)$$

де M_f - фактична маса грошей в обігу;

M_n – об'єктивно необхідна для обігу їх маса.

Коли $M_f > M_n$, можна зробити висновок, що в обігу з'явилися зайві гроші.

Коли $M_f < M_n$, можна зробити висновок про нестачу грошей в обігу.

В умовах золотого стандарту вирівнювання M_f і M_n забезпечується «автоматично»: при $M_f > M_n$ — гроші акумулюються у скарби, якщо $M_f < M_n$ — гроші зі скарбів повертаються до обігу.

В умовах функціонування грошей без матеріальної субстанції ситуація $M_f > M_n$ стає хронічною. Потрібні спеціальні макроекономічні заходи та регулятори для вирівнювання $M_f = M_n$.

Існують різноманітні форми грошей в обігу. Величина M_n охоплює всі форми грошей, які обслуговують потреби обігу, а вимоги закону грошового обігу поширюються на всю його сферу — готівкову і безготівкову.

У середньому кількість грошей, необхідних для обігу протягом певного часу M_n , прямо пропорційна масі товарів і рівню їх цін та обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці.

Цю залежність можна виразити формулою

$$M_n = \frac{\sum PQ}{V}, \quad (2.4)$$

де $\sum PQ$ - сума цін товарів, що реалізуються за певний період;

V - середня кількість оборотів грошової одиниці за цей самий період.

Якщо врахувати всі додаткові фактори, що впливають на грошову масу, то величину M_n можна виразити так:

$$M_n = \frac{\sum PQ - \sum K + \sum \Pi - \sum ВП}{V}, \quad (2.5)$$

де K - сума продажу товарів і послуг у кредит;

Π - загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$ВП$ - сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів.

2.4. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор

Змінювати масу грошей в обороті в Україні може тільки банківська система. Збільшення чи зменшення її досягається емісійною діяльністю центрального та комерційних банків.

Випуск в обіг грошових знаків у всіх формах **називається емісією**.

Емісія грошей:

— **первинна** – здійснює ЦБ у готівковій та безготівковій формах;

— **вторинна** – здійснюють комерційні банки у безготівковій формі шляхом грошово-кредитної мультиплікації їх вільних резервів та депозитних вкладів.

Грошово-кредитний мультиплікатор – це процес створення безготівкових грошей при кредитуванні банками клієнтури на основі вільних резервів, що надійшли до банку ззовні.

Вільний резерв – це сукупність грошових коштів комерційних банків, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій.

За економічним змістом **формування вільного резерву** здійснюється за формулою

$$BP = K + ZK \pm MBK - BC\Phi - AO - OP, \quad (2.6)$$

де BP – вільний резерв;

K – капітал банку;

ZK – залучені банком кошти в депозити;

MBK – сальдо заборгованості банку з міжбанківського кредиту, включаючи і кредити НБУ;

$BC\Phi$ – відрахування до централізованого страхового фонду;

AO – вкладення банку в активні операції;

OP – обов'язковий резерв.

Рівень грошово-кредитної мультиплікації (коефіцієнт мультиплікатора m) залежить від норми обов'язкового резервування r і визначається за формулою $m = 1/r$. Приріст

грошової маси ΔM унаслідок грошово-кредитного мультиплікатора може бути виражений формулою $\Delta M = \Delta R \times 1/r$, де ΔR — початковий приріст резервів, що спричинив процес мультиплікації. Проте фактичний коефіцієнт мультиплікації може істотно відхилитися від розрахункового, бо на процес мультиплікації можуть впливати й інші фактори. Наприклад, використання клієнтами банків позичених коштів для готівкових платежів перериває процес мультиплікації і знижує його рівень. Такий же вплив має зниження попиту на позики та зростання позикового відсотка. В обох цих випадках знизиться обсяг надання банками позик, уповільняться розрахунки між їх клієнтами, внаслідок чого зменшиться формування у них депозитних вкладів.

Водночас чимало факторів прискорює процес мультиплікації. Грошово-кредитний мультиплікатор може «спрацювати» не тільки при додатковому введенні грошей у банківський оборот центральним банком через кредитну емісію.

З огляду на дію названих факторів фактичний рівень мультиплікатора, що склався на певний час mm , доцільно визначати як співвідношення загальної маси грошей в обороті (грошова пропозиція) до суми грошової бази за формулою

$$mm = \frac{M_0 + D}{M_0 + R}, \quad (2.7)$$

де M_0 — маса готівки в обороті поза банками;

D — маса грошей в депозитах комерційних банків;

R — сума резервів комерційних банків (гроші на коррахунках та в касах банків).

З цієї формули випливають такі висновки:

- рівень mm зростає в міру зростання депонування грошей у банках, тобто показника D/M_0 ;
- рівень mm зростає в міру зниження резервування депозитів, тобто показника R/D .

Процес грошово-кредитної мультиплікації відіграє важливу роль у забезпеченні пропозиції грошей відповідно до потреб

економічного обороту. Проте надмірне підвищення його рівня може призвести до порушення рівноваги на грошовому ринку і посилення інфляції. Тому важливим завданням центрального банку є правильне визначення тенденції зміни рівня мультиплікації, своєчасне регулювання його відповідно до цілей грошово-кредитної політики.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот і з чого він складається?
2. Форми грошового обороту та їхня характеристика.
3. Класифікація безготівкових розрахунків.
4. Які існують форми безготівкових розрахунків?
5. У чому полягає сутність закону грошового обігу?
6. Грошові агрегати як показники грошової маси.
7. Способи регулювання грошової маси.
8. Що таке безготівковий грошовий оборот?
9. У чому полягають переваги безготівкового грошового обороту порівняно з готівковим?
10. Назвіть сфери застосування готівки в народному господарстві.
11. Виділіть основні принципи організації готівкового і безготівкового грошових оборотів.
12. Розкрийте сутність грошово-кредитного мультиплікатора.

За гроші не можна купити друга, зате можна придбати ворогів попристойніше.

Міллікен Роберт Ендрюс

3. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

3.1. Фінансовий ринок та характеристика його інструментів

Ринок у найпростішому розумінні – це система економічних відносин з приводу купівлі-продажу товарів. Сучасний ринок – це поняття більш складне, багатофункціональне, комплексне і представляє систему ринків (ринок засобів виробництва, ринок товарів і послуг, ринок праці, ринок інтелектуальної власності, фінансовий ринок і т. п.). У системі ринків найбільша роль належить фінансовому ринку, мета якого – забезпечити грошовими коштами всю систему ринків, національне господарство, для ефективного економічного зростання та досягнення необхідного рівня добробуту суспільства.

Фінансовий ринок – складова частина грошового обороту, його ключовий елемент. Він виступає як механізм перерозподілу грошових коштів між секторами економіки, збалансування окремих грошових потоків та грошового обороту в цілому.

На фінансовому ринку здійснюється купівля та продаж фінансових активів (інструментів), формуються попит, пропозиція та ціна на всі види фінансових інструментів.

Під фінансовими інструментами розуміють різноманітні види ринкового фінансового продукту, зокрема: цінні папери, грошові зобов'язання, валюта, ф'ючерси, опціони, депозитні вклади, кредитні договори, страхові поліси тощо. Характеристика фінансових інструментів надана в табл. 3.1.

За своїм характером усі інструменти фінансового ринку є певними зобов'язаннями покупців перед продавцями грошей. Залежно від виду зобов'язання їх можна поділити на *неборгові* і *боргові*, а також виділити у три групи: *позикові угоди*, *цінні папери*, *валютні цінності* (рис. 3.1).

Таблиця 3.1

Характеристика фінансових інструментів

Фінансові інструменти	Характеристика	
1	2	
Монетарне золото	Актив центрального банку	Золото, що зберігається в НБУ і є частиною офіційних резервних активів (міжнародних резервів). Золото, що не включається до офіційних резервних активів, класифікується як нефінансові активи
Спеціальні права запозичення (СПЗ)		СПЗ – міжнародні резервні активи, які створюються Міжнародним валютним фондом (МВФ) і розподіляються серед його членів у доповнення наявних офіційних резервних активів. Авуари в СПЗ є безумовними правами на отримання іноземної валюти чи інших резервних активів у країн-членів МВФ
Готівкові кошти	Банкноти і монети, що випущені НБУ і мають фіксовану номінальну вартість. Готівкові кошти в іноземній валюті є зобов'язанням центральних банків іноземних держав	
Депозити	<p>Вимоги до НБУ, інших депозитних корпорацій, які підтверджені документом про вкладення. Депозити включають переказні та інші депозити. <i>Переказні депозити (вклади до запитання)</i> – фінансові активи, що за першою вимогою можуть бути обміняні на готівкові кошти за номіналом та безпосередньо використані для здійснення платежу.</p> <p><i>Інші депозити</i> – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме: кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити</p>	

Продовження табл. 3.1

1	2
Кредити	Фінансові активи, які створюються в разі надання кредитором коштів безпосередньо позичальнику та засвідчуються документами, що не обертаються. Це надані позики та аванси, крім кредиторської і дебіторської заборгованості
Цінні папери (крім акцій)	Фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облигації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо
Акції та інші форми участі в капіталі	Фінансові інструменти та облікові документи, що підтверджують вимоги на вартість майна корпорації, що залишилася після задоволення вимог кредиторів: акції, інвестиційні сертифікати тощо, що забезпечують участь у розподілі кінцевої вартості при ліквідації корпорації
Страхові технічні резерви	Чиста вартість коштів домашніх господарств у резервах із страхування життя і в пенсійних фондах, а також попередні внески страхових премій та резерви для покриття неврегульованих претензій
Похідні фінансові інструменти (деривативи)	Форвардні контракти (ф'ючерси, свопи) та опціони
Інша дебіторська /кредиторська заборгованість	Комерційний кредит та аванси – вимоги/зобов'язання, що виникають у результаті купівлі/продажу товарів та послуг, строк оплати за якими ще не настав

Рис. 3.1. Систематика інструментів фінансового ринку

3.2. Структура фінансового ринку

За своєю структурою фінансовий ринок складається з декількох взаємопов'язаних та взаємозалежних сегментів, які будемо називати ринками. Основними сегментами фінансового ринку є:

- 1) грошово-кредитний (монетарний) ринок;
- 2) валютний ринок;
- 3) фондовий ринок (ринок цінних паперів);
- 4) ринок фінансових послуг.

Розглянемо основні сегменти в табл. 3.2.

Структура фінансового ринку

Сегменти фінансового ринку	Характеристика	Учасники ринку	Фінансові інструменти ринку	Ціна на ринку
1	2	3	4	5
Грошово-кредитний (монетарний) ринок	Ринок, де здійснюються короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб. На грошовому ринку забезпечується урівноваження попиту і пропозиції грошей та формування їх ціни	Центральні банки Комерційні банки	Договір банківського вкладу Договір банківського рахунка Кредитний договір Кредитування рахунка (овердрафт) Векселі Банківські сертифікати	Банківський відсоток

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5
Валютний ринок	Ринок, де здійснюються операції з купівлі або продажу іноземної валюти, платіжних документів в іноземних валютах, а також операції з руху капіталу іноземних інвесторів	Центральні банки Комерційні банки Експортери Імпортери Приватні інвестори	Іноземна валюта Національна валюта	Валютний курс
Фондовий ринок (ринок цінних паперів)	Ринок, де здійснюються правовідносини між учасниками фондового ринку щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів)	Банки Брокери Дилери Фондові біржі	Боргові зобов'язання (облігації, векселі) Акції Деривативи (опціонні, ф'ючерси)	Облігаційний відсоток Дисконт Курсова різниця Дивіденд
Ринок фінансових послуг	Ринок, де здійснюється надання та споживання фінансових послуг (професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг,	Страхові компанії Пенсійні фонди Кредитні спілки Інвестиційні фонди Ломбарди	Страховий поліс Кредитний договір	Страхові виплати Пенсійні виплати Відсоток

1	2	3	4	5
	операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів)	Факторингові компанії Лізингові компанії		

Залежно від призначення та ліквідності фінансових інструментів, що обертаються на фінансовому ринку, можна виділити два основних його сегменти: *ринок грошей і ринок капіталів* (рис. 3.2).

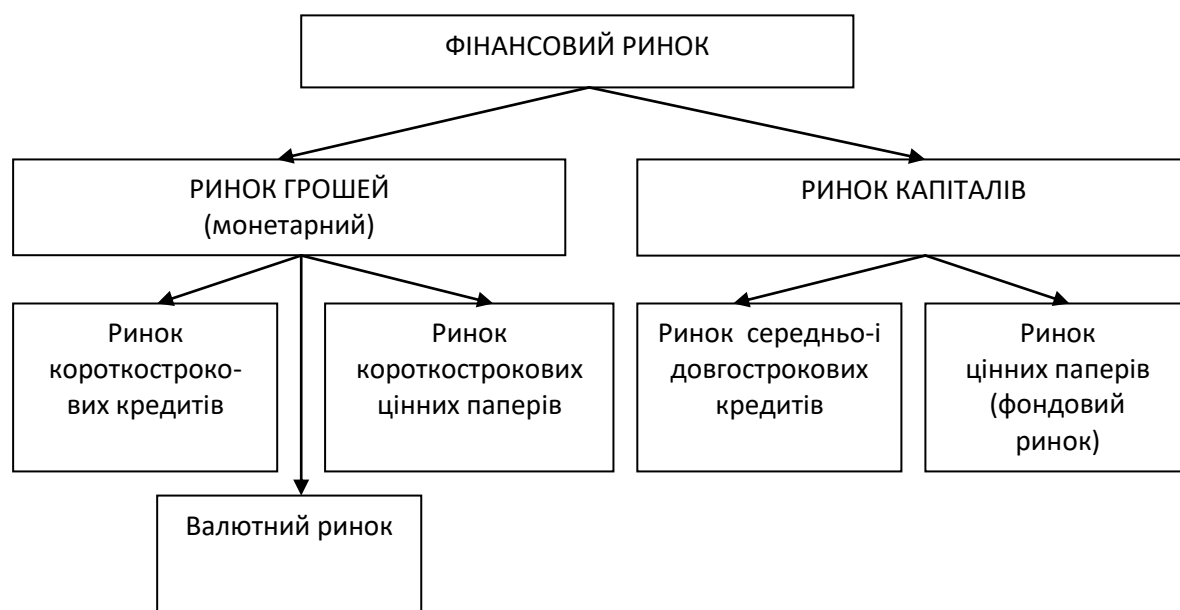

Рис. 3.2. Фінансовий ринок залежно від ліквідності фінансових інструментів

Ринок грошей – це ринок короткострокових (до одного року) високоліквідних активів, ринок, на якому попит на гроші та їх пропозиція визначають рівень відсоткової ставки, тобто "ціну" грошей.

Класичними операціями грошового ринку є операції з міжбанківського кредитування, з обліку комерційних векселів, операції на вторинному ринку з короткостроковими державними зобов'язаннями, короткострокові депозити і кредити тощо.

Ринок грошей дуже чутливий до будь-яких змін в економіці. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а відсоток як ціна грошей часто змінюється під їх впливом.

Продаж грошей відбувається переважно у формі кредитування. Продавець виступає у ролі кредитора, покупець – у ролі позичальника. **Характерною особливістю грошового ринку** є те, що на ньому продаж і купівля такого специфічного товару як гроші відбувається умовно. Ця умовність виявляється у тому, що власник грошей (продавець) при передачі їх своєму контрагентові не втрачає права власності на відповідну суму грошей (а тільки право розпоряджатися ними) і може повернути їх у своє розпорядження на заздалегідь визначених умовах. Відповідно покупець грошей не одержує на них права власності, а тільки право розпорядження ними тимчасово, на певний період. Метою такого переміщення грошей стає одержання додаткового доходу, а не купівля-продаж товарної вартості. Продавець грошей прагне одержати додатковий дохід, у вигляді відсотка (відсотковий дохід), як плату за тимчасову відмову від користування цими грошима і передачу цього права іншій особі. Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку містять у собі куплені (позичені чи залучені) гроші, а їх споживною вартістю — здатністю приносити покупцю додатковий дохід чи блага, необхідні для задоволення своїх потреб. Чим більшою буде ця здатність і чим довше покупець користуватиметься одержаними грошима, тим більшою буде сума його відсоткових платежів. Покупець грошей має намір одержати додатковий дохід від розширення виробничої чи комерційної діяльності, використавши отриману у своє розпорядження додаткову суму грошей.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

На ринку капіталів купуються грошові кошти на тривалий (більше одного року) термін. Ці кошти використовуються для

інвестицій в економіку, збільшення маси основного й оборотного капіталів у процесі розширеного відтворення.

Класичними операціями ринку капіталів є операції з фондовими інструментами: акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями, довгостроковими депозитами та кредитами, операції інвестиційних та фінансових компаній тощо.

Характерною особливістю ринку капіталів є те, що попит і пропозиція тут є менш рухомими, рівень відсоткової ставки залишається більш стабільним, не так чутливо реагує на зміну кон'юнктури, як на ринку грошей.

За видами фінансових інструментів, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців, у фінансовому ринку можна виділити три сегменти:

- *ринок позикових зобов'язань;*
- *ринок цінних паперів (фондовий ринок);*
- *валютний ринок.*

В організаційно-правовому аспекті ці ринки діють самостійно, проте обслуговуючи рух грошових коштів, вони тісно взаємодіють. Наприклад, банки здатні легко переміщувати грошові кошти з одного ринку на інший, купувати і продавати всі види фінансових інструментів, випускати свої депозитні сертифікати з метою мобілізації коштів, щоб далі розмістити їх на ринку цінних паперів чи валютному ринку. Взаємодія ринків позикових коштів і цінних паперів надійно забезпечує реалізацію права власності на використовувані грошові кошти і формує фінансові джерела економічного зростання, їх концентрацію і централізацію, розподіл і перерозподіл ресурсів між галузями економіки.

За інституційними ознаками грошових потоків можна виділити такі сектори фінансового ринку:

- *фондовий ринок*, де здійснюється переміщення небанківського позикового капіталу, який приводиться в рух з допомогою фондових цінностей (акцій, середньо- і довгострокових облігацій, бондів, інших фінансових інструментів тривалої дії);

- *ринок банківських кредитів*. Банки акумулюють вільні кошти кредиторів, у процесі кредитної діяльності самі створюють депозитні грошові кошти, здійснюють розрахунково-касове

обслуговування всіх інших фінансово-кредитних інститутів, а тому можуть мобілізувати і тимчасово використовувати їхні вільні кошти;

- *ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ.* Цей ринок формують договірні (контрактні) фінансові інститути: страхові, лізингові, факторингові компанії; пенсійні фонди, ломбарди та інвестиційні фінансово-кредитні установи: фінансові компанії, кредитні спілки, інвестиційні фонди тощо.

За функціональними ознаками грошовий ринок поділяють:

- на *обліковий ринок* – частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з терміном погашення, як правило, до одного року;

- *міжбанківський ринок* — це частина ринку позикових капіталів (грошового ринку), де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних інститутів залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі короткострокових міжбанківських депозитів на короткі терміни;

- *відкритий ринок* забезпечує купівлю-продаж цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральними банками. Операції центральних банків на відкритому ринку впливають на грошово-кредитну політику країни. Продаючи частину свого портфеля цінних паперів комерційним банкам або посередникам, а через них і населенню, фірмам, компаніям, центральні банки зменшують обсяг своїх вільних резервів і кредитний потенціал. І, навпаки, якщо вони купують у комерційних банків, населення і фірм цінні папери, то тим самим збільшують їх вільні резерви і кредитний потенціал. Внаслідок цього грошова маса в обігу зростає. Провідними інструментами відкритого ринку грошей є казначейські і комерційні векселі, облігації, бони, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо.

За характером зв'язку між кредиторами та позичальниками виділяють два сектори фінансування на грошовому ринку (рис. 3.3):

- *сектор прямого фінансування;*
- *сектор опосередкованого фінансування.*

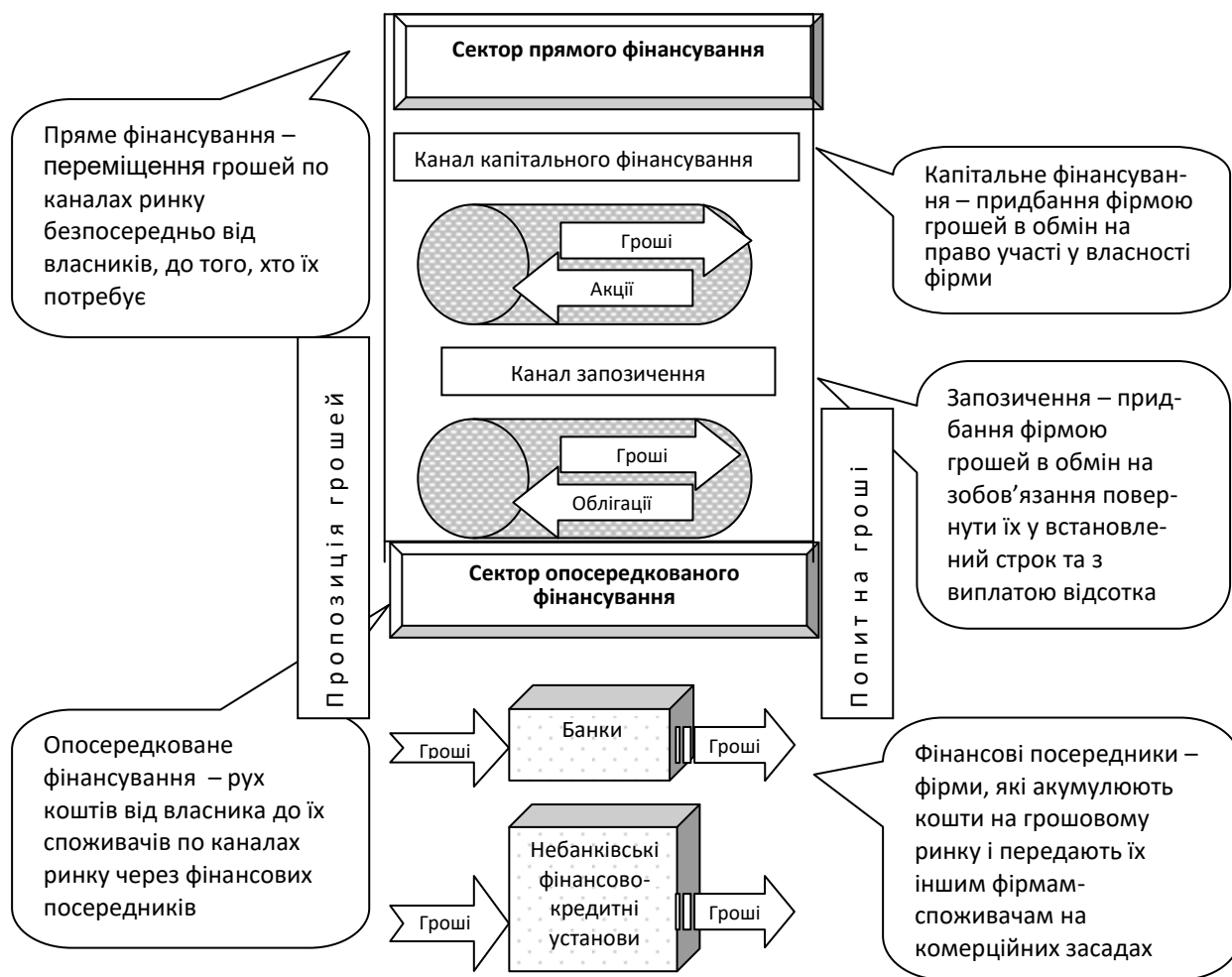

Рис. 3.3. Грошовий ринок за секторами фінансування

У секторі прямого фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо, і всі питання купівлі-продажу вони вирішують самотійно один з одним і ризик, пов'язаний з купівлею-продажем грошей, несе продавець. У цьому секторі виділяють два канали руху грошей:

- **канал капітального фінансування**, коли кошти передаються позичальнику для здійснення інвестицій в обмін на право участі у власності на цю фірму. Для цього використовуються як інструмент акції;

- **канал запозичень**, по якому кошти передаються фірмі для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання повернути ці кошти в майбутньому з відсотком, використовуючи для цього як інструмент облігації та інші подібні цінні папери.

У секторі непрямого (опосередкованого) фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через

фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені.

Загальну класифікаційну структуру фінансового ринку наведено на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Класифікація фінансового ринку

3.3. Суб'єкти фінансового ринку

Суб'єктами (учасниками) фінансового ринку є будь-які економічні суб'єкти – юридичні, фізичні особи, урядові структури, які виступають як продавці, покупці та фінансові посередники в операціях купівлі-продажу фінансових активів. Суб'єктами

фінансового ринку можуть бути: практично кожний індивідуум як фізична особа, що не обмежена законом у правосуб'єктності та дієздатності; групи громадян (партнерів); трудові колективи; юридичні особи всіх форм власності.

Суб'єкти фінансового ринку класифікуються за формою та функціями (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Класифікація суб'єктів фінансового ринку

Критерій	Суб'єкти	Характеристика
1	2	3
За формою	Домогосподарства (населення)	Частина доходу, що не використовується домогосподарством, перетворюється на заощадження і може бути використана для створення вкладів у банках або для придбання цінних паперів
	Суб'єкти господарювання (інститути позафінансової сфери)	Основним джерелом фінансування для нефінансових інститутів є банківські кредити, інші види позик, облігації та акції. Вони виступають переважно як позичальники на кредитному ринку, а також емітенти акцій, облігацій, векселів
	Держава	Держава є, в основному, позичальником. Іноді держава може бути інвестором, здійснюючи фінансову підтримку певних суб'єктів господарювання

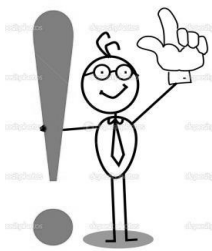
1	2	3
Залежно від виконуваних функцій	Продавці і покупці фінансових активів (послуг)	<p><i>На ринку позикових капіталів</i></p> <p><i>Кредитори (продавці)</i> – надають позику в тимчасове користування під відсоток (державна, банківські установи, небанківські кредитно-фінансові установи)</p> <p><i>Позичальники (покупці)</i> – отримують позики від кредиторів під гарантії їх повернення і за плату у формі відсотка (державна (отримуючи кредити від міжнародних фінансових організацій і банків), банківські установи (отримуючи кредити на міжбанківському кредитному ринку), підприємства (для задоволення потреб у грошових активах з метою поповнення оборотних коштів і формування інвестиційних ресурсів); населення (у формі кредиту)</p>
		<p><i>На ринку цінних паперів</i></p> <p><i>Емітенти (продавці)</i>, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. Емітентами є держава, юридичні особи</p> <p><i>Інвестори (покупці)</i> – вкладають свої грошові кошти в цінні папери з метою отримання доходу у вигляді відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів</p>

		<p><i>На валютному ринку</i></p>	<p><i>Продавці валюти</i> – держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів), комерційні банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій), підприємства, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію),</p> <p>Продовження табл. 3.3</p>
			<p>фізичні особи (реалізують валюту через мережу обмінних валютних пунктів) <i>Покупці валюти</i>, якими є ті самі суб'єкти, що й продавці</p>
		<p><i>На ринку золота</i></p>	<p><i>Продавці дорогоцінних металів та каміння</i> – держава (реалізує частину свого золотого запасу); банківські установи (реалізують частину своїх золотих авуарів); юридичні та фізичні особи (за необхідності реінвестування коштів, які раніше були вкладені в засоби тезаврації) <i>Покупці дорогоцінних металів і каміння</i> – ті самі суб'єкти, що і продавці</p>
	<p>Фінансові посередники</p>		<p>Професійні учасники фінансового ринку, які акумулюють кошти індивідуальних інвесторів і використовують їх для надання різних фінансових послуг (інвестування, кредитування, операції з цінними паперами)</p>
	<p>Інститути інфраструктури фінансового ринку</p>		<p>Установи, які обслуговують учасників фінансового ринку з метою підвищення ефективності здійснюваних ними операцій і забезпечують процес безперервного функціонування фінансового ринку: фондові та валютні біржі, брокерські компанії, інвестиційні дилери та андеррайтери, системи</p>

		міжбіржових та міжброкерських зв'язків, національна депозитарна система, реєстратори цінних паперів, інформаційно-консультативні центри, розрахунково-клірингові установи та інші кредитно-фінансові й інвестиційні інститути
--	--	---

Ключовими суб'єктами фінансового ринку є фінансові посередники — банки, інвестиційні компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо. Усі вони спочатку акумулюють у себе грошові кошти, купуючи їх у продавців, а потім від свого імені розміщують їх, пропонуючи покупцям.

3.4. Попит на гроші

Попит на гроші (Demand for money) D_m – це бажання економічних суб'єктів мати у своєму розпорядженні певну кількість платіжних засобів; загальна потреба ринку у грошових коштах. Попит на гроші впливає з двох функцій грошей – бути засобом обігу/платежу і засобом збереження багатства. У першому випадку мова йде про попит на гроші для укладення угод купівлі-продажу (транзакційний, діловий попит), у другому – про попит на гроші як засоби придбання інших фінансових активів (облігацій, акцій, довгострокових депозитів) (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Попит на гроші

Операційний (діловий, транзакційний) попит $Dm1$ пояснюється необхідністю збереження грошей у формі готівки або засобів на поточних рахунках банків з метою здійснення покупок і платежів. Домашнім господарствам потрібні гроші, щоб купувати товари, сплачувати комунальні послуги і т. п., підприємствам потрібні гроші для оплати сировини, матеріалів, виплати заробітної плати тощо.

Операційний (діловий, транзакційний) попит на гроші залежить:

- від рівня реального обсягу виробництва: чим більше виробляється товарів і послуг, тим більше зростають доходи, що стимулює великі витрати і більший попит на гроші для обслуговування торговельних і платіжних операцій;

- рівня цін: купівельна спроможність грошей вимірюється кількістю товарів і послуг, які можна на них купити. Якщо ціни ростуть, купівельна спроможність грошей падає, і для того, щоб зберегти реальні доходи на колишньому рівні, грошей буде потрібно більше;

- швидкості обертання грошей – чим вона більша, тим менше грошей треба для торговельних угод, і навпаки.

Таким чином:

$$Dm 1 = f(Q, P, V) > 0, \quad (3.1)$$

де Q – реальний обсяг валового національного продукту;
 P – абсолютний рівень цін;
 V – швидкість обертання грошей.

Отже, операційний попит на гроші змінюється пропорційно номінальному валовому внутрішньому продукту і не залежить від ставки позикового відсотка.

Попит на гроші з боку активів (спекулятивний попит) D_{m2} пов'язаний з їх функцією збереження вартості, тобто функцією засобу заощадження. Попит на гроші з боку активів визначається тим, що свої фінансові активи економічні суб'єкти прагнуть розподілити так, щоб зменшити ризик (підвищити надійність) і збільшити прибутковість, зберігаючи певний рівень ліквідності. Для цього розподіляють активи в різних формах: у вигляді готівки, у вигляді цінних паперів, депозитних рахунків тощо. У вигляді готівки гроші лише зберігають цінність (та й то тільки в неінфляційній економіці), але не збільшують її. Готівкові гроші мають абсолютну ліквідність, але нульову дохідність. Інші види фінансових активів, наприклад, цінні папери, депозитні рахунки, приносять дохід у вигляді відсотка. Тому ставка відсотка за депозитними вкладками, облігаціями, іншими цінними паперами може впливати на рішення, скільки активів тримати в цінних паперах, а скільки – у грошах залежно від того, який дохід вони можуть забезпечити їх власнику, враховуючи ступінь ризику, пов'язаного з кожним видом активів.

Звідси:

$$D_{m2} = f(i) > 0, \quad (3.2)$$

де i – рівень відсоткової ставки.

Отже, **загальний попит** на гроші можна визначити, підсумувавши операційний попит на гроші і попит на гроші з боку активів:

$$D_m = D_{m1} + D_{m2}. \quad (3.3)$$

Таким чином, загальний попит на гроші залежить від таких факторів:

- реального обсягу виробництва;
- рівня цін;
- номінального поточного доходу;
- накопиченого багатства;
- відсоткового доходу по акціях, облігаціях;
- відсоткової ставки за депозитами;
- очікуваної інфляції: при високих темпах інфляції попит на національну валюту падає, що не компенсується високою номінальною дохідністю цінних паперів;
- змін в очікуваннях: песимістичний прогноз щодо майбутньої економічної ситуації стимулює зростання попиту на гроші, при оптимістичному прогнозі попит на гроші впаде.

3.5. Пропозиція грошей

Пропозиція грошей (The money supply) MS – це загальна кількість грошей, які перебувають в обігу країни на даний момент часу. Пропозиція формується під впливом фактичної грошової маси в обігу M . Визначальним фактором зміни пропозиції є *емісія грошей*. Емісія грошей (issue of money) – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio – випуск). Це одна із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію грошей, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Емісія грошей означає зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а їх вилучення з обігу призводить до скорочення пропозиції грошей.

Обсяг емісії грошей розраховується на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки:

- обсягу валового внутрішнього продукту;

- інфляції;
- параметрів бюджету;
- доходів населення тощо.

Основними факторами, що визначають розмір пропозиції грошей, є:

- роздрібний товарообіг. Від його обсягу і структури залежать виручка торговельних організацій, надходження виручки від пасажирського транспорту;

- надходження податків і зборів з населення;
- надходження на рахунки за вкладками у банки;

- нарощування розмірів пропозиції шляхом розширення кредитної емісії комерційних банків;

- накопичення золотовалютних резервів. Їх збільшення створює умови для проведення активної грошово-кредитної політики на відкритому ринку, при визначенні обсягу кредитних ресурсів і дає змогу збільшувати пропозицію грошей;

- державний борг і покриття дефіциту державного бюджету. Бюджетний дефіцит показує нестачу коштів на виплату заробітної плати і фінансування інших державних витрат. Дефіцит носить відносний характер, він повинен мати фінансові джерела покриття або шляхом прямого кредиту уряду від Центрального банку, або шляхом придбання Центральним банком державних цінних паперів. У будь-якому випадку бюджетний дефіцит впливає на грошову пропозицію і на емісію грошей;

- експортно-імпортне сальдо торгового балансу. Експорт сприяє збільшенню пропозиції грошей, а імпорт скорочує її пропозицію. Активне сальдо торгового балансу – важливий елемент грошово-кредитної політики, сприяє збільшенню пропозиції грошей;

- інші статті платіжного балансу. Так, негативний баланс операцій з капіталом і фінансовими інструментами навіть при збільшенні зовнішнього фінансування за цей період і використаних кредитів і позик МВФ показує, що вивіз капіталу з країни перевищує його ввезення, що створює додаткове навантаження на грошовий обіг і збільшення пропозиції грошей;

- стан балансу Національного банку України.

Запитання для самоконтролю

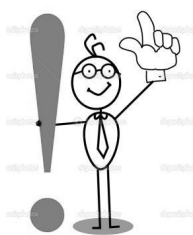
1. У чому полягає суть фнансового ринку?
2. Назвіть основні інститути грошового ринку.
3. Яка роль фінансового ринку в економіці?
4. Назвіть елементи фінансового ринку.
5. Дайте визначення облікового ринку.
6. Чому облікові ставки цього ринку визначаються ставкою Центрального банку?
7. Дайте характеристику цінним паперам, які перебувають в обігу на обліковому ринку.
8. У якій формі залучаються і розміщуються вільні ресурси кредитних інститутів на міжбанківському ринку?
9. Чому комерційні банки використовують у своїй діяльності міжбанківські депозити?
10. Яку роль у становленні ринкової економіки України відіграють засоби міжбанківського ринку?
11. Розкрийте мотиви і фактори попиту на гроші.
12. Охарактеризуйте механізм формування пропозиції грошей на мікро- та макрорівнях.
13. Розкрийте сутність грошово-кредитного мультиплікатора.
14. Назвіть основні фактори, що визначають розмір пропозиції грошей.
15. Чи ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному ринку?

Не шануй гроші ні більше ні менше, ніж вони того коштують; це хороший слуга і поганий пан.

Олександр Дюма-син

4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

4.1. Економічна суть і структура грошової системи

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система будь-якої країни є результатом історичного розвитку даної держави і відображає історичні традиції та національні особливості. Усі вони різні за рівнем розвитку. Водночас кожна з них включає такі спільні складові елементи.

Грошова одиниця. Як правило, її назва пов'язана з історією країни і законодавчо закріплена як грошовий знак, що є засобом виміру вартості та виразу цін товарів. Для зручності використання грошова одиниця ділиться на дрібніші частини. Нині для цього використовується десятинна система поділу. Наприклад, 1 гривня = 100 копійок, 1 долар США = 100 центів, 1 фунт стерлінгів = 100 пенсів, 1 італійська ліра = 100 чентезимо, 1 французький франк = 100 сантимів, 1 німецька марка = 100 пені, 1 шведська крона = 100 ере тощо.

Як і в інших країнах, гривня в Україні виникла історично, а її відновлення в обігу у 1996 р. означало повернення традиційної, однієї з найстаріших у світі грошової одиниці, що діяла на території Європи і представляла колись могутню державу східних слов'ян.

Є припущення, що назва "гривня" походить від прикраси (гривни), яку виготовляли із заліза, бронзи, срібла, рідше із золота і яка мала форму обруча (рис. 4.1). Зазвичай його носили на шиї (на "загровку"). Гривна вважалася предметом розкоші, і

тому дозволити собі її мати могли люди високого достатку, причому обох статей: прикрасу полюбляли як чоловіки, так і жінки. От чому гривна була відмінною ознакою князівської дружини, свідчила про приналежність до вищої знаті.

Рис. 4.1. Гривна — золота прикраса

За іншою версією, гривня спершу означала голову худоби (гриву), що виконувала роль еквівалента в процесі обміну. Ця версія не позбавлена сенсу. Вона акцентує увагу на генетичності розвитку грошової одиниці, в ролі якої тривалий час виступала худоба. Перехід від натуральних грошей до карбованих грошових одиниць був закономірним та об'єктивним процесом, що відбувався не тільки в Давній Україні, а й в інших країнах.

Мабуть, наші пращури таки були оригіналами, інакше як же пояснити їхнє прагнення надати гривні незвичайної форми, а саме – шестикутної, та ще й вагою майже 140–160 г. Ці гривні, що виготовлялися у Києві з XI до 40-х рр. XIII ст., були в обігу переважно на південно-західних землях (рис. 4.2). Учені висловлюють припущення, що, можливо, ці гривні виготовлялися не лише у Києві. Такі собі грошенята відтягали будь-яку кишеню. Та це не турбувало ні продавців, ні покупців, гривню з успіхом використовували не тільки як платіжний засіб, а ще й накопичували про всяк випадок. Можна дійти висновку, що прадавні слов'яни вірили у свою грошову одиницю і довіряли їй.

Рис. 4.2. Київська гривня

Види державних грошових знаків, що мають законну платіжну силу. У грошовому обігу України перебувають банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень, та монети – 50, 25, 10, 5, 2, 1 копійка. Їх емісія здійснюється на основі кредитів НБУ та чеково-депозитної емісії комерційних банків.

Масштаб цін – величина грошової одиниці даної країни. В епоху використання у грошовому обігу золота і срібла вартість грошової одиниці визначалася як фіксована державою вагова кількість грошового металу в грошовій одиниці. Наприклад, 1 російський рубль до 1913 р. = 0,7742 г золота, у США в 1900 р. 1 долар = 1,50463 г чистого золота, у 1934 р. – 0,887 г, у 1973 р. – 0,737 г. Після запровадження ямайської валютної системи у 1976-1978 рр. і офіційного скасування золотого вмісту грошової одиниці та відміни офіційної ціни золота масштаб цін не фіксується. Офіційний масштаб цін замінено фактичним, що стихійно складається в процесі ринкового обміну. Хоч кредитні гроші власної вартості не мають, проте функцію міри вартості виконують. Масштаб цін за цих умов визначається як певна кількість товарів, що приймаються за одиницю, а остаточно реалізується під впливом взаємодії попиту і пропозиції.

Валютний курс – співвідношення між грошовими одиницями різних країн, яке використовується для обміну валют та в інших операціях і визначається купівельною силою порівнюваних одиниць. Валютний курс гривні визначається НБУ на підставі щотижневих чотириразових торгів

іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку НБУ з урахуванням курсів, що зафіксовані на Московській, Франкфуртській і Нью-Йоркській біржах, та з урахуванням показників курсів валют, що їх публікує газета «Файненшел Таймс» (Лондон). У залежності від соціально-політичного стану суспільства і розвитку ринкових відносин використовуються: фіксовані валютні курси, плаваючі системи валютних курсів і системи валютних коридорів. У країнах зі стабільною і розвиненою економікою переважно використовуються плаваючі системи валютних курсів. В Україні також сформувався плаваючий курс гривні.

Порядок готівкової і безготівкової емісії та обігу грошових знаків. Взаємодію та регулювання готівкового та безготівкового обігу держава забезпечує на основі актів внутрішнього законодавства з урахуванням економічного й валютного становища країни. Прямуючи курсом обмеження й витіснення товарно-грошових відносин, радянська економічна система запровадила роздільний обіг готівкової та безготівкової маси грошей, у якому готівка використовувалася для задоволення споживацьких потреб населення, а розрахунки між підприємствами здійснювались переважно безготівковим способом. У протиположності цьому українська грошова система спирається на принципи єдності й вільної взаємодії та взаємопереливу готівкового та безготівкового обігу у процесі досягнення економічної ефективності суспільного виробництва і стабільності грошової одиниці.

Регламентация безготівкового грошового обороту. Її здійснює держава через механізм діяльності ЦБ (НБУ) шляхом установлення порядку використання грошей на рахунках у банках. Діє державне визначення сфер безготівкового переказування коштів по рахунках, визначення способів і форм платежів. Законами України встановлено такі засади організації безготівкових розрахунків:

а) підприємства всіх форм власності зобов'язані зберігати свої грошові кошти на рахунках комерційних банків і використовувати їх для міжгосподарських платіжно-розрахункових операцій у безготівковій формі шляхом переказування з рахунку платника на рахунок продавця;

б) платежі слід здійснювати максимально наближено до моменту відвантаження продукції;

в) платежі виконують банки за згоди і в порядку, що встановлюють власники рахунків. Безакцептне списання коштів допускається лише у виключних випадках;

г) форми і способи розрахунків визначаються договорами й угодами між суб'єктами грошових відносин, але в межах чинного законодавства;

д) суб'єкти господарського життя можуть скористатися правом вибору банку для відкриття своїх рахунків і розрахунково-касового обслуговування. За потреби вони можуть мати поточні і два розрахункових рахунки у різних містах і комерційних банках.

Згідно з Інструкцією Національного банку України «Про безготівкові розрахунки в Україні», безготівкові розрахунки можуть здійснюватися за такими формами розрахункових документів (Додаток):

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- розрахунковими чеками;
- акредитивами;
- платіжними вимогами;
- банківськими платіжними картками;
- вексями;
- інкасовими дорученнями (розпорядженнями).

Правила вивезення і ввезення національної валюти та організації міжнародних розрахунків. На підставі принципів загальної економічної політики НБУ здійснює відповідну валютну політику, спільно з Кабінетом Міністрів України складає платіжний баланс України, контролює дотримання схваленого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України, видає ліцензії на здійснення валютних операцій, визначає способи встановлення й використання валютних курсів, виражених в іноземній валюті. У структурі НБУ використовуються такі групи операцій:

а) надання кредитів комерційним банкам під забезпечення цінними паперами та іншими активами;

б) відкриття й використання власних кореспондентських рахунків у закордонних банках та ведення рахунків банків-кореспондентів;

в) купівля і продаж іноземної валюти та платіжних документів у іноземній валюті;

г) зберігання, купівля й продаж монетарних коштовних металів та розміщення золотовалютних резервів;

д) проведення операцій з резервними фондами грошових знаків тощо.

Центральним елементом грошової системи і державним органом реалізації грошово-кредитного та валютного регулювання є центральний (національний) банк.

Оснoву діяльності НБУ складають: забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні; розроблення і реалізація грошово-кредитної політики та здійснення повсякденного контролю за її реалізацією; стимулювання розвитку й зміцнення банківської системи України; забезпечення ефективного й безперервного функціонування розрахунків в інтересах вкладників і кредиторів тощо. Відносно всіх інших банків НБУ є монополістом у емісії національної валюти, кредитором останньої інстанції, забезпечує методичне керівництво банками, формує порядок реєстрації й нагляду за діяльністю комерційних банків, здійснює інкасування, перевезення й зберігання резервів грошових знаків.

4.2. Типи грошових систем

Грошові системи поступово змінювалися, набували різних форм, які можна класифікувати за кількома критеріями (рис. 4.3).

Класифікація грошових систем

1. Залежно від форми існування грошей:

1.1. **Системи металевого обігу** – металеві гроші перебувають в обігу та виконують усі функції грошей, а банкноти залишаються розмінними на метал (рис. 4.4):

а) біметалізм – грошова система, у якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами (золотом і сріблом), монети з цих металів карбувалися та

оберталися на рівних засадах, банкноти підлягали розміну на обидва ці метали:

- система подвійної валюти. При такій системі у законодавчому порядку держава встановлювала обов'язкове вартісне співвідношення між двома металами, що оберталися на рівних засадах. Недоліком такої системи було те, що встановлене фіксоване вартісне співвідношення часто не збігалось з реальним ринковим. Вартість одного грошового металу завищувалася, а іншого — занижувалася. Той метал, який за законом був недооціненим, витіснявся з обігу металом, вартість якого за законом була завищеною;

Рис. 4.3. Класифікація грошових систем

- система паралельної валюти. При такій системі на ринку оберталися золоті та срібні монети, співвідношення між золотими та срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно. Недоліком такої системи була наявність двох мір вартості та двох систем цін;

- система «кульгаючої валюти». При такій системі припиняється карбування одного з видів монет (наприклад, заборонено вільне карбування срібла), але в обігу такі гроші ще певний час перебувають;

б) *монометалізм*:

- мідний;
- срібний;
- золотий.

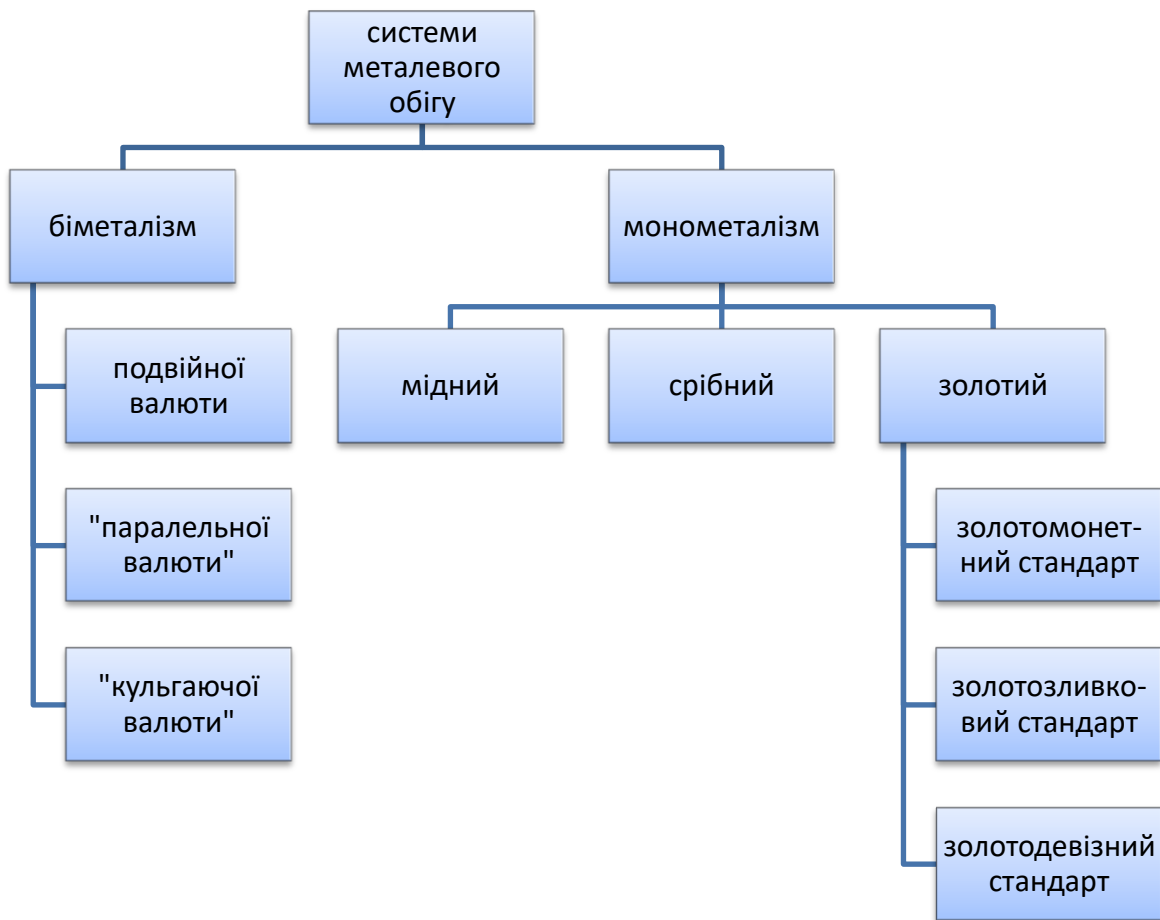

Рис. 4.4. Класифікація грошових систем металевго обігу

Еволюція золотого монометалізму (золотомонетний стандарт → золотозливковий стандарт → золотодевізний стандарт).

Золотомонетний стандарт:

- золото виконувало всі функції грошей;
- в обігу перебували золоті монети та банкноти, розмінні на них;

- відкрите карбування монет із фіксованим золотим вмістом;
- співвідношення між валютами (грошовими одиницями різних країн) установлювалося за їх офіційним золотим вмістом.

Золотозливковий стандарт:

- у міжнародних розрахунках діють паперові гроші, банкноти та золоті зливки;
- зберігаються гарантії Центрального банку щодо обміну банкнот на стандартні зливки золота;
- випуск золотих монет припинився, а золота монета була вилучена і перетворена в скарб;
- співвідношення між валютами продовжує визначатися за їх золотим вмістом.

Золотодевізний стандарт:

- у міжнародних розрахунках використовуються *девізи* – платіжні засоби у валюті певних країн: чеки, векселі, акредитиви, банкноти тощо;
- курс валют установлюється на основі їх золотого паритету, але конверсія валют у золото здійснюється через валюти-девізи.

1.2. **Системи паперово-кредитного обігу** — регульовані системи, оскільки держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків:

- а) паперова грошова система;
- б) система кредитних грошей.

2. Залежно від характеру регулювання грошової системи:

2.1. **Відкриті грошові системи** — мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин усередині країни, повна конвертованість валюти, ринковий механізм формування валютного курсу.

2.2. **Закриті грошові системи** — наявність значної кількості валютних обмежень, що проявляється в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти, штучному формуванні валютного курсу тощо.

3. Залежно від характеру економічної системи:

3.1. **Ринкові грошові системи** — переважання економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу.

3.2. **Неринкові грошові системи** — переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу.

4.3. Створення грошової системи України

Грошова система України є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: демонополізація економіки, приватизація, яка відбувалася в усіх галузях економіки, тощо. Активно розвивається грошовий ринок в усіх його складових: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура (дворівнева банківська система, мережа небанківських фінансово-кредитних установ, валютна та фондова біржі).

Щоб досягти ринкового зразка, грошова система України пройшла багато етапів свого розвитку. Після отримання в 1991 р. незалежності перед Україною постало завдання створити власну грошову систему.

Становлення грошової системи почалося з рішення уряду про випуск у грудні 1991 р. купуно-карбованців багаторазового використання за умови його паралельного обігу з рублем (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Купюри купуно-карбованців зразка 1991 р.

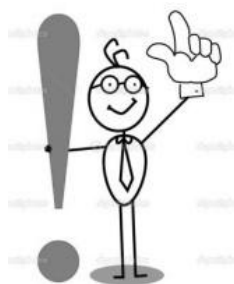
Наступним етапом став указ Президента України про введення купоно-карбованців у безготівковий обіг і вилучення з обігу рубля в листопаді 1992 р., а з 2 вересня 1996 р. – введення постійної діючої національної грошової одиниці – гривні. До того часу її введення декілька разів відкладалося через загальну економічну нестабільність у країні й потужні інфляційні процеси, що досягли піку в 1993 р. (рис. 4.6).

25 серпня 1996 р. Президент України підписав Указ «Про грошову реформу в Україні», згідно з яким з 2 по 16 вересня 1996 р. з обороту був вилучений український карбованець і введена постійна грошова одиниця – гривня та її сота частина – копійка.

Рис. 4.6. Карбованці 1993 рік

У статті 99 Конституції України вказано:

Грошовою одиницею України є гривня.
Забезпечення стабільності грошової одиниці є
основною функцією центрального банку держави
— Національного банку України.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке грошова система?
2. Елементи грошової системи та їхня характеристика.
3. Особливості сучасних грошових систем.
4. Етапи розвитку грошової системи.
5. Виділіть і охарактеризуйте структурні елементи національної грошової системи України.
6. Розкрийте сутність грошової системи біметалізму і монометалізму.
7. У чому полягають відмінності грошових систем при адміністративній та ринковій моделях економіки?
8. Які принципи притаманні грошовій системі будь-якого типу?

Гроші псують людину, а інфляція псує гроші.

Борис Крутієр

5. ІНФЛЯЦІЯ

5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи

Під інфляцією розуміють диспропорції між різноманітними сферами народного господарства (нагромадженням та споживанням, попитом та пропозицією, доходами та витратами держави, грошовою масою в обігу та потребами господарства в грошах і т. ін.), які проявляються в загальному зростанні цін. Інфляція виникає тоді, коли створюється такий тиск на підвищення загального рівня цін, що гроші знецінюються. Широке розповсюдження в економічній літературі поняття «інфляція» отримало у ХХ ст. після першої світової війни.

Інфляція — це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась незабезпеченою економічними благами.

Термін «інфляція» (від лат. *Inflatio*) буквально означає «здуття або набухання». Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Для суспільства явище інфляції – це процес зміни купівельної спроможності грошей, що супроводжується зростанням цін. Якщо процес зміни купівельної спроможності грошей супроводжується зниженням цін, то це має назву **дефляція**.

Закономірності виникнення інфляції:

I стадія — темпи зростання пропозиції грошей випереджають знецінення грошей, але це випередження поступово зменшується, наближаючись до вирівнювання;

II стадія — темпи знецінення грошей випереджають темпи зростання їх пропозиції.

Класифікація видів інфляції:

I критерій — за формою прояву:

- цінова інфляція;
- інфляція заощаджень;
- девальвація.

Цінова інфляція — це інфляція, що проявляється у формі зростання цін.

Інфляція заощаджень — знецінення грошей унаслідок зростання вимушених заощаджень при зафіксованих державних цінах і доходах.

Девальвація — знецінення національних грошей, що проявляється у зниженні їх курсу до іноземних валют.

II критерій — за темпами знецінення грошей:

- повзуча;
- помірною;
- галопуюча;
- гіперінфляція.

Інфляція проходить кілька етапів, які відрізняються не тільки рівнем зростання цін, а й впливом на економіку. На першому етапі зростання пропозиції грошей випереджає зростання цін, яке є незначним (до 5 % на рік). Вона позитивно впливає на економічний розвиток (повзуча). На наступному етапі темпи зростання цін прискорюються, наближаються до темпів зростання пропозиції грошей і можуть навіть перевищувати їх. Така інфляція називається **відкритою, або помірною**, і коливається в межах 5-20 % на рік. Вона може мати як позитивний, так і негативний вплив на економічний розвиток. **Після цього** починаються етапи **галопуючої інфляції** (20-50 % на рік) та **гіперінфляції** — більше 100 % на рік. Кожна з цих видів інфляції несе розруху для економіки і соціальної сфери.

III критерій — за факторами, які спричиняють інфляцію:

- інфляція попиту;
- інфляція пропозиції (витрат);
- монетарна інфляція;
- інфляція багатofакторна.

Інфляція попиту — інфляція, викликана підвищенням цін суб'єктів господарювання через підвищення попиту.

Причини інфляції попиту — це зміни в кількості грошей, які є в обігу внаслідок збільшення одного з компонентів сукупних витрат (споживчих витрат, державних витрат, інвестицій тощо та напливу іноземної валюти (імпортована інфляція).

Інфляція пропозиції (витрат) — інфляція, викликана підвищенням цін суб'єктами господарювання через підвищення витрат на одиницю продукції.

Причини інфляції витрат:

- збільшення номінальної заробітної плати;
- підвищення цін на сировину;
- підвищення рівня оподаткування.

Монетарна інфляція — знецінення грошової одиниці, обумовлене надмірною пропозицією грошей, завдяки чому збільшуються грошові доходи і платоспроможний попит.

Причини монетарної інфляції:

- державна грошово-кредитна політика спрямована на досягнення таких цілей, як забезпечення високої зайнятості та економічного зростання. У результаті відбувається зростання пропозиції грошей та їх маси в обороті, що спричиняє підвищення попиту і цін на товарних ринках, тобто інфляцію;

- монетизація бюджетного дефіциту за рахунок емісії грошей.

Багатофакторна інфляція — інфляція, зумовлена декількома причинами одночасно (наприклад, зростання попиту поряд із надмірною пропозицією грошей і підвищенням цін з боку суб'єктів господарювання).

Причини інфляції:

— зовнішні:

- зростання цін на світовому ринку;
- скорочення надходжень від експорту;
- від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу;
- структурні світові кризи, пов'язані зі зменшенням природних ресурсів;
- війни;
- зростання зовнішнього боргу;

— внутрішні:

- надмірна емісія грошей;
- криза державних фінансів;

- монопольне положення великих підприємств (необґрунтоване підвищення цін на товари та послуги);
- необґрунтоване підвищення заробітної плати без урахування зростання її продуктивності;
- надмірні військові витрати;
- деформація економіки;
- активізація «тіньової» економіки.

Наслідки інфляції:

— соціальні:

- зменшення доходів у верств населення, що живуть за рахунок бюджетних коштів (педагоги, медики, держслужбовці та ін.);
- зменшення доходів у пенсіонерів;
- зменшення доходів у осіб, що живуть за рахунок виплат із соціального страхування (інваліди);
- знецінення заощаджень;
- зниження життєвого рівня населення із фіксованими доходами;
- невпевненість працівників щодо працевлаштування;
- невпевненість підприємців щодо перспектив свого економічного становища;
- скорочення платоспроможного попиту населення;
- загострення соціальних суперечностей у суспільстві;

— економічні:

- скорочення обсягів виробництва товарів та послуг, посилення диспропорційності розвитку економіки;
- зниження обсягів інвестицій, скорочення нових капіталовкладень, спад науково-технічного прогресу;
- розбалансування банківської системи (зменшення обсягів депозитів та подорожчання банківських позик);
- скорочення обсягів міжгосподарського кредитування;
- поширення бартерних операцій;
- девальвація національної валюти;
- зменшення реальної вартості державних доходів;
- здійснення неконтрольованої емісії грошей;
- дезорганізація зовнішньоекономічних зв'язків, стримання впливу іноземного капіталу, погіршення платіжного балансу країни.

Макроекономічні наслідки нерегульованої інфляції:

- 1) довільний перерозподіл доходів (за умови, що обсяг продукції постійний). Збитки отримують одержувачі фіксованого доходу, кредитори, власники заощаджень. Вигоду можуть отримати одержувачі плаваючого доходу, дебітори, власники нерухомості та інші особи;
- 2) відсутність заощаджень;
- 3) збільшення навантаження на платників податків;
- 4) ціни не відіграють регулювальної ролі;
- 5) гроші не є вимірниками економічних процесів.

5.2. Індекси вимірювання інфляції

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну (як правило, \uparrow) у певному проміжку часу (місяць, рік тощо) загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для споживання, та розраховується за формулою

$$ІСЦ = \frac{\text{Ціна товарів "споживчого кошика" у звітному періоді (місяці, році) (\sum P_1 g_0)}{\text{Ціна товарів "споживчого кошика" в базовому періоді (місяці, році) (\sum P_0 g_0)}} \times 100\%, \quad (5.1)$$

де P_0 та P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів;

g_0 — товари за переліком у «споживчому кошику» базового періоду.

Якщо не прив'язуватися виключно до переліку товарів «споживчого кошика», то, загалом, індекс цін в економічній літературі розраховується за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса.

Індекс Ласпейреса (зміна цін на споживчі товари) вимірюють за формулою

$$I_l = \frac{\sum P_t \cdot Q_o}{\sum P_o \cdot Q_o}, \quad (5.2)$$

де P_t — ціни на товари і послуги в поточному році;

P_o — ціни на товари і послуги в базовому році;

Q_o — обсяг товарів і послуг у базовому році.

Індекс Ласпейреса недооцінює структурні зрушення в економіці країни, а тому відносно завищує темпи зростання рівня цін.

Індекс цін виробника (ІЦВ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують підприємства для виробничого споживання, і розраховується за формулою індексу цін Ласпейреса .

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП може помітно відхилитися від ІСЦ та ІЦВ, оскільки він точніше враховує реальну структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси. Визначається дефлятор ВВП теж за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса.

Індекс Пааше (зміна цін товарної структури виробництва) — за основу береться товарна структура виробництва поточного року і визначається за формулою

$$I_p = \frac{\sum P_t \cdot Q_t}{\sum P_o \cdot Q_t}, \quad (5.3)$$

де Q_t — обсяг товарів і послуг у поточному році.

Індекс Пааше переоцінює структурні зрушення в економіці країни, а тому помітно занижує темпи зростання рівня цін.

Індекс Фішера вирішує суперечності індексів Пааше і Ласпейреса, оскільки дає змогу обрахувати співвідношення між цінами в поточному і базовому роках:

$$I_f = \sqrt{I_p I_l}. \quad (5.4)$$

5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні

Україна успадкувала нежиттєздатну дефіцитну економіку, а разом з нею — величезний інфляційний потенціал. Низький рівень ефективності виробництва та якості продукції, державний монополізм і відсутність конкуренції, розбалансована структура виробництва з низькою часткою предметів споживання, надмірне зношення основних фондів, гіпермілітаризація тощо становили сприятливий ґрунт для розвитку інфляції в Україні на початку 90-х рр. (табл. 5.1).

Уже в 1991 р. Україну охопила глибока інфляція, з якої вона виходила більш як 10 років. Інфляційний процес в Україні можна розділити на два основні етапи та пояснити групами основних причин.

Таблиця 5.1

Розвиток інфляційного процесу в Україні у 1991–2013 рр.

Рік	Темп зростання роздрібних цін, %	Рік	Темп зростання роздрібних цін, %
1991	390,0	2005	110,3
1992	2100	2006	111,6
1993	10256,0	2007	116,6
1994	501,0	2008	122,3
1995	282,0	2009	112,3
1996	140,0	2010	109,1
2001	106,0	2011	104,6
2002	99,4	2012	99,8
2003	108,2	2013	100,5

Відкритий вибух інфляції відбувся в січні 1992 р., коли були «відпущені» всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватися. З наведених даних (див. табл. 5.1) видно, що в 1992-1993 рр. інфляція в Україні досягла гіпервисокого рівня (2100,00 та 10256,00 % відповідно), що є найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в

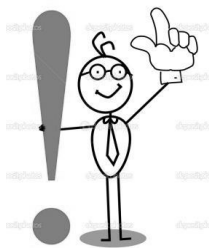
Україні. Унаслідок лібералізації цін, надмірних заощаджень та інфляційних очікувань з боку всіх суб'єктів господарювання у 1991-1992 рр. зростання платоспроможного попиту не задовольнялось пропозицією товарів і послуг на ринку. Висока інфляція, поєднавшись із безпрецедентним падінням обсягу національного виробництва, означала гіперстагфляцію, яка стала найвідмітнішою рисою вітчизняної економіки в 1992–1995 рр.

Уже в 1994 р. темп інфляції знизився порівняно з 1993 р. у 20,4 разу через здійснення урядом декількох спроб обмежити емісію грошей, щоб стримати інфляцію. Проте ці спроби були невдалі. У 1994 р. уряд намагався застосувати адміністративні методи для обмеження темпів зростання цін: уповільнення зростання зарплати, фіксація цін на значну кількість товарів, валютне регулювання тощо. Така політика пригасила темпи зростання цін, але спричинила катастрофічне падіння обсягу виробництва в уже лібералізованій економіці.

Продумана політика уряду і НБУ у 1996-2005 рр. дала змогу успішно здійснити грошову реформу, що привело до деякої стабілізації цін в Україні (2001–2005 рр.).

У 2006–2008 рр. починається новий виток розвитку інфляційних процесів в Україні. На цій динаміці цін дуже негативно позначився надмірно прискорений перехід Росії до торгівлі енергоносіями за світовими цінами. Унаслідок цього спостерігається нестерпний шок пропозиції, який підірвав енергоємну економіку країни, а також постійні політичні сварки, негативне сальдо торговельного балансу (до 10 % ВВП), спекуляції на валютному ринку, надмірні соціальні витрати держави, зростаючий дефіцит державного бюджету та покриття його додатковою емісією грошей, кредитна експансія долара тощо — все це «розхитало» стабільність та довіру до національної грошової одиниці та збільшило інфляційні очікування населення. У вересні 2008 р. почалась економічна криза, яка супроводжувалася не тільки інфляційними процесами, а й падінням національного виробництва (до 25 %), безробіттям (до 3,5 % працездатного населення), зростанням валового зовнішнього боргу (на кінець 2008 р. — 101 млрд дол. США — 56 % до ВВП), криза неплатежів та банкрутство 10 найбільших банків України тощо.

5.4. Антиінфляційні заходи

Антиінфляційна політика — це комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямованих на подолання інфляції.

Види антиінфляційних заходів:

1. Дефляційна політика – політика доходів (фіскальні заходи).
2. Концепція пропозиції (структурні зрушення).
3. Монетарні заходи.
4. Грошові реформи.

Дефляційна політика включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через фіскально-бюджетний і кредитно-грошовий механізм: вилучення з обороту частини грошової маси з метою запобігання зростанню кількості грошей в обігу; скорочення державних витрат; посилення податкового тиску; підвищення відсоткової ставки за кредит (дорожчання грошей); випуск державних цінних паперів; кредитна рестрикція; лімітування випуску готівки. Політика доходів передбачає державний контроль над заробітною платою та цінами: фіксація заробітної плати; фіксація цін на товари та послуги; встановлення темпів зростання заробітної плати та цін у певних межах; проведення жорсткої антимонопольної політики. Особливість дії дефляційної політики полягає в тому, що вона, як правило, викликає уповільнення економічного зростання.

Політика структурних зрушень (концепція пропозиції): податкове стимулювання виробників, галузей економіки; державні вкладення у розвиток певних напрямів і видів виробництва.

Монетарна політика – заходи щодо зміцнення національної грошової одиниці.

Грошова реформа є складовим елементом антиінфляційної політики і спрямовується на усунення наслідків інфляції в грошовій сфері і створення монетарних та економічних передумов для стабілізації грошей.

Грошові реформи є радикальним заходом оздоровлення грошової системи.

Класифікація грошових реформ

За глибиною проведення виділяють такі грошові реформи:

а) повні (структурні) — створення нової країни, зміна виду грошової системи тощо;

б) реформи часткового типу.

За характером обміну старих грошей на нові грошові реформи поділяють так:

а) формальна — грошова одиниця країни змінює тільки вигляд та захист;

б) деномінація — укрупнення грошової одиниці країни без зміни її найменування, що проводиться з метою полегшення грошового обігу і надання більшої повноцінності грошам. При цьому змінюється масштаб цін, кількість грошей в обігу скорочується, а величина грошової одиниці збільшується;

Інфляція в Зімбабве – найвища в світі. У XXI ст. Резервний банк Зімбабве провів три деномінації національної валюти. Банкноти банку послідовно позбулися трьох нулів у серпні 2006 р. і десяти нулів у серпні 2008 р. після того, як інфляція досягла рекордного рівня в 231 мільйон відсотків за рік. Настільки стрімке зростання інфляції обумовлене переважно збільшенням цін на хліб і злаки.

в) конфіскаційна — існують обмеження на кількість обмінюваних коштів, на форми грошей, які можуть підлягати обміну (наприклад, обмінюється тільки готівка, а банківські вклади — ні). Нуліфікація — різновид конфіскаційних грошових реформ, коли знецінені грошові знаки анулюються (визнаються

недійсними). Такі заходи проводять, коли різко знижується купівельна спроможність грошей шляхом випуску нових грошових знаків і вилучення та знищення колишніх грошових знаків;

г) неконфіскаційна – обмінюються всі запаси грошей в усіх їх формах.

За строками проведення бувають:

- одномоментні грошові реформи — проводяться за один раз, обмінювання грошової одиниці здійснюється за 10-15 днів;

- паралельні — обмінювання триває кілька років, валюту вилучають з обігу поступово.

Запитання для самоконтролю:

1. Основні причини (фактори) інфляції, їх класифікація.
2. Характеристика форм та видів інфляції.
3. Особливості інфляції на сучасному етапі.
4. Антиінфляційна політика: мета і форми її проведення.
5. Як проявляється інфляція в умовах адміністративно-командної економіки і в умовах ринкових відносин?
6. Які соціально-економічні наслідки інфляції?
7. Назвіть особливості інфляції в Україні.
8. Який вплив на інфляційні процеси в Україні здійснила грошово-кредитна політика держави?
9. Що таке «шокова терапія»? Наведіть приклади.
10. Сутність грошових реформ.
11. Порядок проведення грошових реформ.

Ті, хто рахує на ніч рублі, засипають в 30 разів довше за тих, хто рахує ту ж суму в доларах.

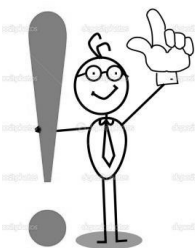
Стас Янковський

6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

6.1. Сутність валюти та її конвертованість

З розвитком міжнародної торгівлі валюта стає невід'ємною складовою світової економіки, вона є найуніверсальнішою грошовою одиницею, тому що забезпечує весь спектр обмінних і розрахункових операцій.

Валюта пов'язана з обслуговуванням зовнішньоекономічних відносин. На її основі функціонує валютний ринок, що є елементом грошового ринку, формуються такі високоефективні регулятивні інструменти, як валютний курс, платіжний баланс, золотовалютні резерви тощо.

Валютою (від італ. *valuta* — вартість) називають грошову одиницю, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях і використовувани в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Валюта класифікується за багатьма критеріями.

Залежно від країни – емітента валютних коштів валюта поділяється: на національну, іноземну, міжнародну (регіональну).

Національна валюта – це встановлений законом платіжний засіб певної країни, що емітується національною банківською системою. Національна валюта є основою

національної валютної системи. Наприклад, для України – гривні, для США – долари.

Іноземна валюта – це грошова одиниця, що емітується банківською системою інших країн. Іноземна валюта є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку, зберігається на рахунках у банках, але не є законним платіжним засобом на території певної держави. Винятком можуть бути тільки періоди сильної інфляції.

Коллективна валюта — спеціальні міжнародні грошові одиниці, які функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних засадах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно-кредитними організаціями. Зараз відомі такі міжнародні валюти: **СПЗ** (валютна одиниця МВФ), **євро**.

Найчастіше у фінансах **валюта** — це не просто гроші чи грошова одиниця тієї чи іншої країни. Це насамперед грошові цінності, які **обслуговують зовнішньоекономічні відносини**. Специфіка цих відносин надає національним грошам нової ознаки та статусу валюти. Набувши статусу валюти, гроші можуть використовуватися й у внутрішніх економічних відносинах. Уся сфера економічних відносин, у якій зв'язки між суб'єктами здійснюються з використанням валютних коштів, називається валютними відносинами. Тому **валютні відносини** за своїм обсягом можуть не збігатися із зовнішньоекономічними відносинами.

Конвертованість національної грошової одиниці — це можливість легально обмінювати її на іноземні валюти.

За ступенем конвертованості виділяють такі види валют:

- вільно конвертована (ВКВ) — валюта вільно та необмежено обмінюється на інші іноземні валюти, є резервною валютою і може використовуватися центральними банками інших країн для накопичення резервів;

- частково конвертована (ЧКВ) — національна валюта країн, у якій використовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій (наприклад, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту);

- неконвертована (НКВ) — національна валюта, яка функціонує лише в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

6.2. Валютний курс, фактори, що впливають на нього, і способи його визначення

Розвиток зовнішньоекономічних відносин потребує особливого інструменту, за допомогою якого суб'єкти, що діють на міжнародному ринку, могли б підтримувати між собою тісні фінансові взаємозв'язки. Таким інструментом виступають банківські операції з обміну іноземної валюти. Найважливішим елементом у системі банківських операцій з іноземною валютою є обмінний валютний курс.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни (табл. 6.1).

Валютний курс необхідний:

- > під час купівлі та продажу валюти у зв'язку з експортом та імпортом товарів чи послуг;
- > для порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних або іноземних валютах;
- > для надання кредитів та здійснення інших зовнішньоекономічних операцій.

Види валютних курсів:

1) фіксовані курси (офіційні):

- фіксований курс за класичною схемою;
- договірні фіксовані курси;
- фіксовані курси, що коригуються;
- змінно-фіксований курс;

2) плаваючі курси:

- вільно плаваючий курс (ринковий, гнучкий);
- керований плаваючий курс;

3) змішаний курс.

Фіксований валютний курс передбачає наявність певного зареєстрованого (офіційного) паритету, який підтримується державними валютними органами. Після Другої світової війни відповідно до Бреттон-Вудської угоди було запроваджено режим фіксованих паритетів та курсів. Фіксовані курси відігравали вирішальну роль до 1976 р. Коли вони визначались на основі золотого паритету. Унаслідок краху Бреттон-Вудської валютної системи фіксовані валютні курси та паритети скасовано та встановлено режим плаваючих курсів валют.

Плаваючий валютний курс самостійно (вільно) формують на валютних біржах (ринку) під впливом попиту і пропозиції. Однак плаваючий валютний курс мають тільки провідні валюти – долар США, англійський стерлінг, японська єна та деякі інші.

За **змішаного валютного курсу** держава вибирає валютний режим з урахуванням конкурентної економічної ситуації, намагаючись подолати абсолютизацію жорсткого фіксування чи вільного плавання. Змішаний валютний курс іншими словами можна охарактеризувати як контрольований плаваючий курс. Однією з форм такого контролю є введення так званого "курсового валютного коридора" – установлення мінімального і максимального значення відхилення валютного курсу.

У реальній економіці існує безліч факторів, що мають економічний, політичний, правовий чи психологічний характер і прямо або опосередковано впливають на валютний курс національної валюти. Розглянемо тільки найбільш значні і впливові з них.

1. **Платіжний баланс країни.** У випадку, коли торговельне сальдо країни є активне, тобто надходження з-за кордону перевищує її валютні витрати, курс національної валюти має тенденцію зростати. Це пов'язано з тим, що збільшення частки експорту порівняно з імпортом, *по-перше*, призводить до зростання попиту на національну валюту з боку виробників продукції; *по-друге*, за рахунок поживлення експорту зростають надходження іноземної валюти в країну, що позитивно впливає на розвиток її економіки, на підвищення рівня валютних резервів центрального банку, а це у свою чергу дає змогу проводити монетарну політику, спрямовану на стабілізацію курсу національної валюти (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Динаміка платіжного балансу України
(аналітична форма подання), млн дол. США

Статті платіжного балансу	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Рахунок поточних операцій	-12763	-1732	-3018	-10245	-14315	-16355
Баланс товарів та послуг	-14350	-1953	-3984	-10157	-14326	-15484
Експорт товарів та послуг	85612	54253	69255	88844	90035	85312
Імпорт товарів та послуг	-99962	-56206	-73239	-99001	-104361	-100796
Баланс товарів	-16091	-4307	-8388	-16252	-19478	-19598
Експорт товарів	67717	40394	52191	69418	70236	64984
Імпорт товарів	-83808	-44701	-60579	-85670	-89714	-84582
Баланс послуг	1741	2354	4404	6095	5152	4114
Експорт послуг	17895	13859	17064	19426	19799	20328
Імпорт послуг	-16154	-11505	-12660	-13331	-14647	-16214
Доходи (сальдо)	-1540	-2440	-2009	-3796	-2965	-3020
Поточні трансферти (сальдо)	3127	2661	2975	3708	2976	2149
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	9700	-11994	8049	7790	10140	18378
Зведений баланс	-3063	-13726	5031	-2455	-4175	2023

2. *Пропозиція грошей.* Як відомо, найбільш інфляційний вплив має агрегат M_1 – готівка та залишки на рахунках. Як правило, зростання у країні на 1 % грошової маси призводить до миттєвого зростання на 1 % внутрішніх цін, при цьому механізм паритету купівельної спроможності забезпечує відповідне знецінення національної валюти на 1 %. І навпаки, зростання іноземної грошової пропозиції на 1 % спричиняє адекватне зростання зовнішніх цін та подорожчання національної валюти на 1 %.

3. *Дефіцит державного бюджету* є безпосередньою причиною збільшення грошової маси в обігу й призводить до зниження курсу національної валюти у довгостроковому періоді.

4. *ВВП* – основний індикатор стану національної економіки. Його зростання означає загальне пожвавлення економіки країни, нарощення обсягів виробництва, зростання платоспроможного попиту населення, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зовнішніх ринках та зниження рівня споживання іноземних товарів, приплив іноземних інвестицій в економіку країни, достатнє фінансування соціальної сфери та державних програм. Це призводить до зростання попиту на національну валюту і зумовлює її зміцнення.

5. *Рівень реальних відсоткових ставок* визначає загальну дохідність вкладень в економіку країни (відсоток за банківськими депозитами, рівень середньої норми прибутку, дохідність за облігаціями). У цьому випадку, коли реальні відсоткові ставки зростають, курс національної валюти має тенденцію до підвищення. Однак, якщо номінальні ставки зростають повільніше, ніж темп інфляції та ВВП, курс національної валюти може навіть знижуватись.

6. *Темпи інфляції.* Чим вищі темпи інфляції у країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не протидіють інші фактори.

7. *Ступінь використання певної валюти на євrorинку і в міжнародних розрахунках.*

8. *Ступінь розвитку фондового ринку,* який є конкурентом валютного ринку. Фондовий ринок може залучити іноземну валюту безпосередньо, а також "відтягувати" кошти в національній валюті, які могли б бути використані на валютному ринку для купівлі іноземної валюти.

На зміну валютного курсу найчастіше впливає декілька факторів, тобто спостерігається складне їх переплетення і висування в ролі вирішальних то одних, то інших факторів.

Валютний курс як базове співвідношення цін двох валют може встановлюватися законодавчо або визначатися у процесі їх взаємного котирування.

Котирування валют – це встановлення валютного курсу на основі ринкових механізмів. Кількісне значення валютного курсу розраховується (котирується), як правило, з точністю до 4-го знака після коми.

Котирування курсів валют буває пряме і непряме.

Пряме котирування визначає кількість національної валюти за одиницю іноземної. У вигляді прямого котирування офіційно визначаються курси більшості валют світу. Наприклад, пряме котирування курсу долара до гривні виглядатиме як $USD/UAN=15,99$.

Непряме котирування визначає кількість іноземної валюти, що виражається в одиницях національної валюти. Як правило, це менш поширений вид установавання валютного курсу. Прикладом непрямого котирування є $USD/UAN = 0,0625$.

У банківській практиці встановлюється курс продавця, за яким банки продають валюту, й курс покупця, за яким купують валюту. Повне котирування включає курс покупця і курс продавця. Різниця між курсами продавця (продаж) і покупця (купівля) – **маржа** – є для банків джерелом прибутку. Центральний банк може встановлювати граничні розміри маржі за операціями на міжбанківському валютному ринку для уповноваження банків та інших кредитно-фінансових установ.

Для професійних учасників валютних ринків поняття «валютний курс» не існує. Воно розпадається на курс покупця і курс продавця.

Курс покупця (bid rate) — це курс, за яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну.

Курс продавця (offer rate) — це курс, за яким він продає іноземну валюту за національну.

6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування

Валютний ринок — це сектор грошового ринку, на якому здійснюється купівля-продаж валютних цінностей. Ціною на цьому ринку є обмінний курс. Попит і пропозиція на валютному ринку виступають у формі підкріпленого платіжними засобами бажання купити та продати іноземну валюту, а також бажання одержати чи надати валюту в позику. Відповідно валютний ринок поділяється на ринок реальної валюти та ринок валютних позик. Крім того, виділяють національний (внутрішній) валютний ринок, міжнародні (регіональні) валютні ринки та світовий валютний ринок. Валютний ринок відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку міжнародних економічних зв'язків, функціонуванні світової економіки та у державному регулюванні монетарної сфери кожної окремої країни.

За економічним змістом валютний ринок — це сектор грошового ринку, на якому врівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта.

За призначенням і організаційною формою валютний ринок — це сукупність інститутів та механізмів, які, взаємодіючи, забезпечують можливість вільно продавати-купувати національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності:

- іноземні для резидентів, коли вони купують чи продають їх за національну валюту;
- національні для нерезидентів, коли вони купують чи продають ці цінності за іноземну валюту.

Суб'єкти валютного ринку — фізичні та юридичні особи, резиденти та нерезиденти, а також посередники (банки, брокерські компанії, валютні біржі). Основні суб'єкти валютного ринку — великі транснаціональні банки, що мають розгалужену мережу філій і широко використовують в операціях сучасні засоби зв'язку, комп'ютерну техніку.

Структуру валютного ринку можна подати у вигляді схеми (рис. 6.1).

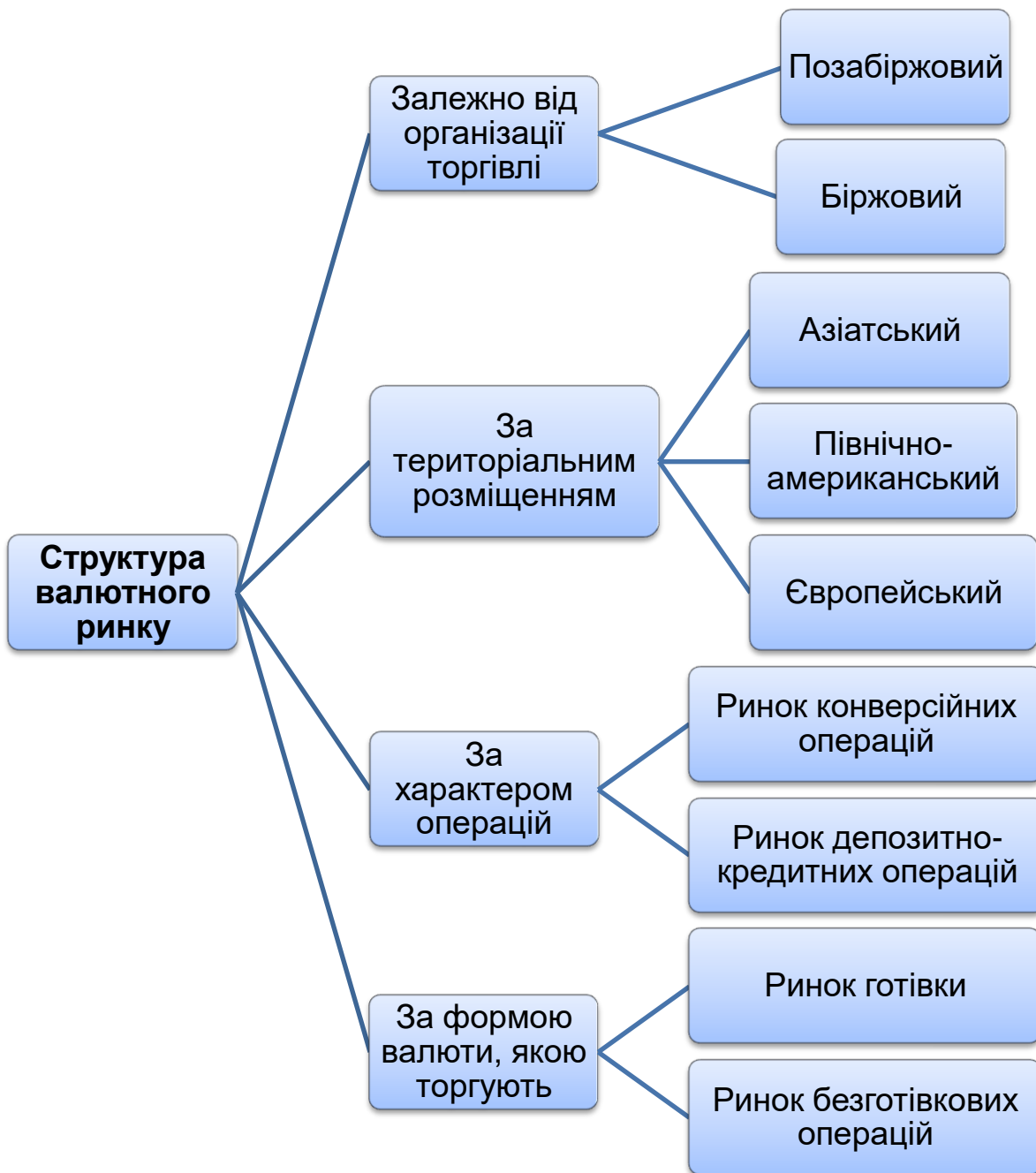

Рис. 6.1. Структура валютного ринку

Ринок конверсійних операцій є найтипівшим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Саме на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей — їх валютного курсу.

Ринок депозитно-кредитних операцій — це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками інвалютних позик на різні строки. На відміну від ринку конверсійних операцій, на цьому ринку ціна валюти формується у вигляді відсотка.

Функції валютного ринку реалізуються через виконання суб'єктами ринку великої кількості валютних операцій (рис. 6.2).

Рис. 6.2. Класифікація операцій валютного ринку

Депозитно-кредитні операції — це сукупність коротко-строкових (від 1 дня до 1 року) операцій щодо розміщення вільних грошових залишків або залучення на різні строки під певний відсоток коштів в іноземних валютах з метою обслуговування поточної ліквідності банків та компаній і отримання прибутку.

Конверсійні операції — угоди суб'єктів валютного ринку щодо обміну обумовлених сум грошової одиниці однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на певну дату (операції FOREX). Бувають:

- поточні, касові («спот»-операції) конверсійні операції;
- строкові, форвардні конверсійні операції.

Касові операції — це купівля-продаж валюти за умови постачання її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди передбачають постачання валюти в той самий день або наступного робочого дня.

Касові операції дають можливість:

- терміново одержувати валюту для погашення своїх зовнішньоекономічних зобов'язань;
- уникати збитків, спричинених коливаннями валютних курсів: імпортер негайною купівлею інвалюти застраховує себе від можливих збитків унаслідок підвищення її курсу, а експортер негайним продажем інвалюти застраховується від збитків, пов'язаних із падінням її курсу;
- оперативно диверсифікувати свої валютні запаси.

Строкові валютні операції — купівля-продаж валютних цінностей з відстрочкою постачання їх на строк, що перевищує два робочі дні. Бувають:

- форвардні;
- ф'ючерсні;
- опціонні та їх похідні строкові валютні операції.

Такі угоди оформлюють за допомогою стандартизованих документів (контрактів), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках — **валютні деривативи**: форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Такі угоди дають можливість:

- застраховуватися від валютних ризиків;
- одержувати додатковий дохід спекулятивними діями.

Форвардні операції — це купівля-продаж валюти між двома суб'єктами з наступним переданням її в обумовлений строк (1, 2, 3, 6, 12 місяців) і за курсом, визначеним у момент укладання контракту. Це зобов'язання двох контрагентів купити-продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладання угоди на валютній біржі.

Опціонні операції — це особлива угода, що надає одному з учасників право (але не обов'язок) купити-продати іншому певну суму валюти у встановлений строк і за узгодженим курсом.

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну валюту.

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі-продажу двох або більше валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу.

6.4. Валютна система та її розвиток

Найважливішим елементом міжнародних валютних відносин виступає валютна система. Розрізняють національну та *світову* валютні системи. Світова валютна система розвивається на регіональному та глобальному (світовому) рівнях. І у свою чергу регіональні, світові та національні валютні системи активно взаємодіють між собою, утворюючи єдину цілісну систему міжнародних економічних відносин.

Складові валютної системи:

- національна валюта;
- умови конвертованості валюти;
- режим валютного курсу;
- валютні обмеження в національній економіці;
- механізм валютного регулювання і контролювання;
- правила використання іноземної валюти тощо (рис. 6.3).

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій. У своєму розвитку світова валютна система пройшла чотири основні етапи (рис. 6.4).

Рис. 6.3. Складові валютної системи

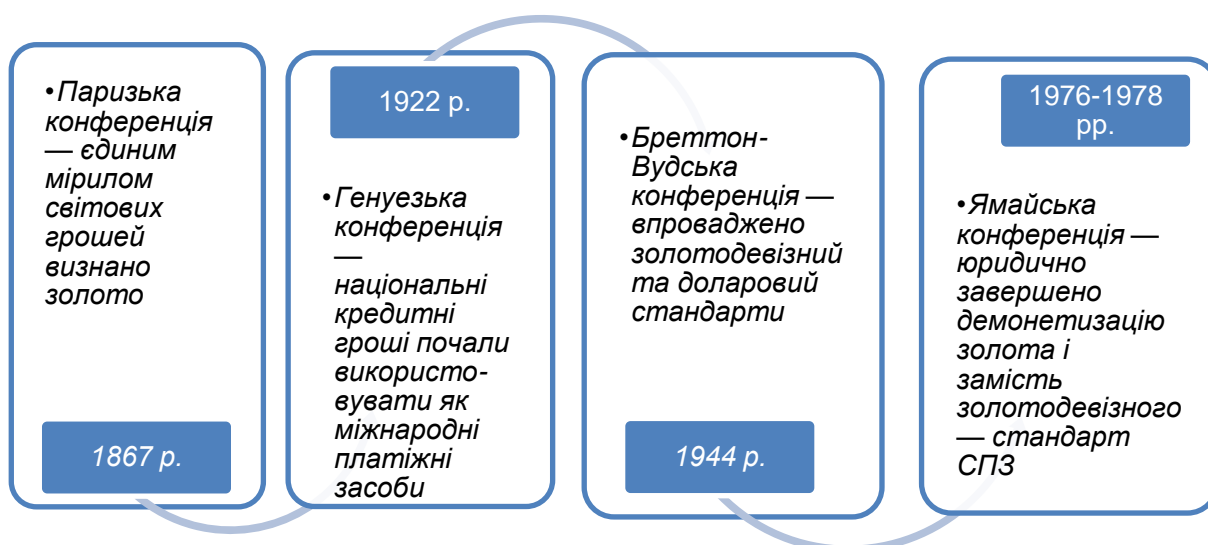

Рис. 6.4. Етапи еволюційного розвитку світової валютної системи

Першою в історії світовою валютною системою була система, що спиралася на єдині правила обігу золотого грошового товару, відома під назвою система золотого стандарту.

Юридично вона була оформлена міждержавною угодою на конференції у Парижі в 1867 р. Згідно з цією угодою золото визнавалось єдиною формою світових грошей. В умовах, коли золото безпосередньо виконувало всі функції грошей, і національна, і світова грошова та валютна системи були тотожними з тією лише різницею, що монети, виходячи на світовий ринок, приймалися до платежу відповідно до своєї ваги. *Золотий стандарт базувався на таких структурних принципах:*

- > основою системи був золотомонетний стандарт;
- > кожна валюта має свій золотий вміст. Курс національних валют жорстко прив'язувався до золота і через золотий вміст валюти співвідносився один з одним за твердим валютним курсом. Золото використовувалося як золотомонетні світові гроші;
- > конвертованість кожної валюти у золото забезпечувалась як усередині, так і за межами країни;
- > зливки вільно обмінювались на монети, а золото вільно імпортувалось та експортувалось і продавалось на міжнародних ринках.

Існувало три форми золотого стандарту:

- > золотомонетний;
- > золотозливковий;
- > золотовалютний.

За умов золотого стандарту в його класичній золотомонетній формі не існувало будь-яких валютних обмежень. Система золотого стандарту була адекватною умовам вільної конкуренції, необмеженого ринку і відповідно до цих умов механізму ціноутворення. Режим золотомонетного стандарту був насамперед режимом стабільних валютних курсів.

Однак система золотомонетного стандарту мала не тільки переваги, а й суттєві недоліки, оскільки була жорстокою, не досить еластичною, дорогою. Це насамперед пояснюється рядом причин (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Основні недоліки системи золотомонетного стандарту, які призвели до дестабілізації цієї системи

Вади системи золотомонетного стандарту	Причини і наслідки вад, які призвели до дестабілізації системи золотомонетного стандарту
<p>Ця система встановлювала пряму залежність грошової маси, що оберталася в окремих країнах та на світовому ринку, від видобутку і виробництва золота</p>	<p>Відкриття нових родовищ золота та збільшення його видобутку призводило в цих умовах до періодичних інфляційних процесів, що охоплювали як окремі країни, так і світовий ринок</p>
<p>За умов золотомонетного стандарту практично повністю виключалася можливість проведення окремими державами власної грошово-валютної політики, спрямованої на вирішення внутрішніх проблем країни</p>	<p>Це пояснюється тим, що безпосередньою реакцією на будь-яке збільшення обсягів паперової емісії та інфляційне знецінення національних грошей був вплив золота за кордон і відповідне зменшення золотих запасів. Це обмежувало можливість державного втручання у сферу грошових і валютних відносин, їх цільового регулювання, використання у конкретних напрямках економічної політики</p>
<p>Існування золотого стандарту перешкоджало впровадженню дуже поширених у той час методів фінансування воєнних дій шляхом випуску паперових грошей та монетизації державного боргу через продаж нових випусків цінних паперів центральному емісійному банку тієї чи іншої країни</p>	<p>Країна, що намагалася фінансувати воєнні витрати шляхом емісії грошей і водночас дотримуватись їх конвертованості в золото, відразу ставала свідком масового відпливу своїх золотих запасів за кордон. Перша світова війна найбільшою мірою й остаточно дестабілізувала систему золотомонетного стандарту. Адже для фінансування війни європейські країни мусили вдатися до значних розмірів кредитів у своїх центральних банках і призупинити обмін на золото своїх валют, установивши примусовий курс</p>

Поступово золотомонетний стандарт вичерпав свої можливості, оскільки не відповідав зрослим масштабам господарських зв'язків та умовам регульованої ринкової економіки. Перша світова війна призвела до кризи і занепаду цієї валютної системи. Золотомонетний стандарт перестав функціонувати як грошова і валютна система.

Замість системи золотомонетного стандарту почали формуватися урізані форми золотовалютної системи – *золотозливковий і золотодевізний стандарти*.

Система золотозливкового стандарту – перехідна форма золотого стандарту. Суть цієї системи в тому, що національні валюти провідних західних країн прирівнювалися до певної кількості золота, отже, були розмінні на валютний метал, але вже не у будь-якій кількості, як за класичного золотого стандарту, а на золоті зливки вагою не менш як 12,4 кг кожний. Вона встановилася після Першої світової війни і проіснувала до великої депресії (1929-1933 рр.) в ряді країн з високорозвинутою економікою, крім США.

В інших країнах, зокрема в тих, які зазнали поразки у Першій світовій війні, була впроваджена система *золотодевізного стандарту*, яка ґрунтувалась на тому, що поряд із золотом функцію міжнародних платіжних засобів взяли на себе і деякі валюти провідних країн світу.

Платіжні засоби в іноземній валюті, що призначалися для міжнародних розрахунків, почали називати *девізами*. Власне, сформувалась *друга світова валютна система*, яка була юридично оформлена міждержавною угодою, досягнутою на Генуезькій міжнародній конференції в 1922 р.

6.5. Валютне регулювання і валютний контроль як інструменти стабілізації валютної політики в Україні

Валютне регулювання – це система взаємозв'язаних механізмів державного та ринкового регулювання курсу валюти та руху валютних цінностей на національному та міжнародному рівнях.

Державне валютне регулювання – сукупність форм та заходів, які запроваджують уповноважені державні органи на національному та міжнародному рівнях для досягнення цілей валютної політики.

Рівні валютного регулювання:

- національний;
- міжнародний.

Типи валютного регулювання:

- ринкове;
- державне.

Методи валютного регулювання:

- адміністративні;
- економічні.

Форми державного валютного регулювання:

1) прямої дії:

- корекція облікових ставок НБУ (дисконтна політика);
- валютна інтервенція;
- валютні обмеження;
- регулювання режиму валютного курсу;

2) непрямой дії:

- управління валютними резервами;
- регулювання валютного балансу.

Ринкове валютне регулювання спрямоване:

- на девальвацію національної грошової одиниці — дії, спрямовані на зниження обмінних курсів валют країни;
- ревальвацію національної грошової одиниці — дії, спрямовані на підвищення курсу національної валюти країни.

Стимулюється імпорт, гальмується експорт і стримується інфляція.

Форми валютного регулювання

1. Дисконтна політика — змінювання облікової ставки Центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів.

Підвищення облікової ставки Центральним банком стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижчий, що створює додатковий попит на національну валюту і стимулює підвищення курсу національної валюти.

Зменшення облікової ставки Центральним банком обумовлює відплив іноземного капіталу в країни з вищими ставками, що приводить до зростання попиту на іноземну валюту і зменшення курсу національної валюти.

2. Валютні інтервенції — пряме втручання Центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

3. Валютні обмеження — система урядових заходів, спрямованих на жорстке контролювання всіх операцій з іноземною валютою і концентрацію валютних резервів у розпорядженні держави.

Причина запровадження валютних обмежень — хронічна нестача іноземної валюти.

Форми валютних обмежень:

- *валютна блокада* — заморожування в банках валютних цінностей іноземних держав та громадян. Валюта, яка міститься на блокованих рахунках, може бути використана тільки у даній країні;

- *валютні кліринги* — спосіб розрахунків у зовнішній торгівлі та інших формах економічних відносин між кількома країнами. Розрахунки між контрагентами здійснюються у національній валюті. Це виключає необхідність використання інвалюти, золота, оскільки кліринг передбачає взаємне узгодження платежів та надходжень;

- *множинність валютних курсів* — використання різних курсів для різних товарів, які експортують або імпортують. При торгівлі з країнами на сприятливих умовах це фактично означає субсидування, яке здійснюється через установлення сприятливих валютних курсів та видачу експортерам дозволу не здавати певну частину валютної виручки.

Важливу роль у забезпеченні нормального функціонування валютної системи відіграють централізовані **золотовалютні резерви країни**. Вони мають подвійне призначення:

- забезпечити країні запас ліквідності, достатній для виконання всіма резидентами своїх зовнішньоекономічних зобов'язань, якщо для цього недостатньо їх поточних валютних надходжень;

- надати в розпорядження органів монетарного регулювання додатковий інструмент впливу на грошову масу, валютний курс та інші показники для досягнення цілей монетарної і валютної політик.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке валютна система?
2. Охарактеризуйте складові елементи національної валютної системи.
3. Що таке конвертованість національної валюти?
4. Що таке валютний курс? Назвіть види валютних курсів.
5. Які основні функції валютного курсу?
6. Що являє собою валюта як економічне поняття?
7. У чому зміст і принципи функціонування Бреттон-Вудської валютної системи?
8. На яких принципах функціонує Ямайська валютна система?
9. Який зміст системи золотого стандарту?
10. Назвіть види та охарактеризуйте валюти за ступенем конвертованості.

Гроші – це свобода, викувана із золота.

Еріх Марія Ремарк

7. ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ

Теорії грошей – це сукупність поглядів різних напрямів світової економічної думки про роль і місце грошей в економіці. У світовій економічній думці існує три напрями теорії грошей: металістичний, номіналістичний і кількісний.

7.1. Металістична теорія грошей

Металістична теорія грошей ототожнює грошовий обіг з товарним обміном і стверджує, що золото й срібло вже за своєю природою є грошима. Вона не враховує суспільної природи грошей, вважає гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надає

фундаментального значення.

Металістична теорія з'явилася ще в античні часи. Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монети. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її із вченням про гроші як про багатство нації.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і підміняли її міною вартістю. На їхню думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші – це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, у чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом пізнього меркантилізму була система

активного "торгового балансу". При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у XVII-XVIII ст. були: в Англії – У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії – Ф. Галіані; у Франції – А. Монкретьєн.

Помилковість металістичних поглядів меркантилістів полягає:

- у визнанні золота і срібла грошима за їх природою;
- ототожненні грошей з товарами;
- нерозумінні суті грошей як товару особливого роду, який виконує специфічну суспільну функцію – служить загальним еквівалентом;
- ігноруванні того, що гроші – це історична категорія.

Із завершенням первинного нагромадження капіталу зовнішня торгівля перестала служити основним джерелом збагачення. Дедалі більше стала виявлятися роль капіталістичних мануфактур і капіталістичного землеробства як сфери виробництва додаткової вартості. Ідеологи промислової буржуазії почали протиставляти капітал у дії "мертвим" скарбам у вигляді золота і срібла. Оскільки ж розвиток промисловості у капіталістичних країнах вимагав розвитку внутрішнього ринку, критики меркантилізму різко виступали також проти металістичної теорії грошей. Вони стверджували, що для внутрішнього обігу зовсім не потрібні повноцінні металеві гроші, які викликають непродуктивні витрати нації.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливості обігу знаків грошей, однак вимагали обов'язкового розміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення. Принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У кінці XIX ст. виникла золотодев'язна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

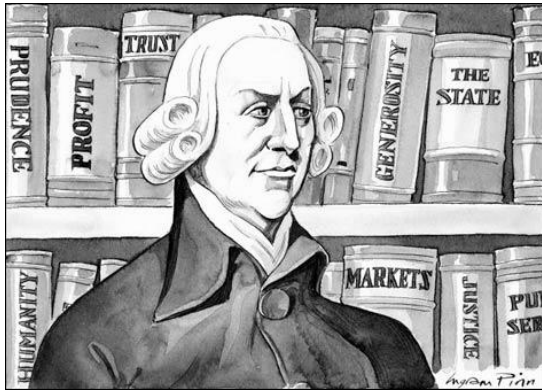
Не відповідала уявленням металістів також система закритого карбування, яка була введена в Австро-Угорщині у 1879 р. і в Індії з 1893 р. Вартість австрійського гульдена та індійської рупії, а також курси цих валют виявилися вищими, ніж вартість срібла, яка в них містилася. Поступове витіснення повноцінних металевих грошей, що спостерігалось протягом усього XIX ст., підготувало основу для переходу до сучасної системи паперових грошей і кредитного обігу без участі благородних металів.

Підрив металістичної системи обігу був різко прискорений у другій половині XIX ст. з розвитком капіталістичного кредиту і кредитних грошей. Усуваючи монополію благородних металів, цей фактор сприяв створенню паперово-грошового і кредитного обігу. Після Першої світової війни 1914-1918 рр. прихильники металізму були змушені визнати неможливість відновлення золотомонетного стандарту і намагалися з позицій металістичної теорії обґрунтувати золотозливковий і золото-девізний стандарти.

Після Другої світової війни 1939-1945 рр. деякі економісти відстоювали ідею відновлення золотого стандарту у внутрішньому грошовому обігу. У 60-х рр. металізм у модернізованій формі (неометалізм) відродився у Франції щодо сфери міжнародних валютних відносин. Його підтримував сам президент республіки Шарль де Голль і його радник Ж. Рюєфф.

Після краху Бреттон-Вудської валютної системи на початку 70-х рр. прихильники неометалізму намагалися знову обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту, підвищення ролі золота в міжнародних економічних відносинах.

У сучасних умовах металістична теорія грошей виявляється неприйнятною. Повернення до металістичної валюти, по-перше, поставило б грошові системи у залежність від виробництва золота, а отже, послабило б можливість державного втручання у грошово-кредитну і валютну сфери; по-друге, впровадження золотого грошового обігу збільшило б витрати обігу і призвело б до зменшення середньої норми прибутку.

А. Сміт

Найбільш значущою у їхній науковій спадщині, безперечно, є теорія трудової вартості, яка зосереджувала економічну науку на аналізі глибинної суті суспільного відтворення, що відбувається насамперед у сфері виробництва. Через призму закону трудової вартості було опрацьовано і декілька важливих положень теорії грошових відносин.

Представники класичної школи А. Сміт і Д. Рікардо відіграли визначну роль у науковому пізнанні фундаментальних закономірностей становлення й розвитку ринкової економіки, зокрема, і принципів функціонування грошових відносин.

Д. Рікардо

7.2. Номіналістична теорія грошей

Суть *номіналістичної теорії грошей* полягає у запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості. Згідно з цією теорією гроші виникають як продукт погодженості між людьми з метою полегшення обміну або як наслідок законодавчих актів уряду, а вартість грошей не залежить від їх матеріального змісту і визначається лише найменуванням.

Висновок про умовну природу грошей ґрунтується на абсолютизації їх як засобу обігу. Представники цієї теорії заперечують функцію грошей як міри вартості, ототожнюючи її з масштабом цін. Вони вважають гроші абстрактними рахунковими одиницями або ідеальним масштабом цін.

Номіналістична теорія грошей остаточно сформувалася у XVII-XVIII ст., коли грошовий обіг був переповнений неповноцінними монетами. Об'єктивною основою виникнення

номіналізму став перехід від зливкового золотого обігу до монетного, коли гроші почали прийматися не за вагою, а за найменуванням.

Першими буржуазними представниками номіналізму були Дж. Стюарт і Дж. Берклі. Англійський економіст і філософ Дж. Стюарт виступив з концепцією «ідеальної грошової одиниці».

Аналогічної точки зору дотримувався англійський представник суб'єктивного ідеалізму Дж. Берклі, розглядаючи гроші як відношення абстрактної вартості, позбавлене матеріального змісту.

Інші номіналісти – Дж. Беллерс, Н. Барбон (Великобританія) – стверджували, що гроші – це тільки умовні знаки, які не мають нічого спільного з товарами. У визначеннях такого роду вартісна теорія грошей повністю ігнорується, а грошова одиниця трактується як суто технічний інструмент обміну.

З кінця ХІХ – початку ХХ ст. номіналістична теорія зайняла провідні позиції в буржуазній політекономії. Ідеї номіналізму відповідають інтересам правлячих кіл капіталістичних країн, які вдаються до широкої емісії платіжних засобів для покриття бюджетного дефіциту і здійснення різноманітних антикризових заходів в економіці.

У найяскравішій формі суть номіналізму виявилася у державній теорії грошей, викладеній німецьким економістом Т. Кнаппом у книзі «Державна теорія грошей». Т. Кнапп стверджував, що гроші являють собою "продукт правопорядку", "хартальний платіжний засіб" (від слова *charta* – знак), який за велінням держави має платіжну силу й опосередковує обмін товарів. Держава не тільки "створює" гроші, за словами Т. Кнаппа, а й визначає їх вартість. При цьому субстанція грошей виявляється не суттєвою: вона покликана служити лише носієм деякої встановленої законом "одиниці вартості".

Отже, даючи грошам суто юридичне тлумачення, Т. Кнапп стверджував, що їх купівельна спроможність визначається законодавчими актами держави. Він не враховував того, що гроші виникали стихійно у процесі розвитку товарного виробництва й обміну, що лише після того, як золото (срібло) стало загальним еквівалентом, отже, мірою вартості, виникає

можливість для формування масштабу цін. Гроші ж тільки тому можуть вимірювати і виражати величину вартості товару, що вони мають внутрішню вартість.

У міру переростання монополістичного капіталізму у державно-монополістичний номіналісти посилили критику золота як основи всіх грошових функцій. Дж. Кейнс оголосив золотий стандарт "варварським пережитком" і бачив у ньому перепону на шляху перетворення грошей в об'єкт державно-монополістичного регулювання.

Номіналістична теорія грошей має прихильників і сьогодні. Серед сучасних економістів Заходу поширеною є точка зору, згідно з якою грошима є умовні знаки, що не мають внутрішньої вартості і використовуються для погашення заборгованості. Так, на думку відомого економіста П. Самуельсона, гроші є "соціальною умовністю".

7.3. Кількісна теорія грошей

Назву *кількісної* ця теорія дістала тому, що її основоположники пояснювали вплив грошей на економічні процеси виключно кількісними факторами, насамперед зміною маси грошей в обороті. Визначальною ознакою кількісної теорії є положення про те, що вартість грошей і рівень товарних цін визначаються змінами кількості грошей: чим більше їх в обороті, тим ціни вищі, а вартість грошей нижча, і навпаки. Впливаючи на ціни товарів і послуг, кількість грошей впливає і на всі інші економічні процеси: зростання номінального обсягу ВВП, національного доходу, платоспроможного попиту та ін.

Першим, хто висунув ідею про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький економіст Жан Боден (1530-1596). У своєму трактаті «Відповідь на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма причинами, проте основною серед них є збільшення кількості золота й срібла. Економісти XVI-XVII ст. (Б. Даванзатті, Джемінано Монтаріні (1633-1687), Д. Локк), розробляючи цю ідею Ж. Бодена, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався двома їх висхідними постулатами:

причиною зростання цін є зростання маси грошей в обороті, а міра зростання цін визначається мірою зростання маси грошей.

Важливий внесок у кількісну теорію зробив англійський економіст Джон Локк (1632-1704). Він вважав, що вирішальним фактором, який регулює і визначає вартість грошей (у даному разі золота й срібла), є їх кількість.

У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії найчіткіше сформулював та поглибив англійський економіст Дейвід Юм (1711-1776). У нарисі "Про гроші" (1752) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається "постулатом однорідності": подвоєння кількості грошей приводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів.

Роль кількісного фактора в його класичному трактуванні визнавали не тільки представники номіналістичної теорії, а й багато з тих дослідників, які стояли на позиціях трудової теорії вартості. Зокрема, класики політичної економії Адам Сміт (1723-1790) і Давид Рікардо (1772-1823), які заклали основи трудової теорії вартості і зробили значний внесок в обґрунтування об'єктивної, товарної природи грошей, разом з тим, як і послідовний кількісник Д. Юм, бачили в грошах лише технічного посередника в обміні товарів, лише зручний засіб товарного обігу, недооцінюючи такі важливі їх функції, як міра вартості та засіб нагромадження вартості. Тому цілком логічно, що вони не відкидали й постулатів кількісної теорії грошей.

Так, Д. Рікардо стверджував, що якби в будь-якій із країн було відкрите золоте родовище, то її засоби обігу знизилися б у своїй вартості. Це відбулося б через те, що в обороті збільшилася б кількість дорогоцінного металу. Якби замість відкриття родовища золота в країні був заснований банк, подібний Англійському, то випуск ним великої кількості банкнот призвів би до того самого результату, що й відкриття золотого родовища. З позицій кількісної теорії Д.Рікардо пояснював і сам механізм ціноутворення: в обороті маса товарів просто стикається з масою грошей, внаслідок чого встановлюються ціни. Якщо в обіг надійшло грошей більше, то ціни будуть вищими, якщо менше – нижчими.

Певну роль кількісний фактор відігравав і в теорії грошей Карла Генріха Маркса (1818-1883). Він однозначно визнавав залежність товарних цін від кількості грошей при неповноцінних паперових грошах. Що стосується повноцінних грошей, то К. Маркс вважав, що в обороті їх може бути лише певна, об'єктивно зумовлена кількість. Якщо в обороті з'являються зайві гроші, то вони автоматично вилучаються в скарби, а якщо виникає дефіцит грошей, то маса їх поповнюється за рахунок скарбів, а ціни залишаються незмінними.

Визнання "нейтральності грошей" та екзогенності кількісного фактора створило істотні перешкоди на шляху розвитку кількісної теорії, і вона до кінця ХІХ ст. "кружляла" в колі своїх класичних постулатів:

— причинності, згідно з яким зміна цін визначається зміною кількості грошей;

— пропорційності, відповідно до якого ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей в обігу;

— однорідності, за яким у разі зміни кількості грошей у такій самій пропорції змінюються ціни на всі товари, а співвідношення цін на окремі товари залишається незмінним.

Відстоюючи ці постулати, представники кількісної теорії тривалий час (до початку ХХ ст.) не виявляли інтересу до розкриття глибинного механізму впливу грошей на ціни, а через них – на економіку взагалі. Вони просто декларували факт рівнопропорційної зміни цін у разі зміни кількості грошей, не розкриваючи механізму цього процесу і залишаючись у вузькому колі механічного зв'язку товарних цін і грошової маси.

Питання про передавальний механізм впливу грошей на економіку ще не ставилося взагалі. Але якби воно було поставлене, то на базі відповідних накопичених знань його можна було б виразити лише поверховою залежністю: $M \rightarrow P$, де M – сума грошей, а P – рівень ринкових цін.

Отже, вплив грошей на економіку обмежувався сферою обміну (зміною цін), а про більш глибоке його проникнення в реальну економіку питання не ставилося.

Певний застій у розвитку кількісної теорії протягом другої половини ХVІІІ-ХІХ ст. спровокували спроби ревізувати основні її принципи.

Цьому сприяли також об'єктивні процеси, що відбувалися в грошовій сфері: зміцнення позицій золота як грошового товару, перехід до золотого монометалізму, посилення вимог капіталістичного ринку до стабільності грошей тощо. Рішучу спробу спростувати кількісну теорію грошей зробив видатний представник "банківської школи" в Англії Томас Тук (1774-1858). Він визнавав багатofакторний характер ціноутворення, але повністю заперечував залежність цін від кількості грошей. Навпаки, він вважав, що сума засобів обігу залежить від рівня цін, тобто зміна цін є визначальним фактором щодо зміни маси грошей. Проте Т. Тук допускав таку саму методологічну помилку, що й представники класичної кількісної теорії, — констатував лише зв'язок між цінами і масою грошей, але не розкривав механізму цього зв'язку. Більше того, поставивши на перше місце ціни, він ще далі відходив від пізнання механізму впливу грошей на економічні процеси. З цих же позицій критикували кількісну теорію і представники марксистської економічної теорії.

Найвідомішим прибічником і захисником класичної кількісної теорії уже в ХХ ст. був американський економіст Ірвінг Фішер (1867-1947). Він повністю сприйняв класичні постулати цієї теорії і спробував математично довести їх справедливність. У своїй роботі «Купівельна сила грошей» він запропонував формулу "рівняння обміну":

І. Фішер

$$M \cdot V = P \cdot Q, \quad (7.1)$$

де M – кількість грошей в обороті;

V – швидкість обігу грошей за певний період;

P – середній рівень цін;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовані за цей період.

Справедливість цієї формули цілком достовірна, адже вона базується на товарообмінній операції, у якій сума грошового

платежу завжди дорівнює грошовій оцінці проданого товару. А в сукупності цих операцій за певний період грошовий компонент ($M \cdot V$) завжди буде відповідати товарному компоненту ($P \cdot Q$).

$$P = \frac{M \cdot V}{Q} . \quad (7.2)$$

З наведеної формули випливає, що середній рівень цін визначається трьома факторами: масою (кількістю) грошей, швидкістю їх обігу та фізичним обсягом виробленого продукту. Проте сам І. Фішер такого висновку зі своєї формули не зробив. Навпаки, він використав це рівняння, щоб довести, що рівень цін повинен підвищуватися або падати залежно від зміни кількості грошей, якщо водночас не змінюватиметься швидкість їх обігу або кількість відповідних благ, тобто для посилення залежності цін від кількості грошей. Проте він не міг обмежитися простим припущенням незмінності двох інших факторів, оскільки вони насправді змінюються. Тому І. Фішер доводить, що швидкість обігу грошей змінюється прямо пропорційно їх масі і тому тільки посилює кількісний фактор. Що стосується обсягів виробництва та товарообороту, то він вважав, що вони змінюються дуже повільно. Тому від їх впливу на ціни можна абстрагуватися, особливо на тривалих періодах. Отже, І. Фішер повністю залишився на позиціях класичної кількісної теорії і справедливо вважається одним із найортодоксальніших її представників.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. з новою силою розгорілися дискусії навколо кількісної теорії грошей, що зумовлювалося низкою об'єктивних обставин.

По-перше, це високий рівень розвитку державно-монополістичного капіталізму і поглиблення загальної кризи капіталізму, які спричинили активне втручання держав в економічне життя країн. Ця обставина вимагала від науковців пошуку найефективніших шляхів і методів такого втручання, і цілком природно, що ці пошуки були спрямовані на грошову сферу.

По-друге, сама капіталістична економіка набула переважно грошово-кредитного характеру: гроші з простого посередника обміну перетворилися в ключову форму капіталу, банки та інші

фінансові інститути стали могутніми регуляторами суспільного виробництва.

У цих умовах усе очевиднішими ставали невідповідність старого устрою грошового господарства, що базувався на золотій основі, новим потребам суспільного життя та вузькість старих уявлень про сутність та принципи функціонування грошового механізму, насамперед класичних постулатів кількісної теорії, та необхідність їх перегляду.

М.І. Туган-
Барановський

Одним із перших, хто усвідомив цю необхідність і піддав суттєвій ревізії основні теорії грошей, у тому числі кількісної теорії, був український економіст Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919). Найбільш повно й аргументовано свої погляди з основних монетарних проблем він виклав у праці «Паперові гроші і метал», що була опублікована в 1916 р.

Багато уваги М.І. Туган-Барановський приділив кількісній теорії грошей. Спочатку він піддав критиці її класичний варіант, що був викладений у працях І. Фішера. М.І. Туган-Барановський визнав за правильну формулу "рівняння обміну", проте вважав, що І. Фішер нічого нового в кількісну теорію грошей взагалі не вніс, а лише "вдало завершив роботу і дав точний і стислий вираз кількісної теорії в математичній формі".

Саму кількісну теорію в її класичному варіанті М.І. Туган-Барановський оцінював негативно з таких міркувань:

- її прибічники, у тому числі І. Фішер, ставлять ціни (і вартість грошей) у залежність тільки від одного фактора — кількості грошей, а решту факторів, навіть тих, що визначені в "рівнянні обміну", ігнорують, — хоч вони такі ж об'єктивні і правомірні, як і кількість грошей;

- ігнорування "некількісних" факторів впливу на ціни зумовлює помилковий висновок про пропорційну залежність цін від кількості грошей, хоча насправді така пропорційність не підтверджується ні теоретично, ні практично.

Подібна критика класичної кількісної теорії зовсім не означала відкидання цієї теорії як такої. Навпаки, вона підштовхнула М.І. Туган-Барановського до її вдосконалення, і він зробив істотний внесок у її розвиток.

По-перше, він доводить, всупереч І. Фішеру, що на рівень цін впливає не один, а всі фактори, зазначені в «рівнянні обміну»: кількість товарів, що надійшли на ринок, кількість самих грошей, швидкість їх обороту, кількість знярядь кредиту і швидкість їх обороту.

По-друге, М.І. Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни не є таким однозначним, прямолінійним, як це визнають прибічники класичної кількісної теорії.

По-третє, М.І. Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни здійснюється диференційовано залежно від тривалості та обсягів збільшення кількості грошей.

По-четверте, М.І. Туган-Барановський розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей у країні, кількістю грошей, що перебувають поза обігом у заощадженнях, і швидкістю обігу грошей, довів, що фактор швидкості може впливати на ціни у зворотному стосовно дії фактора кількості напрямі, нейтралізуючи дію останнього.

Усі ці ідеї М.І. Туган-Барановського створили основу для дослідження шляхів впливу грошей на економіку і механізму свідомого регулювання цього впливу. Цим він заклав основи так званої теорії регульованих грошей, яка підготувала суспільну думку до відмови від повноцінних (золотих) грошей і заміни їх неповноцінними грошима, вартість яких буде планомірно підтримуватися державою і з якої виросла сучасна монетаристська теорія, передусім її кейнсіанський напрям.

Розірвавши вузьке коло прямолінійних, спрощених постулатів класичної кількісної теорії грошей, М.І. Туган-Барановський істотно розвинув її стосовно нових економічних умов. Проте свої погляди він назвав не кількісною, а кон'юнктурною теорією грошей, мабуть, щоб відмежуватися від надто спрощеного її варіанта.

Сутність кон'юнктурної теорії грошей М.І. Туган-Барановського полягає в тому, що загальний рівень цін, а отже, і вартість грошей він пов'язує не з кількістю грошей, а із

загальними умовами товарно-грошового ринку або загальною кон'юнктурою товарного ринку. У фазі економічного піднесення загальний рівень цін зростає, і вартість грошей знижується. А у фазі економічного спаду ціни знижуються, і вартість грошей зростає. Ці коливання цін і вартості грошей в економічному циклі здійснюються, на думку М.І. Туган-Барановського, незалежно від кількості грошей, тобто під впливом негрошових факторів.

Свою "кон'юнктурну теорію" грошей М. І. Туган-Барановський вибудував на критиці класичної кількісної теорії як її альтернативу. І тут він повністю досяг поставленої мети: після нього вже ніхто з економістів прямолінійно не захищав її класичного варіанта, який згодом Дж. Кейнс назвав старомодним. Більше того, "кон'юнктурна теорія" започаткувала новий — неокласичний — етап у розвитку кількісної теорії. Адже кон'юнктурний фактор зміни цін і вартості грошей М.І. Туган-Барановського — не що інше, як сукупність усіх факторів, що визначені ним на базі формули "рівняння обміну" в процесі критичного розбору позиції І. Фішера.

Зміна кон'юнктури ринку провокується факторами, що діють з боку попиту і з боку пропозиції. З боку попиту — це кількість грошей і обсяг доходів та швидкість обігу грошей, а з боку пропозиції — це обсяг виробництва, рівень витрат на виробництво і рівень цін. Отже, кількісний фактор у кон'юнктурній теорії грошей М.І. Туган-Барановського наявний, і не як звичайний, рівний багатьом іншим, а як ключовий, оскільки зміна кількості грошей впливає тією чи іншою мірою і на всі інші фактори: на швидкість обігу грошей, відсоткову ставку, інвестиції, обсяги виробництва тощо. Тому кон'юнктурна теорія грошей за своєю сутністю була кількісною, але вже на принципово іншому рівні, коли була усвідомлена непропорційна залежність цін і вартості грошей від зміни їх кількості. І цього не міг не розуміти М. І. Туган-Барановський, через що його ставлення до кількісної теорії взагалі було досить терпимим: «Кількісна теорія абстрактно цілком справедлива», — пише він в одному місці. В іншому місці уточнює своє розуміння дії кількісного фактора: «Товарні ціни визначаються не кількістю грошей самих по собі, а співвідношенням між попитом на гроші і кількістю їх в обороті». Це був істотний крок у бік поглиблення

аналізу дії кількісного фактора, а не його заперечення. І зроблено це було в межах "кон'юнктурної теорії" грошей.

Уведення у сферу наукового дослідження попиту на гроші означало докорінну зміну спрямування самої кількісної теорії. Замість суто макроекономічного аналізу зв'язку "гроші-ціни" вона повернулася обличчям до мікроекономічних аспектів формування попиту на гроші, який поступово став її ключовим об'єктом.

Передавальний механізм впливу грошей на реальну економіку на підставі "кон'юнктурної теорії" М.І. Туган-Барановського можна подати у такому вигляді: $M \rightarrow K \rightarrow P \rightarrow V$, де M — кількість грошей; K — кон'юнктура ринку; P — ціни; V — виробництво. Показник K включає:

- доходи \leftrightarrow попит на товари;
- відсоткову ставку;
- інфляційні очікування.

Отже, в передавальному механізмі М.І. Туган-Барановського замість «чорного ящика» з'явилися конкретні канали впливу зміни кількості грошей на ціни, а через них і на виробництво. У подальшому розвитку монетарної теорії жодний із них не був відкинутий, а лише додавалися нові.

Одними з перших дослідників попиту на гроші з мікроекономічних позицій були професори Кембриджського університету Альфред Маршалл (1842-1924), Артур Сесіл Пігу (1877-1959), Джоан Вайолет Робінсон (нар. 1903 р.), Дж.М. Кейнс (у своїх ранніх працях), їх пояснення механізму накопичення грошей та впливу на ціни дістали назву «теорії касових залишків», або «кембриджської версії».

Подібно І. Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте, на відміну від І. Фішера, їх підхід до проблеми був не макро-, а мікроекономічний і стосувався насамперед попиту на гроші. Кембриджські економісти основну увагу зосередили на мотивах нагромадження грошей в окремих економічних суб'єктів. Вони намагалися дати відповідь на такі питання: чому люди зберігають гроші, від яких факторів залежить розмір попиту їх на гроші, від яких факторів залежить попит суб'єктів господарювання на касові залишки та ін.

Важливою відмінністю «кембриджської версії» було те, що розміри нагромадження грошей не нав'язувалися суб'єктам господарювання із «залізною необхідністю» згори, з боку тих структур і факторів, які «вливали» гроші в оборот, а визначалися мотивами їх поведінки, їх власними рішеннями. Такими мотивами нагромадження грошей вони вважали:

1) потребу в запасі засобів обігу і платежу для здійснення поточних платежів (трансакційний мотив);

2) потребу в резерві грошей для покриття непередбачуваних потреб (мотив обачності).

У цьому полягав важливий внесок кембриджської школи в монетаристську теорію взагалі, а саме:

— у сферу конкретно-прикладного аналізу були включені гроші не тільки як засоби обігу і платежу, а й як засіб нагромадження вартості;

— у поняття кількості грошей почали включатися всі наявні гроші — як ті, що обслуговують потреби обігу, так і ті, що нагромаджуються;

— для кожної частини наявної маси грошей запропонована об'єктивна основа формування — відповідні мотиви економічних суб'єктів щодо створення запасів грошей;

— об'єктивна потреба в грошах була розширена за межі потреб обігу і почала включати потребу в грошах для цілей нагромадження;

— було розширено також поняття швидкості обігу грошей за рахунок визнання такими, що обертаються, і грошових нагромаджень, тільки з дуже малою швидкістю.

Нові підходи до вирішення проблем грошової теорії дали можливість сформулювати новий монетарний показник — коефіцієнт, що характеризує частину сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій (ліквідній) формі. За своїм змістом цей показник є протилежним показнику швидкості грошей і визначається як $k = 1/V$. Він відомий також як «коефіцієнт Маршалла», що характеризує рівень монетизації ВВП.

Залежність нагромадження грошей в економічних суб'єктів (попиту на гроші) від обсягу виробленого продукту та рівня розвитку їх мотивів до формування касових залишків була

виражена формулою, що дістала назву «кембриджського рівняння»

$$Md = k \cdot P \cdot Y, \quad (7.3)$$

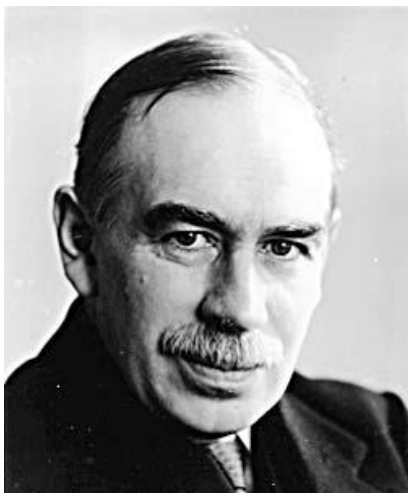
де Md — попит на гроші (касові залишки);

k — коефіцієнт, що виражає частину річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі (коефіцієнт Маршалла);

P — середній рівень цін;

Y — обсяг виробництва у натуральному виразі.

За зовнішніми ознаками формула «кембриджського рівняння» нагадує формулу «рівняння обміну» І. Фішера. Адже, якщо коефіцієнт k замінити на $1/V$, перенести цей показник у ліву частину рівняння, то ці формули виявляються подібними. Проте, по суті, вони істотно різняться. Адже у них різні показники M : у першій формулі (І. Фішера) — це кількість грошей, що фактично обслуговує потреби товарного обігу, а в другій — це величина всього попиту на гроші як касові залишки. Кількісно не збігаються і показники k і $1/V$ цих формул, оскільки коефіцієнт k в «кембриджському рівнянні» визначається по всьому запасу грошей, а показники $1/V$ у формулі «рівняння обміну» — по запасу грошей, що обслуговує потреби обігу (транзакційному запасу). Тому залежність цін від кількості грошей у «кембриджському рівнянні» ускладнена значно більше, ніж у «рівнянні обміну», а отже, «кембриджська версія» від класичної

Дж.М. Кейнс

кількісної теорії грошей віддалена значно далі, ніж «транзакційна» версія І.Фішера. Її автори справді вийшли за вузькі межі класичних постулатів кількісної теорії і відкрили шлях до наукового дослідження об'єктивних процесів, що формують попит на гроші.

Теорія грошей посідає чільне місце в науковій спадщині одного з найвідоміших економістів ХХ ст. Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946). Їй він присвятив цілий ряд праць, зокрема, «Трактат про грошову реформу» (1923), «Трактат про

гроші» (1930) і «Загальну теорію зайнятості, відсотка і грошей» (1936).

Оцінюючи в цілому внесок Дж.М. Кейнса в теорію грошей, необхідно зробити такі два зауваження:

1. У своїх дослідженнях Дж.М. Кейнс не зачіпав кардинальних питань теорії грошей — їх сутності та вартості. У цих питаннях він повністю залишився на традиційній для кількісників позиції номіна-лістичної теорії, називаючи гроші витвором держави, а вартість їх визначав як результат кількісного співвідношення маси грошей і маси товарів в обороті, тобто з позицій кількісної теорії. Дж.М. Кейнс також неодноразово підкреслював, що при незмінності всіх інших факторів впливу на ціни зміна кількості грошей прямо впливає на рівень цін, хоч цей вплив не є прямо пропорційним.

2. Головним спрямуванням дослідницьких зусиль Дж.М. Кейнса в теорії грошей були питання місця і ролі грошей у відтворювальному процесі. Щодо цих питань він цілковито дотримувався методології монетаристської теорії грошей, за якою головним об'єктом наукових досліджень повинні бути прикладні аспекти використання грошей в економіці.

Дж.М. Кейнс не тільки спирався на напрацювання своїх попередників, а й пішов значно далі в напрямку завершення теорії «регульованих грошей», «керованої інфляції», дослідження монетарного впливу на економічний цикл, на розвиток виробництва тощо.

Ідея М.І Туган-Барановського про вплив кількості грошей на ціни і виробництво через механізм дисконтного відсотка не тільки лягла в основу теорії грошей Дж.М. Кейнса, а й виявилася ключовим її елементом. Через відсоток та інвестиції він визначав прямий шлях впливу кількості грошей на процес відтворення, а у відсотковій політиці вбачав основний важіль монетарної політики держави.

Разом з тим Дж.М. Кейнс не був простим поглиблювачем ідей кількісної теорії грошей. Він посідає своє особливе місце у світовій економічній думці взагалі і в теорії грошей зокрема. Ця особливість проявляється в цілому ряді теоретичних висновків щодо механізму впливу грошей на реальний сектор економіки і ролі монетарної політики в державному регулюванні економіки,

які не вписувалися у загальний процес розвитку неокласичної теорії грошей.

Спираючись на дослідження економічних криз, які періодично потрясли світову економіку протягом 50 останніх років, Дж.М. Кейнс дійшов висновку, що в нових умовах ринковий механізм суспільного відтворення неспроможний самостійно, на засадах саморегулювання забезпечити достатню ринкову рівновагу і рівномірність економічного розвитку. Тому виникла об'єктивна необхідність доповнити цей механізм державним регулюванням економіки.

Дж.М. Кейнс остаточно відкинув постулати класичної теорії, що «гроші не мають значення» у відтворювальному процесі, що це лише другорядний технічний інструмент, і довів протилежне: гроші мають суттєве значення і виконують самостійну роль у розвитку економіки. Вони активно впливають на мотиви поведінки економічних суб'єктів, на їх господарські рішення і тому є джерелом стимулювання підприємницької активності і розвитку виробництва. Тим самим він відкинув «класичну дихотомію», що створила глибокий розрив між сферою реальної економіки і грошовою сферою. Головним каналом зв'язку між цими сферами Дж.М. Кейнс визнав норму відсотка, яка зазнає впливу сил грошового ринку (попиту і пропозиції грошей) й одночасно сама впливає на прийняття рішень про майбутні інвестиції.

З цих двох кейнсіанських положень випливало третє — про можливість ефективного регулювання грошей і свідомого використання їх державою як інструмента впливу на економіку, про проведення дієвої монетарної політики з метою згладжування коливань економічного циклу та впливу на економічний розвиток взагалі. Отож, він створив закінчену концепцію «керованих грошей», що базувалася на широкому державному регулюванні пропозиції грошей та була спрямована на забезпечення стимулювання ефективного попиту. Гроші стали об'єктом державного регулювання й одночасно інструментом державного втручання в економічні процеси через механізм монетарної політики.

Дж.М. Кейнс змістив центр аналізу ролі грошей в економіці з довгострокових часових інтервалів, як це робили неокласики, на

короткострокові, тому що тільки на цих інтервалах можливо було з'ясувати механізм економічного циклу та визначити зв'язок грошей з його розвитком. Це був новий підхід, який дав можливість Дж.М. Кейнсу зробити принципово нові висновки. Зокрема, він довів, що на короткострокових інтервалах вплив грошей на економіку здійснюється не за постулатами кількісної теорії, тобто не тільки через ціни, а й з допомогою інших інструментів, передусім норми відсотка. До цього висновку він прийшов у результаті поглибленого дослідження «теорії касових залишків», сформованої кембриджською школою. Дж.М. Кейнс глибоко вивчив роль відсотка в динаміці реальної економіки, насамперед через зв'язок «відсоток — інвестиції». Зміна норми відсотка безпосередньо впливає на інвестиційну активність економічних суб'єктів: при підвищенні відсотка вона знижується, а при зниженні — підвищується. Динаміка ж інвестицій безпосередньо впливає на зміну інвестиційного попиту, зайнятості, масштабів виробництва, темпів економічного зростання.

Ланцюг причинно-наслідкових зв'язків у грошовому механізмі впливу на економіку Дж.М. Кейнс вибудував за такою схемою: зміна грошової пропозиції зумовлює зміну рівня відсоткової ставки, що у свою чергу призводить до зміни в інвестиційному попиті і через мультиплікативний ефект — до зміни обсягів номінального ВВП. У зв'язку з цим передавальний механізм впливу грошей на реальну економіку, що випливає з кейнсіанської концепції, може бути виражений такою формулою: $M \rightarrow Pr \rightarrow I \rightarrow PZ \rightarrow VVP$, де Pr — ставка відсотка; I — попит на інвестиції; PZ — загальний обсяг платоспроможного попиту; VVP — номінальний обсяг виробленого ВВП.

Отже, ця формула має спрощений вигляд порівняно з формулою передавального механізму М.І. Туган-Барановського, оскільки не враховує таких факторів, як прямий вплив зміни пропозиції грошей на платоспроможний попит та психологічна оцінка економічними суб'єктами вартості грошей (інфляційні очікування).

Уведення в передавальний механізм відсотка та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, зробило його не таким жорстким, що сприяло розширенню меж

збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків. Це дало підстави Дж.М. Кейнсу захищати переваги «слабкої» валюти перед «твердою», допустимість помірної інфляції, доцільність політики «дешевих грошей». Він вважав таку інфляцію цілком виправданою ціною за активізацію кон'юнктури ринку, стимулювання ефективного попиту з метою сприяння зайнятості та економічного зростання.

У традиціях кембриджської школи Дж.М. Кейнс відвів важливе місце аналізу мотивів нагромадження грошей. У Дж.М. Кейнса їх три: трансакційний, обачності та спекулятивний. Перші два пов'язані з традиційною роллю грошей як засобу обігу та платежу. Вони здебільшого об'єднуються під загальною назвою «трансакційний попит», який залежить від обсягу товарообмінних угод чи доходу. Головна новизна, внесена Дж.М. Кейнсом, — виокремлення третього елемента попиту на гроші — попиту на спекулятивні залишки. Дж.М. Кейнс пов'язав його з динамікою ціни на фінансові активи, зокрема облігації, тобто з відсотком. Отже, він запровадив в аналіз розподілу індивідуумом свого доходу елемент вибору. І головним фактором, що дуже важливо, регулювання спекулятивного попиту, як і всього попиту на гроші, Дж.М. Кейнс вважав норму відсотка. Тому сукупний попит на гроші M у Дж.М. Кейнса складається з двох частин: трансакційного M_1 , що є функцією доходу, і спекулятивного, що є функцією відсотка M_2

$$M = M_1 + M_2 = L_1(y) + L_2(i), \quad (7.4)$$

де $L_1(y)$ — функція доходу;
 $L_2(i)$ — функція процента.

Дж.М. Кейнс не виключав можливості руйнівної інфляції при надмірному зростанні пропозиції грошей. Нарощування її може досягти такого рівня, при якому ставка відсотка знижується до критично низької межі. За нею економіка потрапляє в так звану «ліквідну пастку». Економічні суб'єкти віддають перевагу накопиченню ліквідності, перестають нарощувати дохідні активи, відсоткова ставка стабілізується і починає підвищуватися. У цих умовах перестає зростати інвестиційний попит,

розривається ланцюжок зв'язку між грошима і виробництвом. Подальше зростання пропозиції грошей спричинить розбалансованість ринків, зростання цін та високу інфляцію. У цьому Дж.М. Кейнс убачав слабкість грошей як економічного регулятора та недостатню ефективність монетарної політики в стабілізації економіки.

Ці висновки дали Дж.М. Кейнсу підстави звернутися до фіскально-бюджетної політики як надійнішого та ефективнішого способу економічного регулювання. Він вважав, що з допомогою регулювання податків та дефіцитного бюджетного фінансування суспільних потреб можна більш оперативніше і дієво впливати на платоспроможний попит, ніж через монетарну політику.

Проте необхідно зауважити, що надто вільне дефіцитне фінансування з державного бюджету призводить до такого ж самого надмірного зростання попиту та руйнівної інфляції, як і тривале проведення монетарної політики «дешевих грошей». Тому проблема полягає не у виборі шляху «накачування» платоспроможного попиту — монетарного чи фіскально-бюджетного, а у визнанні ефективного попиту вирішальною ланкою відтворювального процесу і в абсолютизації його ролі в цьому процесі. Реалізація такого підходу протягом тривалого часу неминує призведе до інфляції незалежно від обраного шляху «накачування» ефективного попиту, що згодом проявилось у реальній дійсності країн, що управляли своєю економікою згідно з рекомендаціями Дж.М. Кейнса.

Економічна теорія Дж.М. Кейнса глибоко вплинула на всю економічну думку Заходу. Вона була домінуючою протягом кількох десятиліть, її рекомендації широко застосовувалися в економічних програмах урядів більшості західних країн.

Коли період «великої депресії» минув (значною мірою завдяки кейнсіанській політиці «дешевих грошей»), погляди економістів і політиків усе частіше почали звертатися до її інфляційної складової. І в міру зростання інфляції падала довіра до кейнсіанських рецептів. Дедалі більше дослідників звертали увагу на те, що концепції Дж.М. Кейнса не пристосовані для аналізу господарських ситуацій, що характеризуються стійким підвищенням загального рівня цін. Це призвело до критики кейнсіанства наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. і до швидкого

розчарування у цьому вченні. На перший план висунулася проблема інфляції і ролі в ній грошових факторів. Ця сфера аналізу завжди була традиційною вотчиною кількісної теорії. За кейнсіанством стійко закріпилася репутація «проінфляційної доктрини», що ігнорує цінову динаміку і приносить купівельну спроможність грошей у жертву завданням забезпечення високих темпів економічного зростання.

Загальне розчарування в чудодійному характері кейнсіанських рецептів посилило вплив прихильників неокласичної теорії грошей, які істотно обновили традиційну кількісну теорію, надавши їй вигляду сучасного монетаризму.

7.4. Сучасний монетаризм

Сучасний монетаризм як один з напрямів економічної думки виник у 60-х рр. ХХ ст. у зв'язку з пошуком шляхів подолання інфляції, тривале зростання якої ставилося за провину економічній політиці, що проводилася за кейнсіанськими рецептами.

Кейнсіанство сформувалося на межі 20—30-х рр., коли потрібно було подолати глибокий спад виробництва та безробіття. А для цього були придатними будь-які способи «накачування» державою ефективного попиту як через фіскально-бюджетну, так і монетарну політику, незважаючи на можливі інфляційні наслідки.

Сучасний монетаризм сформувався в 60-70-ті рр., коли особливо загострилася проблема інфляції, а проблеми безробіття та спаду виробництва відійшли на другий план. Вирішити цю проблему за кейнсіанськими рецептами було неможливо, потрібні були нові підходи.

Разом з тим сучасний монетаризм не є принципово новою теорією. Він, по суті, є відродженою й осучасненою неокласичною кількісною теорією. У процесі розвитку цієї теорії монетаристи спиралися на кейнсіанські дослідження грошового механізму і, безумовно, запозичили з нього те, що не суперечило реальній дійсності. Тому між сучасним монетаризмом і кейнсіанством є певна наступність, тим більше, що і саме кейнсіанство принципово не відкидало кількісної теорії. Саме

остання була методологічним підґрунтям формування обох цих напрямів, що, безперечно, сприятиме їх взаємному зближенню.

Вважається, що формування сучасного монетаризму було започатковано виходом у світ наукових праць представників «чиказької школи» на чолі з М. Фрідманом: «Дослідження в

М. Фрідман

галузі кількісної теорії» (за редакцією М. Фрідмана, 1956) та «Історія грошей Сполучених Штатів. 1868-1960» (автори М. Фрідман та А. Шварц, 1963).

Найбільш вагомими елементами сучасного монетаризму, які стосуються теорії грошей та монетарної політики, є такі положення:

1) усупереч базовому положенню кейнсіанської теорії, що ринкова економіка внутрішньо не збалансована і її механізм не здатний до саморегулювання, монетаристи дотримуються прямо протилежного погляду — вільна ринкова економіка, що базується на приватній власності, є потенційно гармонійною, здатною до повного саморегулювання, якщо певні зовнішні сили цьому не стануть на заваді. Тому, якщо в реальній дійсності в економіці є такі явища, як періодичні кризи, безробіття, інфляція тощо, то це результат дії саме таких зовнішніх сил. Зокрема, в названій вище праці «Історія грошей Сполучених Штатів. 1868-1960» М. Фрідман та А. Шварц довели, що світова економічна криза 1929-1933 рр., яка розпочалася в США, була спровокована помилковою монетарною політикою ФРС, що призвело до надмірного скорочення пропозиції грошей і платоспроможного попиту;

2) грошова сфера у монетаристів є відносно самостійною, відокремленою від сфери реальної економіки, що означало відродження «класичної дихотомії», яка розглядає грошовий механізм як екзогенний щодо економіки. Оскільки грошова сфера безпосередньо пов'язана з діяльністю держави (через емісію грошей та монетарну політику), то саме вона не може бути

внутрішньо збалансованою і є потужним джерелом дестабілізації для сектора реальної економіки;

3) оскільки головна загроза дестабілізації для реальної економіки виходить з грошової сфери, то остання повинна бути центральним об'єктом державного регулювання, для того щоб створити найсприятливіші умови для повної реалізації можливостей ринкового механізму саморегулювання. При цьому держава повинна регулювати грошову сферу переважно економічними методами, щоб максимально виключити пряме втручання в економічну діяльність суб'єктів ринку. У цю вимогу не вписуються фіскально-бюджетні методи економічного регулювання як надто жорсткі. Тому монетаристи зосередили основну увагу у своїх дослідженнях на методах та інструментах монетарної політики;

4) аналіз динаміки грошової маси (пропозиції грошей) та динаміки кризових явищ в економіці США приблизно за 100 років, проведений М. Фрідманом та А. Шварцом, незаперечно довів, що номінальний обсяг ВВП перебуває у тіснішому кореляційному зв'язку з пропозицією грошей, ніж з інвестиціями та генеруючою їх нормою відсотка, які визнаються кейнсіанцями вирішальним фактором впливу на економіку. Динаміка ВНП, а отже, і цін чітко, тільки з деяким відставанням, йде за динамікою маси грошей в обороті. Тому монетаристи знову в центр уваги поставили кількісний фактор, який безпосередньо, а не через відсоток та інвестиції, впливає на кон'юнктуру ринку, ціни і виробництво. На цій підставі вони вважали регулювання пропозиції грошей важливим способом попередження кризових явищ, згладжування коливань ділового циклу;

5) як послідовні прихильники кількісної теорії монетаристи спираються у своїх дослідженнях на формулу «рівняння обміну» І. Фішера: $M \cdot V = P \cdot Q$. Різниця лише в тому, що І. Фішер робить наголос на вплив грошового фактора (кількості грошей) на ціни, а монетаристи — на вплив цього фактора на обсяг номінального валового продукту. Проте ця відмінність не заперечує принципової тотожності їх позицій щодо центрального положення кількісної теорії — про вплив кількості грошей на ціни. Адже величина $P \cdot Q$ — це фактично обсяг валового національного продукту. Тому рівняння обміну можна записати так:

$$M \cdot V = \text{ВНП}, \quad (7.5)$$

де ВНП — номінальний валовий національний продукт.

Але суть поданого рівняння і взаємозв'язок його складових від цього не змінюються;

б) досить близькою до кількісної теорії є й позиція монетаристів щодо швидкості грошей та її впливу на економічні процеси. Вони стверджують, що величина V стабільна на коротких часових інтервалах, а змінюється лише на довготермінових інтервалах, проте зміни ці відбуваються плавно і можуть легко передбачатися. Це дало підстави монетаристам абстрагуватися від фактора V при визначенні впливу M на рівень цін на всіх часових інтервалах, у чому вони повністю солідаризуються з представниками класичної кількісної теорії;

7) поставивши в центр свого дослідження кількісний фактор M , монетаристи змушені були по-новому сформулювати і «передавальний механізм», звівши його до формули: $M \rightarrow P_o \rightarrow P_c$, тобто зміна кількості грошей M впливає на попит P_o і через нього на ціни P_c . Цей механізм видається досить ефективним, оскільки тривалість передавального процесу є короткою і можливість впливу на ціни через регулювання M досить висока. Це дає можливість оперативно регулювати через пропозицію грошей збалансованість попиту і пропозиції на ринку.

Проте такий передавальний механізм має й істотний недолік — він обмежується лише процесами, що відбуваються у сфері обміну і зовсім не зачіпає сфери виробництва, яка залишається в ньому «чорним ящиком». М. Фрідман спробував пояснити той механізм, що захований у «чорному ящику», через портфель активів, якими володіють усі економічні суб'єкти. Усі власники таких портфельів звикають до певної структури цих активів, зокрема до співвідношення грошових запасів і запасів інших активів (фінансових і нефінансових). І якщо пропозиція грошей M зростає, звична структура активів порушується, і щоб її відновити, економічні су'єкти будуть більше купувати інших активів, у тому числі матеріальних, що підвищить попит на товарних ринках і стимулюватиме розширення виробництва. У кейнсіанському аналізі портфель активів містить лише один

актив — облігації, що не дає можливості виявити цей шлях впливу M на виробництво;

8) визнавши регулювання пропозиції грошей M головним напрямом регулятивного впливу держави на економіку, монетаристи могли, подібно до кейнсіанців, сповзти на інфляційні позиції. Адже нарощування пропозиції грошей M , у їх трактуванні, само по собі приводить до зростання платоспроможного попиту, що «тягне» за собою розширення номінального ВВП. Останнє може бути як за рахунок збільшення виробництва реального ВВП, так і за рахунок зростання середнього рівня цін, тобто інфляції;

9) щоб виключити таку можливість, М. Фрідман запропонував «грошове правило» довгострокової грошової політики, за яким держава повинна не намагатися «накачувати» ефективний попит через довільне нарощування маси грошей, а підтримувати помірне, постійне збільшення пропозиції грошей пропорційно до середньорічних темпів зростання ВВП та очікуваної інфляції. Згідно з цим правилом приріст маси грошей в обороті визначається за формулою, яка дістала назву «рівняння Фрідмана»

$$\Delta M = \Delta P + \Delta T, \quad (7.6)$$

де ΔM — середньорічний темп приросту маси грошей за тривалий період, %;

ΔP — середньорічний темп очікуваної інфляції, %;

ΔT — середньорічний темп приросту номінального ВВП, %.

Розраховані М. Фрідманом на підставі цього правила темпи стабільного зростання M для США в той період коливалися в межах 3-5 % на рік. Якби центральний банк США утримував пропозицію грошей протягом тривалого часу в цих межах, то середній рівень цін залишався б незмінним. У разі перевищення цих меж у країні розпочалося б розкручування інфляції, а за більш низьких темпів зростання пропозиції грошей розпочнеться дефляція, скорочення темпів зростання ВВП і навіть його зменшення.

Монетаристи внесли певні корективи в постулати класичної кількісної теорії:

— визнали, що на тривалих часових інтервалах V змінюється, що ускладнює зв'язок між M і P та робить їх динаміку непропорційною;

— між зміною M та її проявом у сфері цін і виробництва існує певний часовий лаг, який теж ускладнює зв'язок між M та P і повинен враховуватися в монетарній політиці;

— ці два явища грошового механізму, по суті, виключають два постулати кількісної теорії — пропорційності й однорідності, і вони замінюються постулатом асинхронності в динаміці M і P ;

— держава у своїй монетарній політиці повинна орієнтуватися не на поточні проблеми, а на перспективні — передусім на підтримання цін на стабільному рівні.

Сучасний монетаризм дістав широке визнання в економічній науці, а його рекомендації — в економічній практиці. Його притягувальна сила полягає у такому:

— у введенні жорсткого правила поведінки для держави в грошовій сфері, що діє подібно до золотого стандарту;

— у простоті, легкості і надійності вирішення надто складних суспільних проблем (послаблення циклічності, підвищення рівня зайнятості, подолання інфляції тощо) — для цього достатньо тримати під жорстким контролем грошову пропозицію, заборонити будь-які вільності з боку держави при регулюванні грошової сфери;

— у надто простому способі визначити винуватця тих чи інших економічних та соціальних негараздів — винним є орган, який допустив надмірне зростання або надмірне скорочення M в обороті;

— у явних симпатіях монетаристів до приватного підприємництва, захисті його від надмірного втручання з боку держави, пропозиціях створити для нього найсприятливіші конкурентні, фіскальні, монетарні тощо умови для розвитку.

Разом з тим ідеї сучасного монетаризму не залишилися застиглими догмами. Вони постійно зазнавали жорсткої критики, а зміни в економічній ситуації в країнах Заходу обумовлювали прагнення віднайти нові або вдосконалити старі положення монетаристської теорії, у тому числі і шляхом компромісів між її двома напрямками — кейнсіанством та монетаризмом.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ранню кількісну теорію грошей.
2. Проаналізуйте рівняння обміну І. Фішера.
3. Порівняйте рівняння обміну І. Фішера з кембриджським рівнянням.
4. У чому новизна підходу Дж.М. Кейнса до аналізу грошей?
5. У чому полягають подібність і відмінність в аналізі грошей Дж.М. Кейнса і М. Фрідмана?
6. Які основні риси ранньої металістичної теорії грошей, у чому її помилки?
7. Які основні положення і недоліки номіналістичної теорії грошей?
8. Що являє собою сучасний монетаризм?

Найчастіше повітряні замки будують ті, у кого немає грошей на кооператив.

Борис Крутієр

8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

8.1. Необхідність та сутність кредиту

За своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій. Щодо цього він поступається хіба що тільки категорії грошей. Тому в економічній теорії протягом кількох століть ведуться дискусії навколо питань, пов'язаних із сутністю та роллю кредиту. Ці дискусії тривають і досі (рис. 8.1).

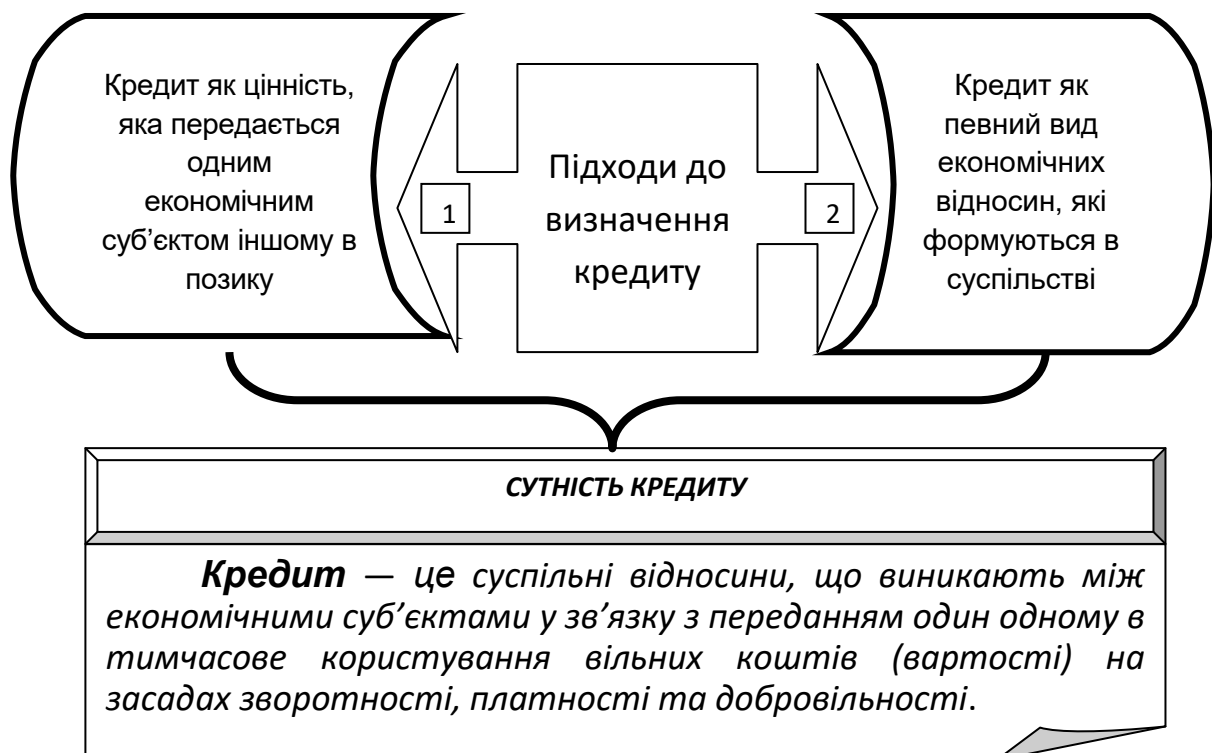

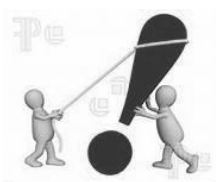
Рис. 8.1. Підходи до визначення кредиту

Найбільш поширеними в економічній літературі є два підходи до визначення сутності кредиту:

— ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позику. При такому підході

увага дослідника зміщується на саму позику, її правову форму, що зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту;

— ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві. Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні фактори його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній літературі переважає. Він покладений в основу висвітлення сутності кредиту і в цьому навчальному посібнику.

За своєю сутністю **кредит** — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Суб'єктами кредитних відносин є:

- кредитор – сторона, що передає вартість у грошовій чи товарній формі у тимчасове користування з метою отримання доходу у вигляді відсотка;

- позичальник – сторона, що отримує в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості з метою задовольнити тимчасову потребу в додаткових ресурсах (рис. 8.2).

Об'єкти кредиту – грошові чи матеріальні цінності, щодо яких укладається кредитна угода.

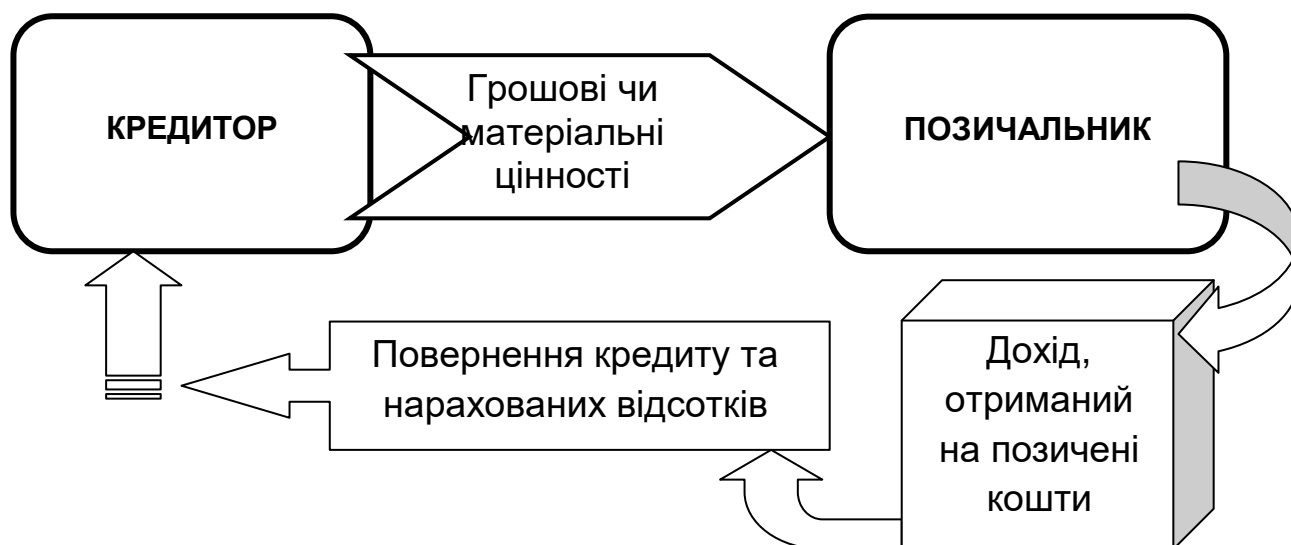

Рис. 8.2. Взаємозв'язок між суб'єктами кредитних відносин

Кредитні відносини мають ряд характерних ознак, які констатуюють їх як окрему самостійну економічну категорію — кредит.

Основними ознаками відносин, що становлять сутність кредиту, є такі:

— учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними: бути власниками певної маси вартості і вільно нею розпоряджатися; функціонувати на основі самодостатності та самоокупності; нести економічну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Без цього вони не зможуть набути статусу ні кредитора, ні позичальника. Щоб стати кредитором, економічний суб'єкт повинен нагромадити у власності певну суму вільних коштів, якими може вільно розпоряджатися. А щоб стати позичальником, суб'єкт повинен мати передумови для нагромадження в майбутньому у своїй власності достатньої суми вільних коштів для повернення боргу;

— кредитні відносини є добровільними та рівноправними. Тільки за цих умов вони будуть взаємовигідними і зможуть розвиватися по висхідній. Інакше ці відносини будуть згасати і розриватися, тобто втратять здатність до розвитку. Економічна самостійність суб'єктів, добровільність, рівноправність та взаємна вигода роблять кредитні відносини внутрішньо адекватними ринковим відносинам, зумовлюють їх розвиток на ринкових засадах;

— кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають. Кредитор залишається власником переданої в борг вартості, а позичальник одержує її лише у тимчасове розпорядження, після чого повинен повернути власникові. Незмінність власника в кредитних відносинах потребує особливо чіткого і дійового правового їх оформлення, щоб захистити інтереси власника. Якщо такий захист не забезпечується правовими засобами, то кредитні відносини втрачають свої визначальні ознаки і перетворюються в щось інше, ніж кредит. У цьому зв'язку інтереси кредитора для правового захисту є більш пріоритетними, ніж інтереси позичальника;

— кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості (грошей чи матеріальних цінностей).

Проте вони не є еквівалентними, тому що кожне переміщення вартості не супроводжується зустрічним рухом відповідного еквівалента. Однак вартість переміщується на зворотних засадах, тобто після певного періоду ці кошти повертаються назад у висхідне положення. Можливість їх неповернення робить позицію кредитора у цих відносинах досить вразливою, ризикованою.

Принципи кредитування. Основними, найбільш визнаними є такі принципи кредитування:

- цільове призначення позики;
- строковість передання коштів кредитором позичальнику;
- поверненість позичальником коштів кредитору в повному обсязі;
- забезпеченість позики;
- платність користування позиченими коштами.

Цільове призначення позички полягає в тому, що економічні суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь чітко визначити, з якою метою будуть використані позичені кошти. Визначену мету повинні однаково розуміти й оцінювати обидві сторони, погоджуючись на її кредитування. Це висхідна, базова передумова забезпечення кожною зі сторін своїх інтересів у даній позиції та реалізації їх відносин як кредитних.

Строковість позики передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на чітко визначений строк, який сторони повинні узгодити в момент вступу в кредитні відносини. Строковість впливає з цільового призначення позики і сама служить передумовою для подальшого розгортання кредитних відносин між сторонами позики: визначення плати за позичені кошти, порядку повернення коштів тощо. Конкретні строки окремих позик визначаються залежно від тривалості кругообороту капіталу позичальника, у формуванні якого бере участь позичена вартість. Економічно обґрунтоване визначення строку позики має вирішальне значення для забезпечення інтересів суб'єктів позики, ефективного використання позиченої вартості, для зменшення кредитного ризику та ін.

Поверненість позиченої вартості кредитору означає, що позичальник повинен повернути кредитору весь обсяг одержаної

в позику вартості. Цей принцип впливає з попереднього — строковості позики і тісно пов'язаний з ним, але це самостійний принцип. Визначення строку позики при укладенні відповідної угоди зовсім не гарантує того, що вона буде погашена саме у цей термін. Дуже часто позика повертається несвоєчасно. Але якщо навіть вона погашається в установленій термін, це не значить, що вся позичена вартість повернута. Девальвація валюти позики, інфляція можуть знецінити грошову одиницю та основну суму грошової позики, тому у разі повернення номінальної суми позики кредитор зазнає збитків. Подібні втрати він матиме і в разі повернення товарної позики у вигляді тих самих матеріальних цінностей, якщо ринкова ціна їх упала за період користування позикою. Тому суб'єкти кредиту повинні передбачати спеціальні заходи щодо забезпечення повернення позиченої вартості в повному обсязі: скорочення терміну позики, підвищення ставки позикового відсотка, запровадження плаваючої (змінної) ставки відсотка та ін.

Забезпеченість полягає в тому, що кредитор при наданні позики мусить вжити додаткових заходів щодо гарантування повернення позики у визначені строки. Додатковими ці заходи є відносно принципів цільового спрямування та строковості позики, які за своєю сутністю сприяють поверненню позики. Але цього «сприяння» часто виявляється недостатньо, і позики повертаються не своєчасно, не в повному обсязі чи взагалі не повертаються. Захисту кредитора від неповернення боргу неплатоспроможним позичальником і служить принцип забезпеченості позик.

Забезпеченням позики може бути майно (нерухоме, рухоме, цінні папери, валютні цінності), що береться у заставу, а також зобов'язання третьої особи погасити борг кредитору (гарантії, поручительства). Розмір майнового забезпечення звичайно встановлюється на рівні, що перевищує розмір позики, на випадок зниження ринкової ціни застави.

Принцип забезпеченості відіграє важливу роль у захисті від кредитних ризиків — він є останньою перепорою на шляху вказаного ризику. Проте й ця перепона не завжди спрацьовує (наприклад, у разі знецінення застави чи банкрутства гаранта). Тому кредиторам не слід переоцінювати значення забезпечення

позик, а більше покладатися на високу ефективність проекту, що кредитується, та кредитоспроможність і надійність позичальника. Якщо позичальник, безумовно, має ці якості, то кредитор може і не вимагати додаткового забезпечення позик.

Платність користування позикою полягає в тому, що позичальник повертає кредитору не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі відсотка. Для встановлення такого принципу є вагомі економічні підстави. Адже коли кредитор передає свої вільні кошти в позику, то зазнає при цьому подвійних втрат:

— втрачає дохід, який припадає на вилучену ним з обороту частину коштів, що стає джерелом кредиту;

— втрачає ті переваги та зручності, які властиві утриманню вивільнених з обороту коштів у ліквідній формі. Більше того, втрати переваг та зручностей запасів ліквідності супроводжуються появою кредитного ризику, пов'язаного з наданням позики, та можливих збитків від позики.

Тому, щоб зберегти своє попереднє становище на ринку, кредитор мусить стягувати плату за надані в позику кошти. Без цього надання позики перетворюється з комерційної кредитної операції в спонсорську і в кредитора зникають економічні мотиви здійснювати позикову діяльність, розвивати кредит.

Платність позики має важливе значення і для позичальника. Вона стимулює його до більш виваженого рішення щодо доцільності одержання позики, строгого дотримання інших принципів кредитування, ефективного використання позичених коштів тощо. У відсотковій ставці, що визначає розмір плати за позику, перехрещуються інтереси кредитора і позичальника, тому дуже важливо для нормального розвитку кредиту, щоб розмір її задовольняв як кредитора, так і позичальника.

Усі принципи кредитування тісно між собою пов'язані, оскільки впливають із сутності кредиту і тільки в комплексі можуть забезпечити її реалізацію. Тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим.

8.2. Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним у теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій

обумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, але й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найбільш часто функції кредиту порівнюються з функціями банків. Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами. В економічній літературі обґрунтовується правомірність таких функцій, як акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо. Часто виділяють грошову (емісійну) і контрольну (стимулюючу) функції кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує **функцію перерозподілу вартості** у процесі відтворення. Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче й особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу – **антиципаційна (емісійна) функція**, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши у кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю, з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Заслуговує на увагу ще одна функція кредиту, сформульована А. Гальчинським, — **функція капіталізації вільних грошових доходів**. Вона полягає у трансформації завдяки кредиту грошових нагромаджень та заощаджень юридичних і фізичних осіб у вартість, що дає дохід, тобто в позиковий капітал. Така трансформація забезпечується через зворотний рух та платність кредиту. Будь-яка маса вільної вартості, будучи переданою в позику, не змінюючи власника, приносить йому дохід, тобто набуває форми позикового капіталу.

8.3. Форми та види кредиту

У загальноприйнятому розумінні форма — це зовнішній, найбільш загальний вияв певного предмета чи явища, який хоч і пов'язаний внутрішньою їх сутністю, але не розкриває її. Оскільки кредит — явище суспільне (економічні відносини), про його форму можна говорити з певною умовністю як про найбільш загальний вигляд, котрого він може набувати в процесі руху, що не розкриває його внутрішньої сутності та структури.

Найбільш загальним проявом кредиту, у якому не розкривається його сутність і внутрішня структура, є форма позиченої вартості, у якій вона рухається між кредитором і позичальником. Таких форм може бути дві — товарна (натурально-речова) та грошова. Тому й форм кредиту також може бути дві — товарна та грошова. Ці форми визначають лише загальні контури кредиту і не зачіпають його внутрішньої структури.

Такий підхід до класифікації форм кредиту спрощує розуміння внутрішнього взаємозв'язку між окремими проявами кредиту, що сприяє кращій організації кредитних відносин.

Товарна і грошова форми кредиту, за суттю, є двома проявами єдиної форми кредиту — вартісної, тому рівноправними і рівнозначними. Вони між собою внутрішньо пов'язані та доповнюють одна одну: позики, надані в товарній формі, можуть погашатися в грошовій, і навпаки. Більше того, кредит у товарній формі нерідко обумовлює появу грошового кредиту, що надає кредитному руху вартості більшої гнучкості та ефективності.

У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), при оренді майна (у тому числі лізинг), наданні речей чи приладів у прокат, погашенні міждержавних боргів поставками товарів тощо.

У деяких із цих випадків погашення позик здійснюють у грошовій формі, що дає підстави виокремити змішану (товарно-грошову) форму кредиту, однак лише стосовно окремої позики. Кредит — процес безперервного руху вартості, виділення двох його форм достатньо для характеристики кредиту як процесу.

Грошова форма має найширшу сферу застосування, що зумовлено переважно грошовою формою сучасної економіки та перерозподільним призначенням самого кредиту. Як правило, у грошовій формі надають свої позики банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди та ін. Широко використовує грошову форму кредиту населення — при розміщенні заощаджень у банківські депозити, одержанні позик у банках тощо.

У загальноприйнятому розумінні вид (у практиці класифікації) — це підрозділ, що об'єднує низку предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу — роду. Тому видова характеристика застосовується щодо внутрішньої структури об'єкта дослідження, у нашому разі — кредиту. Оскільки кредит має значну кількість структурних проявів, то може застосовуватися багато критеріїв його класифікації та виділятися багато його видів. Але всі вони "вписуються" в одну з двох форм кредиту, конкретизуючи їх внутрішній зміст.

Види кредиту можна класифікувати за різними критеріями.

1. Залежно від суб'єктів кредитних відносин розглянемо види кредиту в табл.8.1.

Таблиця 8.1

Види кредиту залежно від суб'єктів кредитних відносин

Кредитор	Форма кредиту	Позичальник	Вид кредиту
Банк	Грошова	Фізична особа	Споживчий Іпотечний Кредит на автотранспорт
	Грошова	Юридична особа	Виробничий (разовий, овердрафт, кредитна лінія)
	Грошова	Держава	Державний (облігації внутрішньої державної позики)
Фізична особа	Грошова, товарна	Фізична особа	Приватний
	Грошова	Банк	Депозит
	Грошова	Держава	Державний (казначейські векселі)
	Грошова	Підприємство	Облігаційний
Підприємство	Товарна	Підприємство	Комерційний кредит
	Товарна	Підприємство	Лізинг
	Товарна	Фізична особа	Товарний кредит (тільки підприємства роздрібної торгівлі)
	Грошова	Фізична особа	Позика (тільки для працівників підприємства)
Держава	Грошова, товарна	Держава	Міждержавний (міжнародний)

У банківському кредиті суб'єктами кредитних відносин (одним чи обома) є банк, у державному — держава, що виступає переважно позичальником. У міжгосподарському (комерційному) кредиті обома суб'єктами є господарюючі структури, у

міжнародному — резиденти різних країн. В особистому (приватному) кредиті одним із суб'єктів є фізична особа.

За такого критерію класифікації одна і та сама позика може бути віднесена до кількох видів кредиту. Наприклад, банківська позика сімейному господарству може належати до банківського і до особистого (приватного) кредитів.

2. Залежно від сфери економіки, у яку спрямовується позичена вартість, можна виділити:

— виробничий кредит, що використовується на формування основного й обігового капіталу у сфері виробництва та торгівлі, тобто на виробничі цілі;

— споживчий кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання.

Виробничий кредит відповідає всім закономірностям руху кредиту, оскільки в результаті його використання створюється нова вартість і передумови для повного повернення позиченої вартості кредиторю. У сфері особистого споживання позичена вартість знищується, "проїдається" і тому тут не створюються передумови для її зворотного руху як ключової ознаки кредиту. Особисте споживання, "знищуючи" вартість предметів споживання, забезпечує підтримку та зростання вартості робочої сили, продаж якої на ринку створює джерело повернення позиченої вартості кредиторю. Тому і споживчий кредит цілком відповідає всім закономірностям руху кредиту.

3. За строком, на який кредитор передає вільну вартість у користування позичальнику, виділяють кредити:

— короткострокові (до одного року);

— середньострокові (до п'яти років);

— довгострокові (понад п'ять років).

В основі такого поділу кредиту на види лежить тривалість кругообігу капіталу, у формуванні якого бере участь позичена вартість.

4. За галузевою спрямованістю виділяють такі види кредиту:

— в промисловість;

— сільське господарство;

— торгівлю;

- будівництво;
- інші галузі та види діяльності.

Класифікація кредиту за галузевою спрямованістю має практичне значення. Воно проявляється в тому, що в кожній галузі є істотна специфіка кругообігу капіталу, яка обумовлює адекватну організацію самого кредитного процесу.

5. Залежно від цільового призначення кредиту виділяють такі його види:

- кредит на формування виробничих запасів (сировини, матеріалів, паливно-мастильних матеріалів, тари тощо);

- кредит у витрати виробництва (сезонні витрати у рослинництві та тваринництві в сільському господарстві; сезонні витрати на виготовлення торфу, на лісозаготівлі, на ремонтні роботи; на виготовлення продукції з тривалим циклом виробництва — житлових будинків, літаків, кораблів тощо);

- кредит на створення запасів готової продукції (залишки на складах виробничих підприємств, запаси на складах торговельних організацій тощо);

- кредити, пов'язані з виникненням тимчасових розривів у платежах, коли економічні суб'єкти повинні здійснювати платежі, а призначені для цього кошти не надійшли чи їх надійшло мало (виплата заробітної плати, розрахунки з постачальниками, з бюджетом тощо).

6. За організаційно-правовими ознаками та умовами надання позик можна виділити такі види кредиту:

- забезпечений і незабезпечений;
- прямий і опосередкований;
- строковий і прострочений, пролонгований;
- реальний, сумнівний, безнадійний;
- платний, безоплатний.

Кожний із видів кредиту характеризує певну грань його внутрішньої сутності, а в сукупності вони формують складну структуру кредиту і процес його руху в межах товарної і грошової форм.

Кредит — категорія історична. Він розвивався водночас із розвитком суспільного виробництва. Разом з ним розвивались і його інструменти — векселі, чеки, банківські депозити, кредитні картки тощо. Але для кожного з історичних періодів була

характерна лише притаманна йому сукупність різновидів кредиту. Кожна історична епоха використовувала кредит настільки повно, наскільки це було їй потрібно. Тому, як не може бути єдиної класифікації кредиту для всіх суспільно-економічних формацій, так і не може бути однакової характеристики кожного виду кредиту для всіх цих формацій.

В умовах ринкової економіки основними видами кредиту, які набули широкого застосування в економічній практиці, є: міжгосподарський, банківський, державний, споживчий, міжнародний кредит.

Міжгосподарський кредит — це кредит, який існує між функціонуючими суб'єктами господарювання. Його видами є комерційний кредит, дебіторсько-кредиторська заборгованість, аванси покупців, тимчасова фінансова допомога, лізинг. Межі міжгосподарського кредиту визначають розміром резервних капіталів, які є у розпорядженні суб'єктів господарювання — кредиторів, а також регулярністю припливу грошового капіталу за рахунок реалізації товарів і можливості трансформації наданого міжгосподарського кредиту в банківський або отриманий міжгосподарський. Причому погашення цих кредитів у визначений строк передбачає своєчасне надходження платежів від покупців. Загалом існування міжгосподарського кредиту значною мірою пов'язане з недостатнім розвитком банківського кредиту.

Комерційний кредит — це форма руху безпосередньо промислового капіталу та спосіб перетворення товарного капіталу в грошовий шляхом продажу товарів із відстроченням платежу та з поверненням боргу грошима. Отже, комерційний кредит є різновидом грошового кредиту. З одного боку, він прискорює реалізацію товарів продавцям, а з іншого — надає можливість покупцеві користуватись товаром до отримання коштів від реалізації своєї продукції. Таким чином, комерційний кредит сприяє прискоренню кругообігу капіталу в грошовій формі як на окремих підприємствах, так і загалом у суспільстві. Комерційний кредит виникає за бажанням і згодою сторін — продавця та покупця — й має точно визначений напрям і межі.

Кредитор може надати кредит лише своєму покупцеві, а його межі ті самі, що й міжгосподарського кредиту взагалі. Як

правило, комерційний кредит є короткостроковим, тому що обслуговує тільки процес реалізації товарів, стимулюючи та прискорюючи їх збут і зменшуючи час перебування авансованого капіталу в товарній формі. Його строки та розмір залежать від деяких факторів: ступеня дефіцитності товару на ринку, фінансового стану контрагентів, наявності довіри продавця до покупця, розвитку ринку кредитів тощо.

Передача товару в кредит може оформлятися або не оформлятися векселем. Валюта векселя як цінного папера складається з ціни товару та позикового відсотка за період користування кредитом, ставка якого визначається існуючою нормою відсотка на ринку позикових капіталів, але, як правило, дещо нижча від ринкової. Адаже при наданні комерційного кредиту мають на меті не отримання прибутку, а реалізацію товару. Формалізуючи відносини між боржником і кредитором, вексель є певною гарантією погашення боргу та може бути підставою для кредитування кредитора банком. За допомогою індосаменту векселедержатель може розрахуватись векселем зі своїм контрагентом. У разі несвоєчасного платежу за векселем або відмови боржника від платежу векселедержатель має право на протест векселя.

Розвиток комерційного кредиту має свої закономірності. Рух комерційного кредиту збігається з рухом промислового капіталу: зі зростанням обсягів промислового виробництва цей кредит розширюється, а зі зменшенням — звужується. Особливо обсяги комерційного кредиту падають під час економічної, а ще більше — платіжної кризи, як це відбувається в Україні.

Дебіторсько-кредиторська заборгованість багато в чому подібна до комерційного кредиту, але відрізняється від нього тим, що виникає всупереч побажанням і волі сторін. Причиною її виникнення є розрив у часі між рухом натуральної і вартісної форм товару. Певною мірою вона стихійно змінює обсяги грошового капіталу в розпорядженні суб'єктів господарювання. Особливо негативний вплив на економіку має найгірший різновид міжгосподарського кредиту — прострочена дебіторсько-кредиторська заборгованість. Вона виникає внаслідок факторів макро- і мікроекономічного характеру. На обсяг неплатежів впливають також рівень договірної дисципліни

та податків у країні, збалансованість грошової і товарної маси, розвиток кредитних відносин та інші фактори. Масові неплатежі в Україні були зумовлені економічною кризою, а їх різке зростання, назване платіжною кризою, було викликане одномоментним значним зменшенням грошової маси в обігу в середині листопада 1993 р. На мікрорівні причинами неплатежів є неефективна діяльність окремих суб'єктів господарювання, порушення з вини підприємств чи через незалежні від них обставини нормального кругообігу капіталу, недотримання ними договірної і платіжної дисципліни тощо.

Аванс — грошова сума, надана в рахунок майбутніх платежів за товарно-матеріальні цінності, роботи та послуги з метою забезпечення гарантії їх отримання покупцем чи з метою гарантування їх купівлі. Як вид міжгосподарського кредиту аванс є одним із джерел формування обігового капіталу підприємства, що його отримало. За користування авансом відсотки, зазвичай, не сплачуються, якщо інше не передбачено договором між сторонами.

Тимчасова фінансова допомога надається окремим суб'єктам господарювання, які опинились у скрутному фінансовому становищі, організаціями (міністерствами, відомствами тощо), що стоять над ними, та партнерами на засадах повернення і, як правило, без сплати відсотка. У господарських центрах з метою надання такої допомоги можуть створюватися спеціальні резерви.

Лізинг — підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених коштів і полягає у наданні лізингодавцем у виключне використання лізингоотримувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням із лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів. Міжгосподарським кредитом лізинг можна вважати лише умовно, у зв'язку з тим, що з економічного погляду він має з кредитом низку спільних ознак — наявність довіри між сторонами лізингової угоди, передача вартості у тимчасове користування та за плату. Об'єктом лізингу є будь-яке майно, що належить до основних фондів, не заборонене до вільного обігу на ринку і відносно якого немає обмежень щодо передавання його в

лізинг. Об'єкт лізингу переходить у власність лізингоодержувача після повного погашення кредиту. Якщо в країнах з розвинутою ринковою економікою лізинг став одним із поширених способів продажу засобів праці, то в Україні він поки що перебуває на початковій стадії розвитку.

З подоланням економічної, а головне — платіжної криз в Україні та відновленням прав суб'єктів господарювання на надання кредиту міжгосподарський кредит набуде більшого поширення. Особливо зростатимуть обсяги комерційного кредиту та лізингових операцій. Водночас мають різко зменшитись обсяги дебіторсько-кредиторської заборгованості, яка за умов платіжної кризи набула гіпертрофованих розмірів.

Розширення комерційного кредиту з оформленням векселів, який іманентний ринковій економіці, сприятиме прискоренню розрахунків і більш оперативному маневруванню капіталами з боку суб'єктів господарювання, зробить дієвішим взаємоконтроль і взаємозалежність між ними. Особливо велике значення це матиме для зміцнення стійкості національної грошової одиниці, бо через механізм рефінансування комерційних банків центральним банком під векселі встановиться більш тісний зв'язок грошової маси з товарною, який в умовах комерціалізації банків був значно втрачений. Адже якщо за радянських часів основним принципом банківського кредитування було забезпечення кредиту товарно-матеріальними цінностями і витратами виробництва, то в сучасних умовах — забезпечення повернення кредиту позичальником.

Банківський кредит буває тоді, коли однією зі сторін кредитної угоди є банк. У сучасних умовах банківський кредит — провідна форма кредиту, хоч у країнах із розвинутою ринковою економікою останнім часом він почав поступатись перед банківським кредитом, який надають кредитні установи небанківського типу. Його об'єктом є грошовий капітал, який відокремився від промислового капіталу, а тому він надається тільки у грошовій формі. Угода позики тут відокремлена від акту купівлі-продажу. При цьому банк у його функції посередника в кредиті може бути як позичальником (у разі залучення вкладів та депозитів, отриманні позик і міжбанківських кредитів), так і кредитором (при наданні різних видів кредиту своїм клієнтам).

Банківський кредит сприяє не тільки безперервному обігу капіталу, а і його нагромадженню. Тому з позицій відтворення суспільного капіталу його умовно поділяють на позику капіталу та позику грошей, що залежить від характеру використання кредиту позичальником і його впливу на обсяги функціонуючого капіталу. **Позика капіталу** — це позика, у результаті якої збільшується дійсний капітал, а **позика грошей** — це позика, внаслідок якої лише забезпечується рух грошей як платіжного засобу, що не супроводжується розширенням виробництва. Цей поділ є важливим для розуміння ролі банківського кредиту в процесі відтворення як індивідуального, так і всього суспільного капіталу.

За строками користування банківські кредити поділяють:

- на короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (до 3 років);
- довгострокові (понад 3 роки).

Кожному з цих видів банківського кредиту притаманні конкретні ознаки, організаційні способи надання позик та їх погашення.

Короткострокові кредити надаються банками позичальникам на цілі поточної господарської діяльності у разі виникнення у них тимчасових фінансових труднощів у зв'язку із витратами, які не забезпечені надходженнями коштів у відповідному періоді.

Середньострокові кредити надаються на оплату обладнання, на поточні витрати, фінансування капітальних вкладень. Довгострокові кредити надаються банками позичальникам для формування основних фондів. Об'єктами кредитування при цьому є капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, приватизацію та ін.

У західній банківській практиці виділяють позики до запитання (онкольний кредит), що повертаються позичальниками на першу вимогу банку (з попередженням). Ставки відсотка за онкольним кредитом нижчі, ніж за строковими позиками. Онкольний кредит розглядається як різновид короткострокового кредиту.

За забезпеченням виділяють такі види банківського кредиту:

- забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); вартість застави звичайно перевищує суму кредиту;

- гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);

- з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);

- незабезпечені (бланкові кредити).

Банківський кредит під заставу цінних паперів називається ломбардним кредитом.

За ступенем ризику банківські позики поділяються на стандартні кредити та кредити з підвищеним ризиком.

В умовах наявності кризової ситуації в національній економіці України закономірно підвищується ризик кредитних операцій комерційних банків. Кредити з підвищеним ризиком посідають у таких умовах провідне місце в кредитному портфелі банків.

У ринковій економіці в умовах економічної невизначеності будь-якій позиції властивий певний ризик несплати відсотків чи неповернення внаслідок непередбачених обставин. У стратегічному плані для комерційних банків важливо нарощувати обсяги кредитних операцій, у тому числі й за рахунок тих позик, яким притаманний підвищений ризик. Адже саме для таких кредитів характерна більша дохідність у порівнянні з малоризикованими.

Банківські позики поділяють на п'ять груп: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні.

За методами надання виділяють такі види банківських кредитів:

- у разовому порядку;

- відповідно до відкритої кредитної лінії;

- гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання);

- за потребою.

У сучасних умовах комерційні банки пропонують клієнтам різноманітні схеми кредитування (надання позик).

У світовій банківській практиці найпоширенішими схемами надання позик є кредитна лінія, револьверний (автоматично поновлюваний) кредит, контокорентний рахунок, овердрафт.

Кредитна лінія — це оформлена договором згода банку надавати позичальникові кредити протягом певного часу до певної заздалегідь визначеної максимальної величини — ліміту кредитування. Кредитна лінія — це перспективний вид банківської позики. Протягом дії кредитної лінії клієнт може у будь-який момент отримати позику без оформлення кредитних документів. Позики надаються в межах попередньо встановленого ліміту кредитування. Розмір заборгованості може коливатися залежно від зміни реальних потреб клієнта, але сукупний залишок за кредитною лінією не повинен перевищувати встановленого ліміту.

Револьверний кредит — це позика, що надається банком клієнту в межах установленого ліміту заборгованості, який використовується повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше виданого кредиту. Револьверний кредит — це багаторазово поновлюваний кредит. Постійне відновлення позики в умовах тривалих відносин банку і клієнта — характерна особливість револьверного кредиту. Протягом періоду дії револьверного кредиту клієнт неодноразово позичає і повертає борг. Револьверний кредит часто-густо надається на умовах бланкової позики.

До категорії револьверних кредитів, як правило, включаються позики, що надаються фізичним особам за кредитними картками.

Класичним методом надання позик в умовах ринкової економіки вважається контокорентний кредит. Цей вид банківського кредиту надається клієнтам, що мають у даному банку поточний рахунок. Контокорентний кредит органічно поєднує кредитне і розрахунково-касове обслуговування клієнта на основі відкриття єдиного активно-пасивного контокорентного рахунка. Банк бере на себе всі операції клієнта за поточними вимогами та зобов'язаннями.

Обсяг і строки контокорентного кредиту визначаються господарськими потребами клієнта, але в межах установленого в кредитному договорі ліміту. Ліміт кредитування для кожного позичальника встановлюється індивідуально залежно від його фінансового стану і репутації. У межах ліміту кредитування позичальник отримує широкі можливості для маневрування

обіговими коштами. Клієнт на основі контокорентного кредиту може оперативнo без узгодження з банком поповнювати свій поточний рахунок відповідною сумою грошей.

Овердрафт (англ. — перевищення кредиту) є специфічним різновидом контокорентного кредиту; це сума, у межах якої банк кредитує власника поточного рахунка. При овердрафті банк у межах узгодженого ліміту проводить платежі за клієнта на суму, що перевищує залишок коштів на його поточному рахунку. У результаті на рахунку позичальника виникає дебетове сальдо, яке й виражає суму його заборгованості перед банком. Із від'ємного залишку на рахунку банк стягує відсоток, як за звичайний кредит. Правом на отримання овердрафтного кредиту користуються особливо надійні клієнти банку. Овердрафт, як правило, використовується в сучасній західній банківській практиці для кредитування приватних осіб на поточні потреби.

У вітчизняних банках майже абсолютно переважають одноразові кредити, які надаються з простих позикових рахунків для обслуговування конкретних комерційних операцій.

За методами погашення банківські кредити поділяються на такі, що погашаються:

- водночас;
- у розстрочку;
- достроково (за вимогою кредитора або за заявою позичальника);
- з регресією платежів;
- після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Ту банківську позику, яка погашається водночас, часто називають прямою; вся основна заборгованість за цією позикою має бути погашена на одну кінцеву дату. Відсотки ж можуть сплачуватися через певні проміжки часу або по закінченні строку позики. Позики в розстрочку передбачають періодичне погашення основної суми заборгованості, як правило, рівними частинами. У цьому випадку погашення позики не є таким обтяжливим для позичальника, як при погашенні водночас.

За формою залучення (організації) банківський кредит поділяється:

- на двосторонній (комерційний банк — позичальник);
- консорціумний;

- "дзеркальний";
- багатосторонній (паралельний).

Банківський консорціум — тимчасове добровільне об'єднання комерційних банків для розв'язання конкретних господарських завдань. Банки — учасники консорціуму зберігають свою господарську самостійність і можуть брати участь у діяльності інших об'єднань.

Банківський консорціум надає кредит позичальникові в такі способи: шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності; шляхом гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків — кредитування здійснюється при цьому залежно від потреби у кредиті; шляхом зміни гарантованих банками — учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції (див. Положення НБУ "Про порядок здійснення консорціумного кредитування" від 21 лютого 1996 р.).

Банківські консорціуми створюються з метою акумуляції кредитних ресурсів як у національній, так і в іноземній валюті, для здійснення кредитування господарських програм із значними обсягами фінансування, зменшення кредитних ризиків, дотримання нормативного показника максимального розміру ризику на одного позичальника. Консорціумний кредит може надаватися банками різних країн для кредитування зовнішньоекономічної діяльності.

Різновидом консорціумного кредиту є паралельний кредит. При паралельному кредитуванні в угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальником. Банки-кредитори узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасників умовами. Кожний банк самостійно надає позичальникові визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами, умов кредитування.

На основі багатосторонніх банківських кредитів з'являється можливість здійснювати великі довгострокові кредитні проекти для задоволення насамперед потреб інвестиційної сфери.

При класифікації банківських кредитів використовуються й інші критерії виділення тих чи інших видів позик. Це джерела залучення (внутрішні позики, у межах своєї країни; зовнішні, тобто міжнародні позики); економічне призначення (зв'язані позики і незв'язані позики, у яких не зазначається об'єкт кредитування); вид відсоткової ставки (позики з фіксованою ставкою; позики з плаваючою ставкою; позики із змішаною ставкою) тощо.

Державний кредит — це кредит, одним із учасників якого (позичальником чи кредитором) є держава. Його призначення — вирішувати загальнодержавні проблеми (покриття дефіциту державного бюджету, надання кредитної допомоги окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення).

Державний кредит виник уже в рабовласницькому суспільстві, головним чином у зв'язку з війнами, які потребували великих матеріальних витрат. Кредиторами стосовно держави виступали храми й окремі лихварі.

У середньовіччя державний кредит теж був пов'язаний, як правило, з екстраординарними подіями (ведення війн, виплата контрибуції і т. ін.) і не носив регулярного характеру. Зовні цей кредит реалізувався у вигляді позик королю або іншому правителю і дуже часто здійснювався в натуральній формі. Кредиторам (а ними, крім церков і окремих лихварів, усе частіше стають представники вільних виробників, наприклад ремісники, а також міста) видавались розписки, які потім використовувались їхніми власниками для сплати податку.

Сучасну форму державний кредит отримує в XVII—XVIII ст. У таких країнах, як Англія, Голландія і Іспанія, у цей період держава починає випускати облігації і казначейські векселі. Подальше вдосконалювання даної форми кредиту йде за двома основними напрямками. Удосконалюється правова база, що лежить в основі мобілізації та використання коштів, які акумулюються у вигляді державної позики, та розробляються інструменти даного кредиту. З'являються боргові зобов'язання держави, що розрізняються за термінами (короткострокові, середньострокові і довгострокові), способами оплати прибутку за ними (відсоткові облігації та облігації, випущені з дисконтом),

формами розміщення (передплата, закритий або відкритий аукціон) і т. ін. Це дає змогу сформувати ефективну структуру державного боргу, спланувати оптимальний варіант його обслуговування і розширює можливості держави в оперативному управлінні цим боргом.

У сучасній ринковій економіці державний кредит є неодмінним явищем, за допомогою якого вирішуються як поточні проблеми (покриття бюджетного дефіциту, реалізація різноманітних програм тощо), так і стратегічні завдання. До них може належати, наприклад, сприяння за допомогою залучених коштів процесові структурної перебудови економіки, вирішення проблеми відсталих регіонів тощо.

Інколи держава потрапляє в скрутне становище щодо виконання своїх боргових зобов'язань. У такому випадку вона інколи вдається до конверсії своїх позик, тобто до зміни умов щодо раніше випущених боргових зобов'язань (зміна відсотка, термінів погашення тощо).

Ця конверсія може бути добровільною, а отже, і залежати від волі власника боргових зобов'язань держави, або примусовою, коли держава здійснює конверсію без урахування думки населення.

Класифікація державних кредитів

1. За правовим оформленням:

— державні кредити, які надаються на основі угод (кредити урядів, міжнародних організацій, фінансових інститутів);

— кредити, забезпечені випуском цінних паперів (облігаціями, казначейськими зобов'язаннями).

2. За характером використання цінних паперів:

— ринкові позики;

— неринкові позики;

— спеціальні позики.

3. Залежно від строку погашення:

— короткострокові кредити (до 1 року);

— середньострокові кредити (до 5 років);

— довгострокові кредити (понад 5 років).

4. За методом розміщення:

— добровільні державні кредити;

— примусові державні кредити.

5. Залежно від розміщення позик:

- внутрішні — мобілізуються на внутрішньому ринку;
- зовнішні — надходять від інших країн.

6. За правом емісії:

- державні позики;
- місцеві позики.

Споживчий кредит — кредит, який надається юридичним чи фізичним особам на споживчі цілі. Він може надаватись як банками (про що йшлося вище при характеристиці банківського кредиту), так і кредитними установами небанківського типу, а також юридичними і фізичними особами. В Україні кредитними установами небанківського типу, що надають споживчий кредит, є ломбарди (надають кредит під рухоме майно, дорогоцінності, антикваріат, одяг тощо), кредитні спілки, підприємства зв'язку (телеграми і телефонні розмови в кредит), торговельні організації (продаж товарів з розстрочкою платежу). Кредити своїм працівникам можуть надавати суб'єкти господарювання за рахунок спеціальних фондів, які вони створюють у результаті розподілу прибутку, що залишається в їх розпорядженні. Фізичні особи також можуть надавати кредит на споживчі цілі одна одній.

Спірним серед економістів є питання щодо надання споживчого кредиту юридичним особам. На нашу думку, юридичні особи можуть отримувати споживчий кредит. Адже за радянських часів підприємства у разі браку коштів фонду соціально-культурних заходів і житлового будівництва могли отримувати банківський кредит на будівництво для своїх працівників житлових будинків, баз відпочинку, клубів, закладів охорони здоров'я, стадіонів тощо. Це об'єкти споживчого (не виробничого) призначення, свідченням чого є те, що на них навіть не нараховувались амортизаційні відрахування на реновацію (на повне відновлення). У багатьох країнах із ринковою економікою підприємства також забезпечують своїх працівників житлом та об'єктами соціально-культурного призначення. Навіть за умов економічної кризи в Україні деякі підприємства здійснюють будівництво таких об'єктів, особливо житлових будинків. Для їх будівництва вони можуть отримувати кредит.

Окрім забезпечення соціальних потреб населення, споживчий кредит відіграє значну роль у формуванні платоспроможного попиту населення, який у свою чергу впливає на розвиток економіки країни, полегшуючи процес реалізації продукції, прискорюючи отримання прибутку і доходів державного бюджету. Визначення державою умов надання споживчого кредиту допомагає регулювати грошовий обіг у країні.

Міжнародний кредит — це переміщення позикового капіталу з однієї країни в іншу. Його суб'єкти ті самі, що й при національному (внутрішньоекономічному) кредиті — банки, підприємства, держава, населення. Проте ознакою цього кредиту є належність кредитора та позичальника до різних країн.

Міжнародний кредит функціонує у різних формах. Залежно від того, хто є кредитором, розрізняють фірмовий, банківський та урядовий кредити.

Фірмовий кредит — це, власне, комерційний кредит на міжнародному рівні, коли іноземний експортер продає товар вітчизняному імпортеру в кредит. Цей кредит є ризикованим для експортера, а тому він вимагає належних гарантій його погашення, що робить кредит дорогим. Імпортер, якби в нього були вільні ресурси, може й зміг би купити товар на вигідніших умовах, але через брак коштів змушений його купувати в тієї фірми, яка продає товар з відстрочкою платежу.

Більш гнучким у міжнародних відносинах є банківський кредит, коли однією зі сторін кредитних відносин є банк. В Україні міжнародні банківські кредити в основному отримують комерційні банки та спільні з іноземним інвестором підприємства. З появою довіри іноземних банків до українських підприємств можливе отримання останніми таких кредитів.

Урядовий кредит може надаватись урядом однієї країни уряду іншої країни в межах укладеної між ними угоди, а також шляхом розміщення урядом своїх цінних паперів на зарубіжних фінансових ринках. До міжнародних можна віднести й кредити, які надаються країнам міжнародними валютно-фінансовими організаціями — Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Європейським банком реконструкції та розвитку та іншими організаціями. Зокрема, їх кредитами широко користується Україна на потреби свого

економічного розвитку та для підтримки стабільності національної валюти.

Міжнародний кредит також поділяють на фінансовий, який надається у грошовій (валютній) формі, та комерційний, що надається в товарній формі.

8.4. Відсоток за кредит

Відсоток за кредит або позиковий відсоток (від латинського «pro centrum» – на сотню) – це плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування позиченими коштами.

Для кредитора він виступає як плата за ризик неповернення грошей, а для позичальника – це плата за право користуватися грошовими ресурсами в даний період часу.

Джерелом сплати позикового відсотка є прибуток, що отримує позичальник у процесі виробництва, а його кількісним визначенням – його ставка, або норма.

Норма позикового відсотка – це відношення суми річного доходу, одержаного на позиковий капітал, до суми капіталу, наданого в позику, помножене на 100. Наприклад, якщо позиковий капітал дорівнює 500 тис. грн, а отриманий на нього річний дохід 60 тис. грн, то норма відсотка становитиме 12 % річних $60/500 = 0,12$).

На практиці норма позикового відсотка виступає у формі **відсоткової ставки** – відносної величини доходу за фіксований проміжок часу, тобто відношення доходу (відсоткових грошей) до суми боргу за одиницю часу. **Відсоткова ставка** – виражений у відсотках розмір плати за користування коштами, залученими позичальником у кредитора на визначений строк.

З позиції теорії грошей, відсоткова ставка – це ціна грошей як засобу заощадження.

Інтервал часу, до якого застосовується відсоткова ставка, називається **періодом нарахування відсотків**. За такий період беруть рік, півріччя, квартал, місяць або день. Щоб визначитись із величиною відсоткової ставки, потрібно її привести до річної ставки, помноживши ставку за півріччя, квартал, місяць або день відповідно на 2, 4, 12 чи 365.

Фактори, що впливають на розмір відсоткової ставки, визначені на рис. 8.3.

Рис. 8.3. Фактори що впливають на розмір відсоткової ставки

Існує кілька видів відсоткових ставок.

Залежно від інфляції: номінальна і реальна ставка відсотка за кредит.

Номінальна ставка відсотка (Nominal interest rate) – це ринкова відсоткова ставка без урахування інфляції, яка відображає поточну оцінку грошових активів.

Реальна ставка відсотка (Real interest rate) – це номінальна ставка відсотка мінус очікуваний рівень інфляції.

Наприклад, номінальна відсоткова ставка становить 10 % річних, а прогнозований темп інфляції – 8 % у рік. Тоді реальна ставка відсотка складе: $10 - 8 = 2$ %.

Відмінність номінальної ставки від реальної має сенс лише в умовах інфляції або дефляції. Американський економіст Ірвінг Фішер висунув припущення про зв'язок між номінальною і реальною ставкою відсотка та інфляцією, що дістало назву ефект Фішера, який говорить: номінальна ставка відсотка змінюється на

величину, при якій реальна ставка відсотка залишається незмінною. У вигляді формули ефект Фішера виглядає таким чином:

$$i = r + \pi^n ,$$

де i – номінальна ставка відсотка;

r – реальна ставка відсотка;

π^n – очікуваний темп інфляції.

Наприклад, у випадку, коли очікуваний темп інфляції становитиме 1 % у рік, то номінальна ставка зросте на 1 % за той же рік, отже, реальна ставка відсотка залишиться без змін. Тому зрозуміти процес прийняття інвестиційних рішень економічними агентами не можливо, не беручи до уваги відмінність між номінальною та реальною ставкою відсотка.

Припустимо, кредитор має намір надати позику на один рік в умовах інфляції. У випадку, якщо темп приросту загального рівня цін складе 10 % у рік, то тоді, встановивши номінальну ставку в 10 % річних при наданій позиці в 1000 грошових одиниць, кредитор через рік отримає 1100 грошових одиниць. Але їх реальна купівельна спроможність вже не буде такою, як рік тому. Номінальний приріст доходу в 100 грошових одиниць буде знецінений 10 %-ю інфляцією.

У залежності від того, чи змінюється ставка протягом часу, виділяють фіксовану і плаваючу відсоткові ставки.

Фіксована відсоткова ставка – постійна, встановлюється на певний термін і не залежить від яких-небудь обставин.

Плаваюча відсоткова ставка підлягає періодичному перегляду. Зміна ставки здійснюється на підставі коливань тих чи інших показників.

У залежності від часу виплати відсотків існує два типи відсоткових ставок:

декурсивна ставка – відсоток виплачується в кінці разом з основною сумою кредиту (для позичальника вигідніше);

антисипативна ставка – відсоток виплачується в момент надання кредиту (авансом) і визначається на підставі загальної суми боргу (для кредитора вигідніше).

Залежно від способу нарахування відсотків види відсоткових ставок розглянемо у табл. 8.2.

Таблиця 8.2

Види відсоткових ставок залежно від способу нарахування

Види відсоткових ставок	Ознака	Формула для розрахунку	Умовні позначення
Прості відсоткові ставки	Нараховуються протягом усього терміну кредиту на одну і ту саму величину капіталу, наданого в кредит. База нарахування не змінюється	$S=P(1+ni)$ $I=P n i$	S – нарощена сума боргу або сума в кінці строку; P – сума боргу; I – відсотки
Складні відсоткові ставки	Відсотки кредитору не виплачуються після їх нарахування за певний період (місяць, квартал, рік), а приєднуються до суми боргу для нарощення. База для нарахування відсотків з кожним періодом збільшується	$S=P(1+i)^n$ $I=[(1+i)^n - 1]$	за весь період кредиту; i – відсоткова ставка за кредитом; n – період кредиту; $n = t / K$; t – кількість днів
Каскадні відсоткові ставки	Абсолютний розмір відсоткових ставок зростає зі збільшенням тривалості користування кредитом. Цей метод нарахування дає можливість ув'язати динаміку відсоткових ставок з динамікою інфляції і застрахувати кошти кредитора	$S=P(1+\sum n_m i_m)$ $I=\sum P n_m i_m$	кредиту; K – тривалість року в днях (360, 365 днів)

У залежності від рівнів кредитного ринку існує велика різноманітність відсоткових ставок. Їх можна систематизувати, виділивши кілька рівнів.

1-й рівень – **офіційні відсоткові ставки** (синоніми: облікова ставка, ставка рефінансування (табл. 8.3)). Ставки рефінансування встановлюються центральними банками по кредитах, що видаються центральним банком країни комерційним банкам: у Великобританії – Банк Англії, у Франції – Банк Франції, в США – Федеральна резервна система, в Німеччині – Федеральний Банк ("Бундесбанк") і т. п.

Операції кредитування центральними банками (особливо в Англії і Франції) здійснювалися тривалий час у вигляді переобліку комерційних векселів, звідси назва «облікова ставка».

В Україні облікова ставка і ставка рефінансування поняття не тотожні.

Таблиця 8.3

Відсоткові ставки рефінансування банків
Національним банком України

Період	Облікова ставка НБУ	Середньо-зважена ставка за всіма інструментами	У тому числі		
			кредити, надані шляхом проведення тендера	кредити овернайт	операції репо
2010	7,8	11,62	11,12	11,27	9,36
2011	7,8	12,39	12,52	9,40	12,63
2012	7,6	8,13	7,69	8,76	7,89
2013	6,5	7,15	6,76	7,63	6,93
2014	14,0	15,57	15,77	15,47	8,10
2015					
Січень	14,0	18,70	19,50	17,50	19,50
Лютий	19,5	21,88	19,50	22,43	19,50
Березень	30,0	30,43	31,52	29,80	–

Облікова ставка (Discount Rate) – один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період.

Облікова ставка є базовою відсотковою ставкою щодо інших відсоткових ставок Національного банку України. Вона залежить від процесів, які відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах і на грошово-кредитному ринку.

Національний банк України визначає розмір *облікової ставки* на основі таких принципів:

1) *облікова ставка* використовується одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;

2) є одним із факторів, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;

3) має підтримуватися на позитивному рівні щодо прогнозованого рівня інфляції, визначеного Кабінетом Міністрів України на відповідний рік;

4) є найнижчою серед відсоткових ставок, за якими Національний банк України може підтримати ліквідність банків.

Визначення рівня та характеру змін *облікової ставки* Національного банку України залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку. До уваги беруться тенденції розвитку та зміни рівня інфляції, індексу цін виробників промислової продукції, інфляційні або девальваційні очікування, рентабельність основних галузей економіки, рівня реального валового внутрішнього продукту, розмір дефіциту державного бюджету та наявність джерел його покриття, дефіцит платіжного балансу, темпи приросту грошової маси в обігу, структура випущених в обіг Національним банком України платіжних засобів, динаміка відсоткових ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів тощо.

Ставка рефінансування (Refinancing Rate) в Україні – це відсоткова ставка, за якою Національний банк України надає банкам на визначений строк кредити рефінансування під час проведення тендера.

2-й рівень – **міжбанківські ставки** пропозиції кредитних ресурсів (ЛІБОР, ПІБОР, ТІБОР, ФІБОР, СІБОР, НІБОР, КІБОР та ін). За цими ставками провідні банки надають кредити у євровалютах першокласним банкам шляхом розміщення в них депозитів. Ці ставки зазвичай вище облікової ставки, але не завжди. Наприклад, з кінця 70-х до кінця 80-х рр. облікова ставка

у Франції не змінювалася (9,5 %). Тоді як ставка міжбанківського ринку постійно знижувалася, поки в кінці 1986 р. не стала нижчою від облікової ставки. Це призвело до того, що банкам стало вигідніше кредитуватися на міжбанківському ринку, ніж у Банку Франції.

3-й рівень – **ставка «прайм-рейт»** (від англ. prime rate — «базисна ставка», «першокласна ставка»). За ставки «прайм-рейт» комерційні банки надають кредити першокласним позичальникам-корпораціям. Вона зазвичай вище перших двох ставок (наприклад, якщо облікова ставка федеральних резервних банків складала 6 %, то «прайм-рейт» – близько 8 %. Кожен банк визначає свій «прайм-рейт».

4-й рівень – ставки кредитів середнім і невеликим фірмам і приватним особам. Вони, як правило, ще вищі, ніж «прайм-рейт».

8.5. Поняття про кредитну систему

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин, їх форм, видів, методів реалізації та кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів, здійснюють акумуляцію і використання позикового капіталу. Завдяки цим кредитно-фінансовим інститутам у кредитній системі відбувається реалізація кредитних відносин.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трирівневу структуру:

- 1) **центральний банк;**
- 2) **банківський сектор** (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки);
- 3) **спеціалізовані кредитні установи** (небанківські кредитно-фінансові посередники):
 - інвестиційні компанії;
 - страхові компанії;
 - ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
 - пенсійні та інші фонди.

Кредитна система функціонує як кредитний механізм, що означає:

- систему відносин з акумуляції та мобілізації грошового капіталу між кредитними інститутами та різними суб'єктами економіки;

- відносини, що пов'язані з перерозподілом грошового капіталу в межах існуючого ринку капіталів між різними кредитними інститутами;

- відносини, що виникають між кредитними інститутами та конкретними позичальниками з приводу умов надання позики, її використання, повернення.

Отже, кредитний механізм відображає всі аспекти позикової, інвестиційної, посередницької, перерозподільної діяльності в межах кредитної системи через функціонування фінансово-кредитних інститутів.

Необхідність акумуляції і розподілу тимчасово вільних коштів передбачає існування і функціонування численних інститутів кредитної системи.

Отже, структура кредитної системи включає банківську систему та небанківські фінансово-кредитні установи. Головною ланкою кредитної системи виступають банки. Банком є кредитна установа, що має базові ознаки банку. Вона приймає депозити, надає кредити, здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів, має обов'язкові резерви в центральному банку. Наявність обов'язкових резервів у центральному банку – характерна риса комерційного банку і відмінність його від небанківських кредитних установ. Банки функціонують одночасно в ролі покупців і продавців наявних в економіці тимчасово вільних грошових коштів.

Сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку створює банківську систему – складову частину кредитної системи. Банківська система як складова кредитної системи – це законодавчо визначена, чітко структурована і субординована сукупність фінансових посередників, які функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру та здійснюють кредитні операції на професійній основі.

Банківська система є системою, керованою з боку центрального банку. Центральний банк установлює нормативи діяльності комерційних банків, які необхідні для забезпечення стійкості банківської системи та підтримання довіри економічних суб'єктів до системи комерційних банків.

Кредитні операції здійснюються також такими небанківськими фінансово-кредитними організаціями, як лізингові компанії, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди, факторингові компанії та ін. Небанківські кредитно-фінансові інститути мають відносно відособлений статус у кредитній системі.

Банківська система і сукупність небанківських кредитних інститутів як дві частини кредитної системи мають спільні риси в тому, що виступають як фінансові посередники. Своїми діями вони мають можливість впливати на обсяг грошової маси в обігу. Однак між ними існують і певні відмінності, які пов'язані з тим, що вони діють у різних секторах економіки, виконують різні функції, кожен з них має свої інструменти впливу на кредитні відносини та на обсяг грошової маси в обігу.

Запитання для самоконтролю

1. Які фактори зумовлюють необхідність кредиту?
2. Що таке кредит?
3. Охарактеризуйте суб'єктів кредитних відносин.
4. Назвіть функції кредиту та їх особливості.
5. Дайте характеристику формам кредиту та критеріям їх виділення.
6. У чому полягає різниця між забезпеченими і незабезпеченими кредитами?
7. Назвіть види забезпечення кредитів.
8. Що таке вид кредиту? Які виділяють види кредиту?
9. У чому полягає різниця між банківським і комерційним кредитом?
10. Сутність меж кредиту та їхні види.
11. Що таке кредитоспроможність клієнта? Від яких факторів вона залежить?
12. Назвіть принципи кредитування. У чому полягає їхній зміст?
13. У чому проявляється роль кредитної системи?

Кредитори відрізняються кращою пам'яттю, ніж боржники.

Б. Франклін

9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

9.1. Визначення та функції фінансових посередників

Фінансові посередники — це спеціалізовані професійні учасники ринку (фінансово-кредитні установи), які пропонують і реалізують фінансові послуги як особливий товар.

Завдання фінансових посередників — спрямовувати рух капіталу (заощаджень) до найбільш ефективних споживачів.

Функції фінансових посередників

1. Консолідація (акумуляція) заощаджень індивідуальних інвесторів у єдиний фонд і подальше диверсифіковане вкладення накопиченого капіталу в різні проекти.

2. Забезпечення підвищеної ліквідності фінансових вкладень шляхом професійного портфельного управління довіреними і набутими активами.

3. Забезпечення рівноваги на ринку капіталів через погодження пропозиції та попиту на фінансові ресурси.

4. Перерозподіл і зниження фінансових ризиків.

Фінансові посередники, з одного боку, сприяють вирішенню проблем макроекономічного характеру, а з іншого — вирішують завдання щодо власного розвитку (питання мікрорівня).

Перелік проблем макро- і мікрорівня, які вирішують фінансові посередники.

1. Проблеми макрорівня:

- перетворення заощаджень і вільних ресурсів у інвестиції;
- здійснення перерозподілу фінансових потоків капіталу між інституційними секторами економіки;
- розширення можливостей додаткового фінансування реального сектора;
- збільшення надходжень інвестицій і кредитів для розвитку економіки;

- виявлення ефективних у конкретних ситуаціях фінансових інструментів;
- управління рухом, структурою інвестицій і, як наслідок, вплив на структуру економіки в цілому.

2. Проблеми мікрорівня:

- зменшення рівня фінансових ризиків для постачальників капіталу шляхом надання страхових послуг і портфельного управління активами;
- зменшення невизначеності у фінансовій діяльності;
- стимулювання підприємницької активності шляхом належного фінансування та участі в управлінні (у капіталі інших структур).

Фінансові посередники повинні зважати на дві обставини:

- по-перше, обов'язково випереджати можливості індивідуальних інвесторів з точки зору дохідності вкладень та якості портфельного управління активами;
- по-друге, застосовувати інновації в інструментах і формах роботи, продукувати сервісне «ноу-хау», формувати фінансову культуру поведінки на ринку.

У зв'язку з цим виокремлюють такі позиції фінансових посередників:

- *активна*, коли пропозиція виступає піонерною, випереджає і формує попит;
- *пасивна*, коли попит задовольняється навздогін потребам.

9.2. Види фінансових посередників

Види посередників на фінансовому ринку наведено в табл. 9.1.

1. За видами фінансових установ:

- а) банківські установи:
 - універсальні банки;
 - спеціалізовані банки (інвестиційні, іпотечні, ощадні, земельні тощо);
- б) небанківські установи:
 - інститути спільного інвестування (інвестиційні фонди та компанії);
 - довірчі товариства;

- страхові компанії, пенсійні фонди;
- установи кредитної кооперації (кредитні спілки, кооперативні банки, ощадно-кредитні асоціації);
- ломбарди.

2. За видами пропонованих послуг:

а) депозитно-кредитні установи:

- універсальні банки;
- спеціалізовані банки;
- установи кредитної кооперації (кредитні спілки, кооперативні банки, ощадно-кредитні асоціації);
- ломбарди;

б) контрактно-ощадні установи:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- установи кредитної кооперації (кредитні спілки, ощадно-кредитні асоціації);

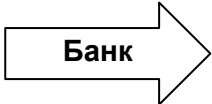

в) інвестиційні установи:

- інвестиційні банки;
- інститути спільного інвестування тощо.

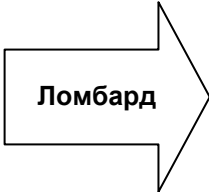
Таблиця 9.1

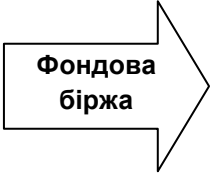

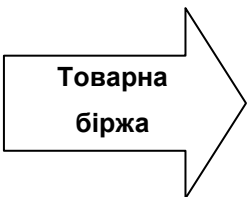
Посередники фінансового ринку

Види фінансових посередників	Характеристика
1	2
Національний банк України	
	<p>Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк України сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, цінової стабільності</p>

1	2
Депозитні корпорації	
<p>Фінансові корпорації (за винятком Національного банку України), основним видом діяльності яких є фінансове посередництво та зобов'язання яких мають форму депозитів або таких фінансових інструментів, як короткострокові депозитні сертифікати, що виступають як близькі замітники депозитів при мобілізації фінансових ресурсів і включаються до показника грошей у широкому розумінні. До цього сектора належать банки, філії іноземних банків, клірингові установи, фонди підтримки житлового будівництва тощо</p>	
 <p>Банк</p>	<p>Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Філії іноземних банків розглядаються як резиденти та відносяться до цього сектора</p>
 <p>Клірингова установа</p>	<p>Клірингова установка – юридична особа, що за результатами проведеного нею взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи (клірингу) формує документ на переказ (клірингові вимоги), на підставі якого шляхом списання/зарахування коштів на рахунки членів платіжної системи проводяться взаєморозрахунки між ними, а також надає інформаційні послуги</p>
Інші фінансові посередники	
<p>Корпорації, основним видом діяльності яких є фінансове посередництво, тобто діяльність, пов'язана з отриманням і перерозподілом фінансових коштів, крім депозитних корпорацій, страхових корпорацій і недержавних пенсійних фондів. До цього сектора відносяться ті корпорації, які мобілізують кошти на фінансових ринках, але не у формі депозитів, та використовують ці кошти для придбання інших фінансових активів, зокрема іпотечні (земельні) банки, кредитні спілки, довірчі товариства, лізингові компанії, пайові інвестиційні фонди та ломбарди</p>	

Продовження табл. 9.1

1	2
	<p>Кредитна спілка – неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки</p>
	<p>Довірче товариство – товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірцями майна щодо реалізації їх прав власників</p>
	<p>Лізингова компанія – юридична особа, яка передає право володіння і користування неспоживною річчю (предметом лізингу), визначеною індивідуальними ознаками та віднесеною згідно з законодавством до основних фондів, фізичній або юридичній особі (лізингоодержувачу) відповідно до договору лізингу</p>
	<p>Пайовий інвестиційний фонд – це активи, що належать інвесторам на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються останньою окремо від результатів її господарської діяльності</p>
	<p>Ломбард – це фінансова установа, виключним видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам готівкою чи у безготівковій формі за рахунок власних або залучених коштів, крім депозитів, під заставу майна та майнових прав на визначений строк і під відсоток, а також надання супутніх ломбардних послуг</p>

1	2
Допоміжні фінансові організації	
<p>Корпорації, які займаються переважно діяльністю, пов'язаною з фінансовим посередництвом, але самі не виконують функцій посередника. Сюди включаються корпорації, основною функцією яких є надання гарантій шляхом індосаменту (спеціальний надпис на векселі, за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права одержувачу векселя) векселів чи подібних інструментів, призначених для обліку чи рефінансування фінансовими корпораціями, а також корпорації, що спеціалізуються на інструментах хеджування (процес, спрямований на зниження ризику по основній інвестиції)</p>	
 <p>Фондова біржа</p>	<p>Фондова біржа – організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами</p> <p>Фондова біржа – акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України, статуту і правил фондової біржі</p>
 <p>Валютна біржа</p>	<p>На валютних біржах здійснюються операції купівлі-продажу валюти, тобто грошових знаків іноземних країн. При цьому біржовий обіг за угодами з валютою наводиться в перерахунку на національну валюту за курсом, який діє при укладанні угоди, виходячи з попиту та пропозиції</p>
 <p>Товарна біржа</p>	<p>Товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій</p>

1	2	
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди		
 <p>Страхові компанії</p>	<p>Основною функцією страхових компаній є страхування</p> <p>Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів</p>	
 <p>Недержавний пенсійний фонд</p>	<p>Недержавний пенсійний фонд – юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та проводить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду</p>	
Види недержавних пенсійних фондів		
<p>Відкриті фонди</p> <p>Недержавні пенсійні фонди, учасниками яких можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їхньої роботи</p>	<p>Корпоративні фонди</p> <p>Недержавні пенсійні фонди, засновниками яких є юридична особа – роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців та до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками цих фондів можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями-платниками цих фондів</p>	<p>Професійні фонди</p> <p>Недержавні пенсійні фонди, засновником яких може бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, або фізичні особи, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності. Учасниками таких фондів можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності, визначеної у статуті фонду</p>

Відмінності між банківськими і небанківськими фінансовими посередниками:

1) тільки банки відкривають і ведуть розрахункові рахунки своїх клієнтів, депонують грошові кошти і кредитують позичальників у грошовій формі.

Проведення банками зазначених операцій безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обігу і відповідно на рівень монетизації економіки. Роль банків у творенні грошового капіталу та підтримці його кругообороту є виключною. Небанківські структури не мають таких можливостей впливу на обсяги грошової маси;

2) банки беруть на себе весь ризик ліквідності, тоді як небанківські посередники, наприклад інвестиційні компанії і фонди, перерозподіляють ризики щодо зміни вартості чистих активів порівну між засновниками та учасниками;

3) відмінності у переліку фінансових послуг, пропонувані банківськими і небанківськими фінансовими посередниками: кредитування, інвестиції, операції з цінними паперами, страхування тощо;

4) відмінності у характері та підзвітності органам державного регулювання діяльності фінансових установ у країні, зокрема, діяльність комерційних банків регулюється Національним банком України, кредитних спілок — Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг тощо;

5) відмінними є державні регулятивні норми та вимоги щодо діяльності банківських і небанківських фінансових посередників.

Запитання для самоконтролю

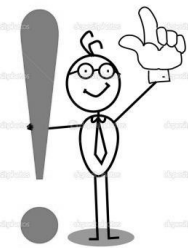
1. Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути: сутність, основні види та об'єктивні умови становлення і розвитку.
2. Страхові компанії та основні напрями їхньої спеціалізації.
3. Кредитні спілки та ломбарди: перспективи їх розвитку в Україні.

4. Лізингові компанії.
5. Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди, їх місце в грошово-кредитній системі України.
6. Міжбанківські об'єднання та їх роль у діяльності кредитної системи.
7. Недержавні пенсійні фонди: механізм їх функціонування та характеристика.
8. Правове забезпечення фінансово-кредитних інститутів.
9. Причини становлення та розвитку спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
10. У чому проявляються відмінності спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів від банків?
11. Кредитні спілки та їх відмінності від інших фінансово-кредитних установ.
12. У чому специфіка ломбардних позикових операцій?

10. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ – ГОЛОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

10.1. Правовий статус, принципи організації і діяльності Національного банку України

Національний банк України – центральний банк України. Був створений на основі Українського республіканського Державного банку СРСР разом із прийняттям 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Діяльність НБУ регулюється Конституцією України (ст. 85, (п. 18, 19); 99; 100; 106 (п. 12)); Законом України «Про Національний банк України»; Законом України «Про банки і банківську діяльність» та іншими законами у цій галузі.

Національний банк України є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених Законом України «Про Національний банк України» випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

НБУ здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від органів державної влади. Згідно із Законом «Про Національний банк України» органи законодавчої і виконавчої влади не мають права втручатися у виконання Національним банком України функцій, передбачених законодавством. Згідно з Конституцією Національному банку України надано право законодавчої ініціативи. Національний банк України підзвітний Президенту та Верховній Раді України, Голова НБУ інформує Президента та Верховну Раду про діяльність Національного банку України та стан грошово-кредитного ринку в державі.

Правовий статус Національного банку України та риси незалежності його від органів влади визначено на рис. 10.1, 10.2.

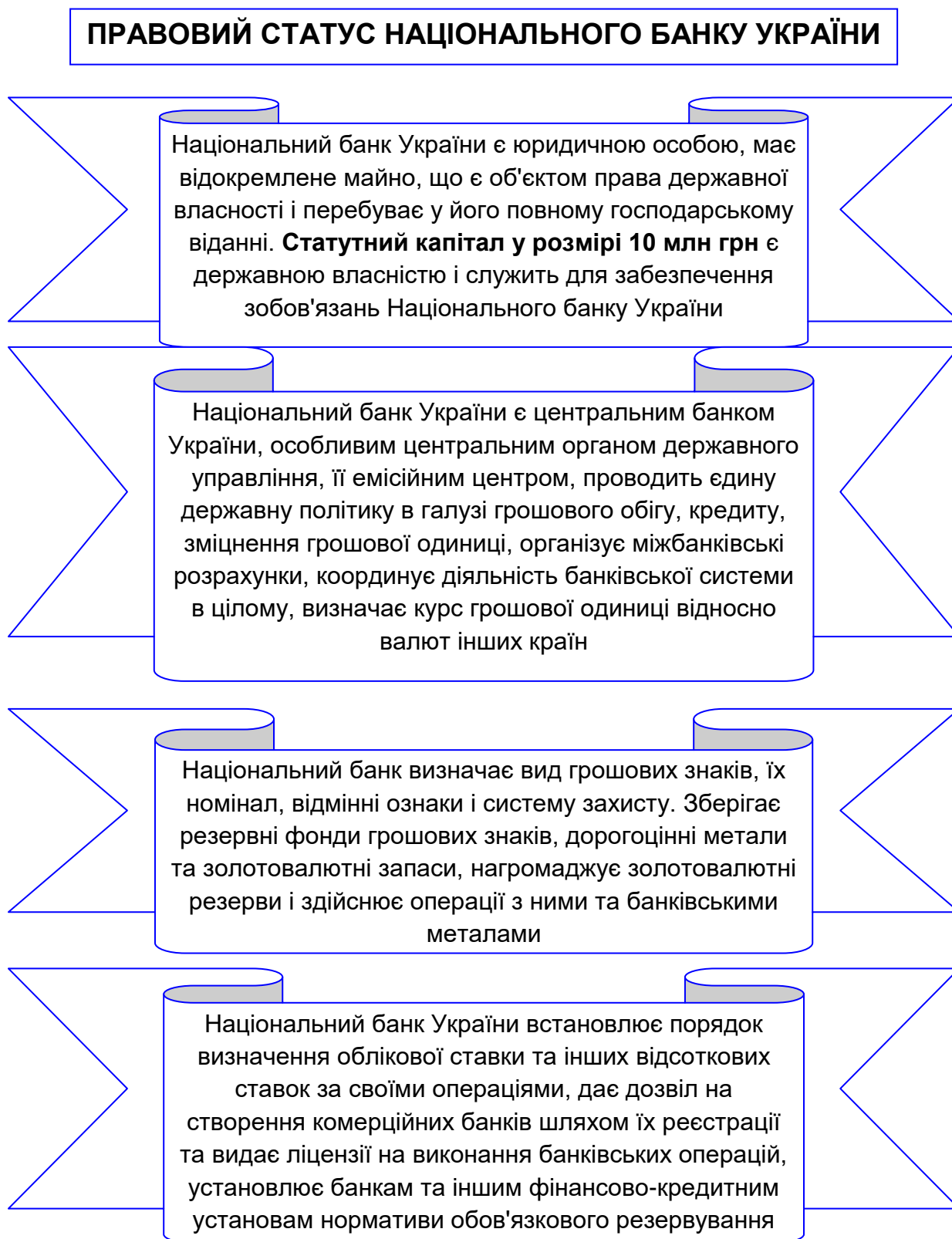

Рис. 10.1. Правовий статус Національного банку України

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СТАТУСУ НБУ В ЕКОНОМІЧНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНИ

Органи державної влади (законодавчої і виконавчої) не мають права втручатися у виконання НБУ своїх функцій, передбачених законодавством

Право НБУ підтримувати (або не підтримувати) економічну політику до тих пір, поки вона не суперечить забезпеченню стабільності національної грошової одиниці

Національний банк не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України

Національний банк не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності

НБУ підзвітний Президенту та Верховній Раді України. Останні мають повноваження призначати на посаду (на п'ять років) і звільняти з посади голову НБУ. Голова НБУ інформує Президента та Верховну Раду України про діяльність банку та стан грошового обігу. Рада НБУ щорічно вносить Верховній Раді України основні засади грошово-кредитної політики для інформування, а Рахункова палата Верховної Ради України здійснює перевірки НБУ в частині руху коштів Державного бюджету і виконання кошторисів

НБУ здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах кошторису, встановленого Радою НБУ. Перевищення доходів над видатками вносяться до бюджету, а перевищення витрат над доходами покриваються з бюджету наступного за звітним року. Отримання прибутку не є метою діяльності банку

Майно НБУ перебуває у його повному господарському розпорядженні

Рис. 10.2. Статус НБУ в економічній структурі України

Призначення на посаду та звільнення з посади голови Національного банку України здійснюється Верховною Радою України за поданням Президента України. Президент України призначає та звільняє половину складу Ради НБУ; Верховна Рада призначає та звільняє половину складу Ради НБУ. Президенту та Верховній Раді України двічі на рік надається інформація про стан грошово-кредитного ринку в державі.

НБУ взаємодіє з Кабінетом Міністрів України, проводить із ним взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики і загальнодержавної економічної політики, підтримує економічну політику уряду, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності національної грошової одиниці.

Голова Національного банку України або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу. У засіданнях Правління Національного банку України можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу. Водночас НБУ заборонено надавати прямі кредити уряду як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування дефіциту Державного бюджету України. НБУ не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

З точки зору публічного призначення та наявності державно-владних повноважень, Національний банк України можна охарактеризувати як особливий орган держави з управління грошово-кредитною сферою. Разом із тим Національний банк України є також банківською установою, якій притаманні певні ознаки господарюючого суб'єкта.

10.2. Функції Національного банку України

Роль центрального банку як особливого органу державного управління, взаємозв'язок з іншими елементами економічного управління проявляється через виконання ним функцій. Відповідно до Конституції України **основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності**

грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк України виходить із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» НБУ виконує й інші функції (рис.10.3).

**ОСНОВНОЮ ФУНКЦІЄЮ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ є
забезпечення стабільності грошової одиниці України
ІНШІ ФУНКЦІЇ**

- визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти та її обіг;
- виступає кредитором останньої інстанції для банків;
- встановлює для банків правила проведення банківських операцій;
- організовує систему грошово-кредитної статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- визначає систему, порядок і форми платежів;
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем та засобів захисту банківської інформації;
- здійснює банківське регулювання та нагляд;
- здійснює ліцензування банківської діяльності, веде Державний реєстр банків;
- веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- складає платіжний баланс, аналіз і прогнозування;
- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах;
- здійснює валютне регулювання, валютний контроль;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними;
- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;
- організує інкасацію банкнот, монет та інших цінностей;
- реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку України;
- бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Рис. 10.3. Функції Національного банку України

Однією із важливих функцій НБУ є розроблення, визначення та проведення грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання відповідних засобів і методів. Відповідно до ст.25 Закону України «Про Національний банк України» основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) відсоткову політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національному банку України належить монопольне право **емісії національної валюти, організації її обігу** та вилучення з обігу. **Емісія грошей** – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio – випуск). Здійснюючи емісію грошей, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці. Обсяг емісії грошей розраховується на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету, доходів населення тощо.

Емісія грошей, як правило, здійснюється в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків у Національному банку України. Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків.

Процедура емісії грошей суворо регламентована і здійснюється центральним банком через валютний, фондовий і

кредитний канали та забезпечується отриманням Національним банком України еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів. У разі необхідності через ці ж канали відбувається й вилучення грошей з обігу.

Через **валютний канал** гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку.

Через **фондовий канал** гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу на відкритому ринку державних цінних паперів.

Через **кредитний канал** гроші випускаються шляхом здійснення Національним банком України підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування. При цьому кошти випускаються на зворотній основі під відповідне забезпечення, яке надається Національному банку України в заставу на визначений термін (від 1 до 365 днів залежно від інструменту рефінансування), після якого повертаються до Національного банку України та вилучаються з обігу.

Готівкові гроші випускаються в обіг виключно в обмін на безготівкові. Відбувається це в процесі економічної діяльності. При виникненні у клієнтів банків потреб у готівкових коштах, банки отримують їх у Національному банку України з одночасним списанням еквівалентної суми безготівкових коштів з їхнього кореспондентського рахунка в Національному банку України.

Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку України як його пасив. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку України і забезпечуються всіма його активами.

Функція НБУ як банку держави полягає в тому, що він зберігає кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів, здійснює розрахункове обслуговування центральних органів влади, веде рахунки Державного казначейства, бере участь в обслуговуванні державного боргу шляхом розміщення державних цінних паперів, їх погашення та виплати доходу за ними. НБУ виконує роль фінансового консультанту уряду.

Національний банк України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» виконує **функцію кредитора останньої інстанції**, яка виявляється в тому, що до Національного банку України може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей фінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи. Кредити рефінансування призначені для підтримки ліквідності банків у разі виникнення неочікуваного та тимчасового її дефіциту у зв'язку з незапланованим відпливом ресурсів (наприклад, вилученням депозитів) або неповерненням у визначений строк коштів від здійснення активних операцій (кредити, цінні папери тощо). Отримуючи кредити рефінансування, банки мають змогу вчасно виконувати свої зобов'язання, що сприяє стабільній роботі банківської системи та збалансуванню грошово-кредитного ринку. Отже, механізм рефінансування банків є одним з ключових елементів забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні.

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.99 р. № 679 до функцій Національного банку України віднесено: **здійснення банківського регулювання та нагляду**; ведення Державного реєстру банків, здійснення ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках; здійснення сертифікації аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку. Статтею 55 зазначеного закону визначено, що **головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів**. Національний банк України здійснює нагляд за дотриманням банківського законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, установами іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами, які відповідно до законодавства України охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку

України. Національний банк України виконує покладені на нього наглядові функції за допомогою наявної інфраструктури банківського нагляду, яка постійно трансформується залежно від змін у банківській системі. Політика банківського нагляду Національного банку України має комплексний, скоординований, зважений і послідовний характер, що дає змогу прогнозувати і своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в банках країни.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» (статті 7, 57, 67, 68), Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України, затверджені постановою Правління Національного банку України від 19.03.2003 р. № 124, Правил дотримання Спеціального стандарту поширення даних МВФ, затверджені постановою Правління Національного банку України від 21.07.2004 р. № 341 Національний банк України:

- **організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;**

- безоплатно отримує необхідну інформацію від органів державної влади й органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності;

- визначає форми звітності (у тому числі консолідованої), порядок її складання та подання до Національного банку України, які є обов'язковими до їх виконання всіма суб'єктами господарювання, у тому числі для банків, розташованих на території України (резидентів і нерезидентів), банківських об'єднань – для складання грошово-кредитної і банківської статистики та статистики платіжного балансу;

- поширює статистичну інформацію та надає для опублікування відповідно до міжнародних угод.

Національний банк України здійснює обмін статистичними даними та координує свої дії з Державною службою статистики України щодо подальшого вдосконалення методології та процедур їх складання.

Статистична інформація, отримана Національним банком України від банків та інших суб'єктів господарювання, не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством України. Нормативно-правові документи щодо

організації роботи з інформацією з обмеженим доступом, що не належить до державної таємниці, затверджені постановою Правління Національного банку України від 14.08.2008 р. № 246, забезпечують запобігання розголошенню статистичної інформації банків щодо окремих суб'єктів та іншої конфіденційної інформації. Зведена інформація з грошово-кредитної і банківської статистики, статистики платіжного балансу та зовнішнього боргу підлягає відкритому опублікуванню в офіційних виданнях Національного банку України (“Бюлетень Національного банку України”, “Платіжний баланс і зовнішній борг”, “Вісник Національного банку України”) та на сторінках Офіційного інтернет-представництва Національного банку України за адресою www.bank.gov.ua.

Функції Національного банку України щодо **складання, аналізу та прогнозування платіжного балансу** визначаються Законом України «Про Національний банк України» та Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Порядок координації дій органів щодо формування інформаційної бази платіжного балансу регулюється спільною Постановою НБУ і Кабміну України № 517 «Про складання платіжного балансу» від 17.03.2000 р.

Платіжний баланс – це співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Отже, платіжний баланс є важливим показником і інструментом, що дає змогу передбачити ступінь можливої участі країни у світовій торгівлі, міжнародних економічних зв'язках, установити її платоспроможність.

За формою складання платіжний баланс є статистичним звітом, у якому в систематизованому вигляді наведено сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів країни з

резидентами інших країн (з нерезидентами) за певний період (місяць, квартал, рік).

Платіжний баланс складається з двох частин – надходжень і платежів. Якщо грошові надходження перевищують платежі, платіжний баланс є активним (профіцитним), а якщо сума платежів більша від надходжень – платіжний баланс пасивний (дефіцитний).

Національний банк України публікує статистику платіжного балансу та зовнішнього боргу відповідно до методологічних засад, викладених у 6-му виданні "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" Міжнародного валютного фонду 2009 р. (КПБ6).

Основні компоненти платіжного балансу групуються за двома рахунками: рахунком поточних операцій, рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій.

Рахунок поточних операцій включає всі операції з реальними цінностями, що відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. У структурі поточного рахунка виділяються такі компоненти:

- експорт/імпорт товарів (у цінах FOB, тобто включаючи всі витрати до кордону країни-продавця);
- експорт/імпорт послуг;
- доходи від інвестицій і оплати праці;
- поточні трансферти.

Рахунок операцій з капіталом включає:

- валове придбання/реалізацію невикористаних нефінансових активів;
- капітальні трансферти.

Фінансовий рахунок складається з п'яти компонентів:

- прямі інвестиції;
- портфельні інвестиції;
- похідні фінансові інструменти та опціони на акції для робітників;
- інші інвестиції;
- резервні активи.

Основним джерелом системи інформаційного забезпечення для складання платіжного балансу є інформація, що надається банками (система ITRS). Для складання платіжного балансу використовується також інформація Державної служби статистики України, Міністерства доходів і зборів України та інших міністерств і відомств, дані міжнародних організацій, оцінки експертів Національного банку України тощо. Платіжний баланс складається щоквартально та публікується в аналітично-статистичному виданні Національного банку України «Платіжний баланс і зовнішній борг України» та на сторінці Національного банку України в мережі Інтернет.

Одна з важливих функцій НБУ — **представляти інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків.** НБУ тісно співробітничав з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції та розвитку, Банком міжнародних розрахунків у Базелі, центральними банками світу, а також з провідними комерційними банками, має кореспондентські відносини з понад 40 іноземними банками.

Національний банк України є головним органом, який визначає валютну політику і діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про **валютне регулювання і валютний контроль.**

Валютне регулювання – це сукупність нормативних документів, установлених органами валютного регулювання, спрямованих на регулювання потоків капіталу в країну і з країни, а також валютних операцій, що здійснюються в межах України, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, стабільного рівня валютних резервів і збалансування міжнародних платежів. Згідно із Законом України «Про НБУ» (ст. 44) та Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання» (ст. 11) Національний банк України має відповідні повноваження у сфері валютного регулювання (табл. 10.1).

Повноваження Національного банку України у сфері
валютного регулювання

Згідно із Законом України «Про Національний банк України»	Згідно із Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»
1	2
<p>Видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій</p> <p>Видавання та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій</p> <p>Встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту</p> <p>Встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу</p> <p>Зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів</p> <p>Застосовування заходів відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (рези-</p>	<p>Здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України</p> <p>Складає разом з Кабміном платіжний баланс України</p> <p>Контролює дотримання ліміту зовнішнього державного боргу України</p> <p>Визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам</p> <p>Видає нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку</p> <p>Нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики</p> <p>Видає /скасовує ліцензії на здійснення валютних операцій</p> <p>Установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях</p>

1	2
дентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю	Установлює єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням Забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків

Політика валютного регулювання реалізується через механізм валютних обмежень і валютного контролю.

Валютні обмеження передбачають певні заходи щодо регулювання валютних операцій резидентів та нерезидентів країни, для ефективного застосування яких використовується система валютного контролю. Національний банк України є головним органом валютного контролю, що здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України та забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.

Відповідно до законодавства України про валютне регулювання Національний банк України **визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями** на ньому.

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк України **створює золотовалютний резерв.**

Золотовалютні резерви (міжнародні резерви; офіційні резервні активи) – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків. Динаміка зміни золотовалютних резервів за період 1993-2014 рр. наведена в табл. 10.2.

Таблиця 10.2

Динаміка зміни золотовалютних резервів України
за період 1993-2014 рр.

Дата (на 1 січня)	Розмір золотовалютних резервів, млрд дол. США	Приріст (до попереднього року)	
		млрд дол. США	%
1993	0,468	млрд дол. США	%
1994	0,166	-0.302	- 64.53
1995	0,664	+ 0.498	+ 300.00
1996	1,07	+ 0.406	+ 61.14
1997	1,97	+ 0.9	+ 84.11
1998	2,36	+ 0.39	+ 19.80
1999	0,79	-1.57	- 66.53
2000	1,09	+ 0.3	+ 37.97
2001	1,48	+ 0.39	+ 35.78
2002	3,3	+ 1.82	+ 122.97
2003	3,36	+ 0.06	+ 1.82
2004	6,95	+ 3.59	+ 106.85
2005	9,72	+ 2.77	+ 39.86
2006	19,39	+ 9.67	+ 99.49
2007	22,36	+ 2.97	+ 15.32
2008	31,79	+ 9.43	+ 42.17
2009	34,57	+ 2.78	+ 8.74
2010	26,5	-8.07	- 23.34
2011	34,58	+ 8.08	+ 30.49
2012	31,8	-2.78	- 8.04
2013	24,546	- 7.254	- 22.81
2014	20,415	- 4.131	- 16.83
2014 (на 01.02)	17,805	- 2.610	- 12.78

Золотовалютний резерв складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;

- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;

- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Структура золотовалютного резерву України станом на 1.01.2014 р. подана на рис. 10.4.

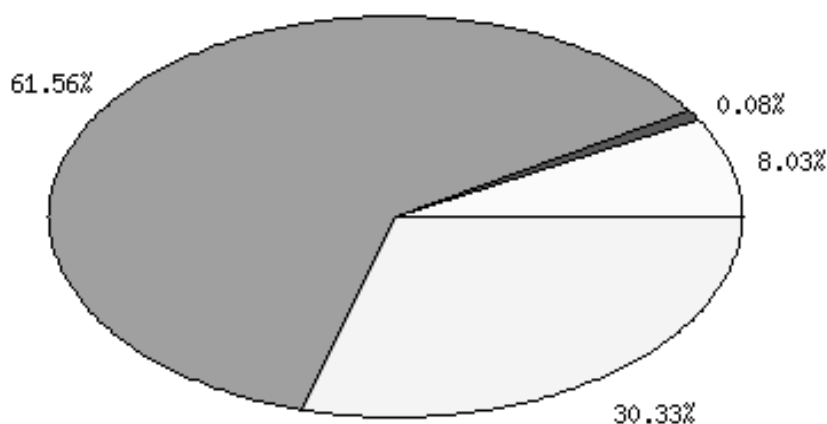

Рис. 10.4. Структура золотовалютного резерву України

6191,2 млн дол.	–	валюта і депозити
12568,3 млн дол.	–	цінні папери
16,0 млн дол.	–	СПЗ
1640,2 млн дол.	–	монетарне золото

Слід розрізняти золотовалютні резерви (міжнародні валютні резерви) і золотий запас (золоті резерви) країни. **Золоті резерви** (золотий запас) – це лише частина офіційних золотовалютних резервів держави, представлена у вигляді монетарного золота.

Монетарне золото – це золото у формі монет, зливків або брусків, не нижче 995 проби, що перебуває у власності або під контролем центрального банку чи органів державного управління. Золото залишається “ідеальним активом” для центральних банків, оскільки його вартість безпосередньо не залежить від монетарної та валютної (курсової) політики іноземних держав. Крім того, золото вважається одним із найкращих видів захисту від інфляції.

Наведемо дані з монетарного золота (включаючи золоті депозити та золото в свопи) у складі офіційних резервних активів України в табл. 10.3. На відміну від сукупних валютних резервів, золотий запас країни зростає.

Таблиця 10.3

Міжнародні резерви (монетарне золото) з 2010 по 2014 рр.,
млн дол. США

Дата	Монетарне золото, млн дол. США	Приріст (до попереднього року), млн дол. США	Приріст (до попереднього року), %
на 01.01.2010	948,0		
на 01.01.2011	1249,0	+301.0	+31.751%
на 01.01.2012	1385,3	+136.3	+10.912%
на 01.01.2013	1890,4	+505.1	+36.460%
на 01.01.2014	1640,2	-250.2	-13.236%

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком України шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення Національним банком України валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком України на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку України в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат Національного банку;

3) повернення Національним банком України валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;

4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Відповідно до законодавства Національний банк України **регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні**, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних систем.

Платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Національний банк України є платіжною організацією та розрахунковим банком для двох створених ним платіжних систем – Системи електронних платежів (СЕП) та Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП). Ці системи є державними платіжними системами. Національний банк України визначає порядок функціонування цих платіжних систем, прийняття і виключення з них учасників, проведення переказу за їх допомогою та інші питання, пов'язані з їх діяльністю.

На Національний банк України покладається виконання функції нагляду (оверсайту) платіжних систем, яка спрямована на забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжних систем, і полягає в оцінюванні діючих у країні платіжних механізмів і, в разі потреби, внесенні змін до них.

Національний банк України здійснює **оверсайт** платіжних систем на таких принципах: 1) прозорість – оприлюднення політики оверсайту та загальних вимог до платіжних систем; 2) застосування міжнародних стандартів щодо платіжних систем;

3) наявність повноважень та можливостей для здійснення ефективного оверсайту; 4) послідовність – вимоги до платіжних систем мають застосовуватися до всіх платіжних систем, у тому числі й до створених Національним банком України; 5) співпраця з державними регуляторами та центральними банками інших країн.

10.3. Структура Національного банку України

Для ефективної діяльності НБУ важливе значення мають мережа його установ і організаційна структура, за допомогою яких він виконує певні функції. Структура НБУ будується на принципі централізації з вертикальним підпорядкуванням. Система управління Національного банку України подана на рис. 10.5 та в табл. 10.4.

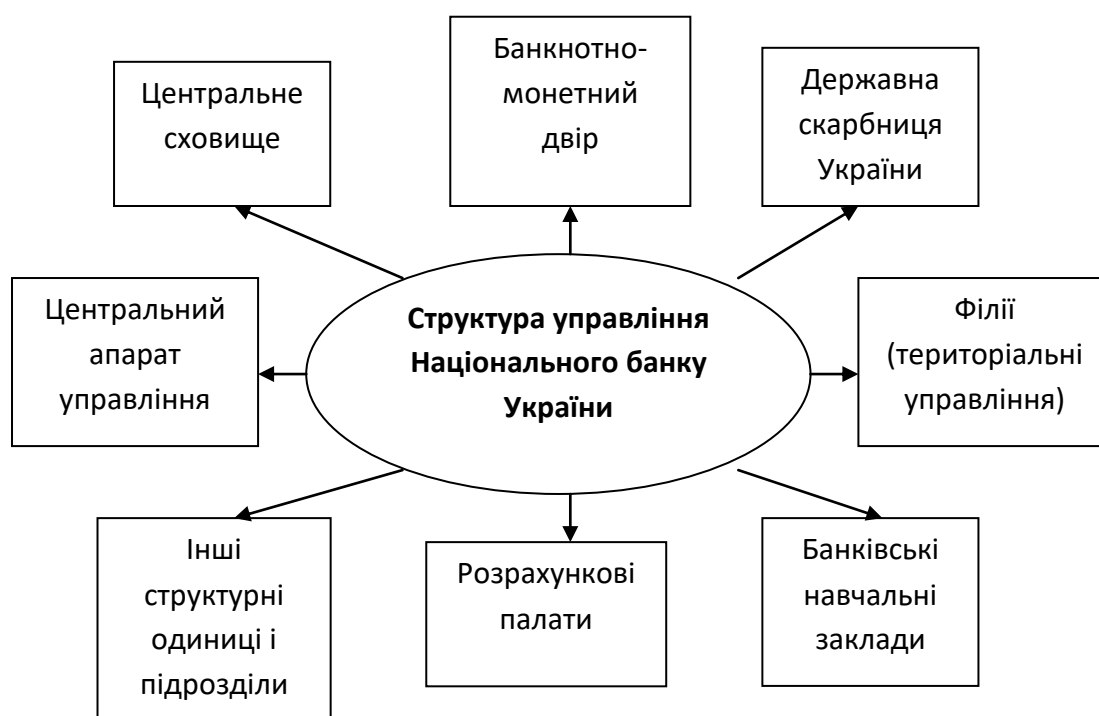

Рис. 10.5. Структура управління НБУ

Основні функції структурних одиниць та підрозділів, філій
(територіальних управлінь)

№ з/п	Назва підрозділу Національного банку України	Основні функції
1	2	3
1	Головне управління господарського забезпечення	Господарське забезпечення діяльності підрозділів центрального апарату Національного банку України; соціально-побутове обслуговування; здійснення деяких видів ремонтних робіт, технічне спостереження за безпечною експлуатацією будівель та інженерних мереж
2	Операційне управління	Забезпечення ведення бухгалтерського обліку операцій, які пов'язані з виконанням основних функцій НБУ; ведення рахунків клієнтів, банків; здійснення розрахунків в іноземній валюті за укладеними Національним банком України контрактами відповідно до нормативно-правових актів НБУ; складання фінансової, статистичної та податкової звітності НБУ
3	Центральне сховище	Приймання, видача банкнот і монет територіальним управлінням Національного банку України, облік та зберігання банкнот і монет національної валюти; перевезення готівки та інших цінностей у системі Національного банку України
4	Державна скарбниця України	Накопичення та зберігання монетарного золота, банківських металів Національного банку України та здійснення операцій з ними

Продовження табл. 10.4

1	2	3
5	Центральна розрахункова палата	Забезпечення функціонування систем електронних платежів Національного банку України, Національної системи масових електронних платежів, систем автоматизації інструментів монетарної політики, готівково-грошового обігу та оброблення статистичної інформації
6	Група управління проектами міжнародних кредитних ліній при Національному банку України	Управління міжнародними кредитними лініями від імені Національного банку України
7	Банкотно-монетний двір	Виготовлення грошових знаків, пам'ятних монет
8	Фабрика банкотно-паперу	Виготовлення банкотно-паперу
9	Дирекція з управління діяльністю Корпоративного недержавного пенсійного фонду НБУ	Адміністрування, зберігання та управління активами Корпоративного недержавного пенсійного фонду Національного банку України
10	Дирекція із забезпечення проведення навчання персоналу та організації інформаційно-бібліотечного обслуговування	Організація проведення навчальних заходів у системі Національного банку України; бібліотечно-інформаційне та бібліографічне обслуговування працівників Національного банку України

1	2	3
11	Центр наукових досліджень	Здійснення та координація наукових досліджень у системі Національного банку України
12	Музей грошей	Висвітлення історії грошового обігу і банківської справи в Україні; ознайомлення громадськості з національною історією з використанням нумізматичних, археологічних й архівних матеріалів музейної експозиції
13	Загін відомчої охорони об'єктів, розташованих у м. Київ, НБУ	Охорона цінностей, що зберігаються на об'єктах Національного банку України та під час їх транспортування
14	Редакція періодичних видань	Підготовка до друку періодичних видань Національного банку України
15	Філії (територіальні управління) Національного банку України – не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені НБУ в межах отриманих від нього повноважень	Реалізація заходів з проведення грошово-кредитної політики, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України та зміцнення банківської системи; забезпечення схоронності цінностей та дотримання належних умов їх зберігання; здійснення валютного контролю за дотриманням уповноваженими банками та іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України. Здійснення ліцензування та реєстрації операцій з валютними цінностями в порядку, установленому Національним банком України; організація розрахунків у порядку, установленому Національним

Продовження табл. 10.4

1	2	3
		банком України; забезпечення нагляду за діяльністю банків та розташованих на території регіону відокремлених підрозділів банків, філій іноземних банків, учасників банківських груп; проведення емісійно-касової роботи, спрямованої на безперебійне і своєчасне забезпечення економіки регіону готівкою; упровадження засобів автоматизації та сучасних комп'ютерних технологій за всіма напрямками банківської діяльності; забезпечення в межах повноважень виконання вимог законодавства України з питань боротьби зі злочинністю, корупцією, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів

Національний банк України в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку України, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для здійснення своїх функцій та керівництва територіальними управліннями НБУ має центральний апарат. До структури центрального апарату НБУ входять департаменти та самостійні управління з основних напрямів банківської діяльності (табл. 10.5).

До органів управління НБУ належать Рада Національного банку України та Правління НБУ порядок формування та повноваження яких розглянемо в табл. 10.6.

Структура Центрального апарату НБУ

Правління Національного банку України (15 осіб)	
Голова Правління Національного банку України	
Перші заступники голови Правління (2 особи)	
Заступники голови Правління (5 осіб)	
Головні управління (5)	банківського нагляду грошової політики банківського обслуговування валютно-економічне методології банківських технологій
Управління (14)	емісійно-касових операцій кредитного регулювання економічного аналізу і статистики внутрішніх ревізій інкасації кадрів і навчальних закладів юридичне капітального будівництва банківської безпеки фінансово-договірне валютного регулювання господарське міжнародних банківських відносин управління справами
Відділи (11)	по зв'язку з центральними банками бухгалтерського обліку касового обслуговування бюджету валютних курсів зв'язку з міжнародними фінансово-кредитними установами валютно-кредитних операцій міжнародних кредитно-фінансових операцій розвитку системи платежів цінних паперів страхування депозитів зв'язків з громадськістю
Інші самостійні підрозділи (11)	державна скарбниця розрахунково-касовий центр комп'ютерний центр центральне сховище валютна біржа аудиторська служба технічний центр науково-дослідний інститут банків бібліотека, друкарня, музей

Таблиця 10.6

Органи управління Національним банком України

Організаційні основи	Рада Національного банку України	Правління Національного банку України
1	2	3
Основні завдання	Розроблення основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики	Згідно з основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю Національного банку України
Склад та порядок формування	<p>Сім членів ради НБУ призначає Президент України шляхом видання відповідного указу.</p> <p>Сім членів ради НБУ призначає Верховна Рада України шляхом прийняття відповідної постанови. Строк повноважень – сім років.</p> <p>Голова НБУ призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України на строк здійснення ним повноважень за посадою. Одна й та сама особа не може бути членом ради НБУ більше ніж два строки.</p>	<p>Правління Національного банку України складається з одинадцяти осіб:</p> <p>голова НБУ (призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років);</p> <p>заступників голови НБУ;</p> <p>керівників структурних підрозділів.</p> <p>Одна й та сама особа не може бути головою НБУ більше ніж два строки підряд</p>

1	2	3
	<p>Голова ради НБУ обирається радою НБУ зі свого складу строком на три роки.</p> <p>Головою ради НБУ не може бути обрано голову НБУ</p>	
Членство	<p>Членом Ради НБУ може бути громадянин України, який постійно проживає в Україні, має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права, має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах, має бездоганну ділову репутацію.</p> <p>Особа не може бути членом ради НБУ, якщо вона має представницький мандат або обіймає посаду керівника органу державної влади, або є керівником чи членом керівних органів політичної партії, є керівником юридичної особи, яка має на меті отримання прибутку, установ, які надають фінансові послуги, є прямим або опосередкованим власником будь-якої кількості акцій банку</p>	<p>Головою НБУ може бути громадянин України, що має повну вищу освіту у галузі економіки чи фінансів, не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах та має бездоганну ділову репутацію.</p> <p>Особа не може бути головою НБУ, якщо вона має представницький мандат або обіймає посаду керівника органу державної влади, або є керівником політичної партії чи членом керівних органів політичної партії, або є керівником чи входить до складу керівного органу юридичної особи (за винятком НБУ), або є прямим чи опосередкованим власником будь-якої кількості акцій юридичної особи</p>

1	2	3
Порядок роботи	Засідання проводяться не рідше одного разу на квартал. Засідання ради Національного банку України є правомочними за наявності не менше десяти її членів. Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів ради. Кожний член ради НБУ має один голос. Засідання ради НБУ веде голова ради НБУ, а у разі відсутності – його заступник	Порядок проведення засідань визначається Регламентом Правління НБУ. Засідання Правління НБУ є правомочним за наявності не менше двох третин від його складу. Рішення приймаються простою більшістю голосів. Кожний член Правління Національного банку України має один голос

Запитання для самоконтролю

1. Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
2. Як виникли центральні банки?
3. Які завдання виконують центральні банки?
4. Назвіть функції центральних банків.
5. Які функції виконує НБУ?
6. Що таке грошово-кредитна політика?
7. Цілі грошово-кредитної політики.
8. Дайте характеристику інструментам грошово-кредитної політики.
9. Який із інструментів грошово-кредитної політики, на ваш погляд, є найбільш дієвим при переході до ринкової економіки?
10. Назвіть особливості грошово-кредитної політики України.

Грошей на його банківському рахунку було мало, але рахунки у нього були у всіх банках.

Валерій Афонченко

11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

11.1. Сутність комерційного банку та характерні особливості банківської діяльності

Сутність банку проявляється в його специфічних рисах, що відрізняють банк від інших економічних інститутів. До **особливостей банківської діяльності** відносяться:

- у ресурсах банків переважають залучені і позикові кошти;
- надзвичайна мінливість функціонування фінансових ринків, викликана як економічними, так і політичними, соціальними та іншими причинами вимагає від співробітників постійної аналітичної напруженості та високої оперативності проведення операцій;

- необхідність працювати з клієнтами, що представляють практично всі галузі господарства, суперечливі інтереси і цілі яких треба погоджувати, на різноманітних ринках, з усіма існуючими фінансовими інструментами та різними валютами;

- нематеріальний характер банківських продуктів і необхідність участі практично всіх підрозділів банку у виробництві кожного такого продукту.

Отже, банк – це підприємство, яке виробляє особливий продукт.

Особливості банківського продукту порівняно з іншими продуктами матеріальної сфери виробництва такі:

- банківські продукти не набувають безпосередньо матеріального втілення у традиційному розумінні;

- банківський продукт не можна складувати, виробляти про запас;

- відносини з банком мають переважно довгостроковий характер;

- нерозривність процесу виготовлення та використання банківського продукту;

- оперування з грошима у різних формах – готівкою, безготівковими грошима.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» **банк** – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків (рис. 11.1).

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги

До банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку

Банк має право надавати фінансові послуги, перелік яких установлюється Національним банком України

Банк має право здійснювати діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів ;
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг

Банк має право розпочати новий вид діяльності за умови виконання встановлених НБУ вимог щодо цього виду діяльності

Банкам **забороняється діяльність у сфері** матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника

Рис. 11.1. Особливості банківської діяльності

Банківські послуги можна охарактеризувати як виконання певних дій в інтересах клієнта. По суті, клієнт отримує не продукт як такий, наділений певним набором властивостей, а здатність задовольнити певну свою потребу. Отже, банківську послугу можна визначити з позиції маркетингу як форму задоволення потреб клієнта, а з точки зору організації виробництва – як певний порядок (регламент) взаємозв'язаних організаційних, інформаційних, фінансових та юридичних заходів, прив'язаних до місця та часу виконання й об'єднаних у єдину технологію (рис. 11.2).

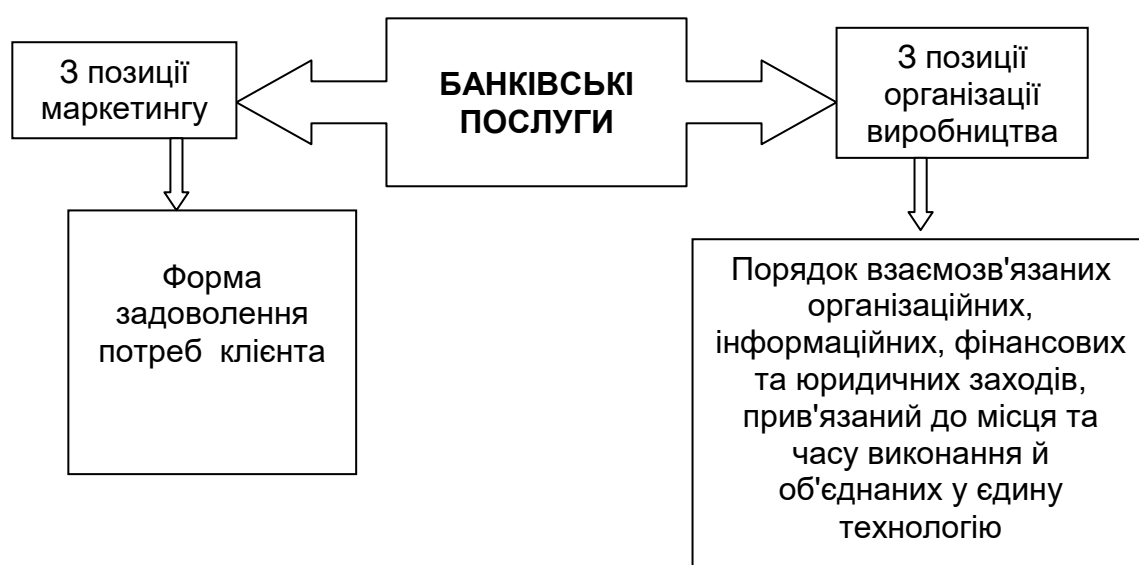

Рис. 11.2. Позиції визначення банківських послуг

Кожен із цих заходів, прив'язаний до місця та часу виконання, здійснення якого неможливе без конкретного виконавця, визначимо банківською операцією.

Поняття «банківська операція» і «банківська послуга» тісно пов'язані між собою, але все ж таки це дві різні складові банківської діяльності.

Банківська операція – це діяльність банку із залучення та розміщення грошових коштів, у процесі якої задовольняються потреби його клієнтів і забезпечується створення та реалізація банківського продукту з метою отримання прибутку, а цим продуктом і виступає банківська послуга (рис. 11.3).

Тобто банківська операція є самостійним банківським технологічним процесом, по суті, спрямованим на перетворення

ресурсів на продукти. Її проведення не потребує обов'язкового надання банківської послуги.

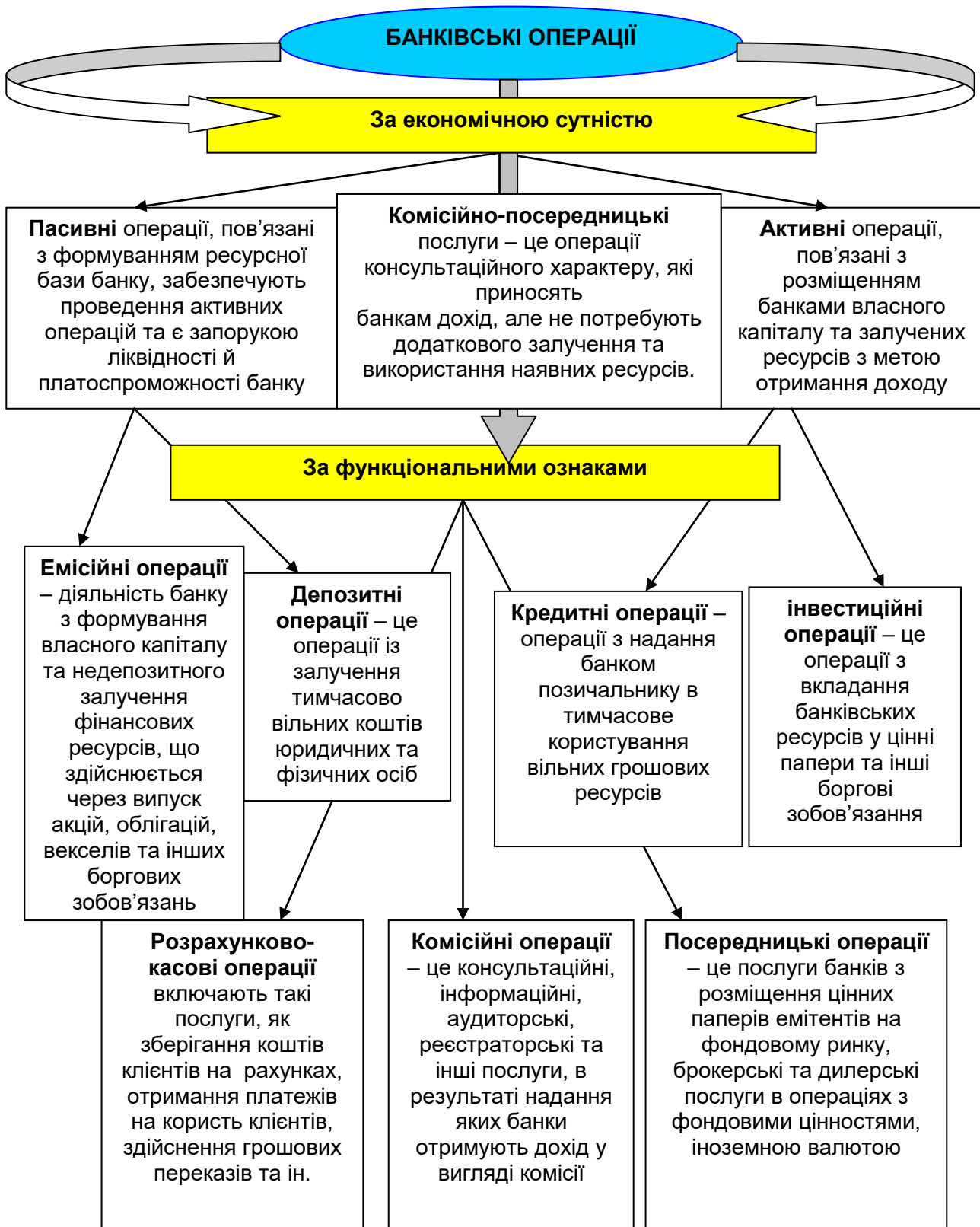

Рис. 11.3. Види банківських операцій

Банківська послуга – це кінцевий результат банківської діяльності, готовий продукт банку, який клієнт може отримати завдяки проведенню банком банківських операцій.

Таким чином, банківська послуга не може існувати без виконання банком необхідних банківських операцій. Схематично це подано на рис. 11.4.

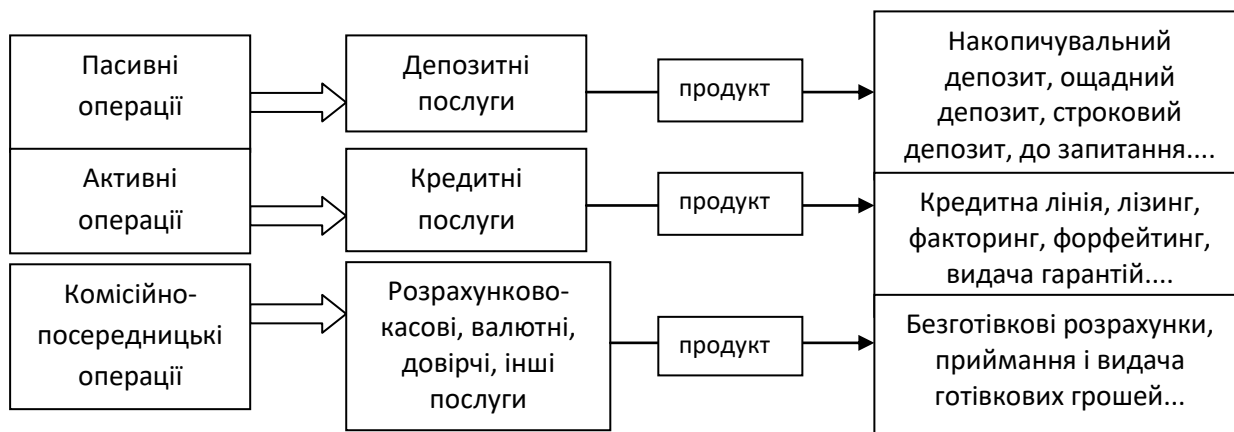

Рис. 11.4. Взаємозв'язок банківських послуг, банківських операцій, банківських продуктів

Банківський продукт – це стандартизовані процедури, що забезпечують виконання банками операцій, згрупованих за відповідними типами та ознаками. Банківські продукти включають в себе базові технології, що мають специфічний набір параметрів – максимальна і мінімальна сума, валюта, строки, тип платіжної картки. Банківські продукти відрізняються один від одного набором та значеннями цих самих специфічних параметрів. Наприклад, для кредиту такими відмінностями будуть можливість дострокового погашення, максимальна сума позики, спосіб розрахунку щомісячних платежів, розмір і тип відсоткової ставки за позикою, цільове використання, форма надання коштів по позиці, наявність застави, поруки тощо. Для депозиту відмінності будуть у можливості поповнення і зняття коштів, тип виплати відсотків, пролонгація, капіталізація відсотків і т.д. Розглянемо деякі депозитні продукти, що пропонують українські банки своїм клієнтам (табл. 11.1, 11.2).

Таблиця 11.1

Депозитні продукти українських банків

Ставка, річних	Депозит	Сума, дол.	Термін	Поповнення	Ставка при достроковом розірванні, річних
12,5 %	Весняний первоцвіт 2014	500	3 місяці	є	0,10 %
12,2 %	Готівка щомісяця on-line	100	3 міс. – 1 рік	немає	Як за вкладом до запит.
12 %	З любов'ю!	500	1 рік	є	0,01 %
12 %	Активний рух	200	1-3 місяці	немає	До половини строку – 50% базової, потім – без втрати відсотків
12 %	Нові гроші "онлайн"	100	3 місяці	від 100 дол.	1 %

Таблиця 11.2

Депозитні продукти українських банків, у гривні

Види депозиту	Умови	Відсоткові ставки	
		на строк 3 місяці	на строк 1 рік
Накопичувальні	З можливістю поповнення рахунка, незалежно від періодичності виплат відсотків, але без права часткового зняття коштів	19	18,5
Ощадні	З виплатою відсотків у кінці строку або капіталізацією, без права поповнення	19,1	19
Універсальні	З правом поповнення і частковим зняттям	10,15	0,2

Подібність банківського продукту і банківської послуги в тому, що вони покликані задовольняти потреби клієнта і сприяти одержанню прибутку. Так, банківський відсоток за депозитами є банківський продукт, а його постійна виплата являє собою банківські послуги. І в тому і в іншому випадку це служить задоволенню потреби клієнта й отриманню доходу. Відкриття банківського рахунка – це продукт, а обслуговування за рахунком – послуга, але при цьому і продукт, і послуга передбачають одержання доходу у вигляді комісійних.

Послуги сучасних комерційних банків включають:

- розрахунково-касове обслуговування – послуги, пов'язані із здійсненням безготівкових розрахунків, а також з прийманням і видачею готівкових грошей;
- кредитні послуги, в число яких крім традиційного кредитування можна включити такі замітники кредиту, як лізинг, факторинг, форфейтинг, а також видачу гарантій;
- депозитні (вкладні) послуги, пов'язані з відкриттям клієнту безстрокових, термінових або ощадних рахунків у банку;
- інвестиційні послуги, які виражаються у наданні клієнтові інвестування коштів у цінні папери, рухоме або нерухоме майно;
- послуги, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, а також валютні послуги;
- трастові (довірчі) послуги, коли банк бере на себе управління майном фізичних або юридичних осіб і виконання інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах довіреної особи;
- консультаційні та інформаційні послуги.

Залежно від стану економіки країни, пори року та інших причин ринок банківських продуктів змінюється. На сьогодні лідером серед банківських продуктів є пакетне (комплексне) банківське обслуговування клієнтів. Пропонуючи комплекс затребуваних продуктів, банк сприяє зростанню попиту на свої послуги, а також демонструє прояв лояльності по відношенню до існуючих клієнтів. Безліч банківських продуктів тепер доступно для здійснення в мережі Інтернет. Створена унікальна система, яка об'єднала поточні, депозитні та кредитні рахунки клієнтів банку. Сьогодні банки шукають нові маркетингові виходи і, дещо змінюючи форму, створюють нові банківські продукти з

автокредитування і кредитів на нерухомість. Серед таких інновацій – розширений список кредитних застав.

11.2. Види комерційних банків

Головними фінансовими посередниками в роботі банківської системи виступають комерційні банки, які класифікуються за певними ознаками (табл. 11.3).

Таблиця 11.3

Класифікація комерційних банків

Класифікаційні ознаки	Види банків
1	2
Форма власності	<p>Унітарні – основані на принципах єдиновладдя.</p> <p>В Україні функціонують 2 унітарні комерційні банки з державною формою власності: Державний ощадний банк України (Ощадбанк) та Державний експортно-імпортний банк України (Укрексімбанк). Статутні капітали цих банків сформовано за рахунок бюджетних коштів.</p> <p>Колективні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - банки з участю державного капіталу - приватні акціонерні банки - банки з участю іноземного капіталу - банки зі 100 %-м іноземним капіталом
Організаційна форма	<p>Акціонерні банки формують капітал шляхом випуску і розміщення акцій.</p> <p>Банки в Україні створюються у формі <i>публічного</i> акціонерного товариства або кооперативного банку.</p> <p>Кооперативні (пайові) банки формують свій капітал за рахунок грошових внесків учасників у статутний фонд. Мінімальна кількість учасників місцевого кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу</p>

1	2
За походженням капіталу	<p>Банк з національним капіталом</p> <p>Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10%</p> <p>Банки зі 100 %-м іноземним капіталом</p>
Характер спеціалізації	<p>Універсальні банки виконують усі види банківських операцій обслуговуючи всіх клієнтів, незалежно від галузевої приналежності</p> <p>Спеціалізовані банки здійснюють один або декілька видів банківських операцій. Критерії спеціалізації:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) функціональна спеціалізація (інноваційні, інвестиційні, облікові, ощадні, іпотечні клірингові банки) 2) галузева спеціалізація (будівельні, енергетичні, зовнішньоторговельні, соціального розвитку, промислові) 3) клієнтська спеціалізація (біржові, споживчого кредиту, комунальні) 4) територіальна спеціалізація (регіональні, міжрегіональні, міжнародні). <p>В Україні банк набуває статусу <i>спеціалізованого</i> у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу.</p> <p>Банк набуває статусу <i>спеціалізованого ощадного</i> банку у разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.</p> <p>НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій</p>
Структурна побудова	<p>Системні банки – НБУ визначає системно важливі банки відповідно до розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності</p> <p>Несистемні банки</p>

1	2
Організація	<p>Єдиний банк не має у своєму складі інших юридичних осіб (філій) і не пов'язаний з участю в банківському холдингу</p> <p>Банківська група – група юридичних осіб, у якої одна особа (головний банк) керує іншою (іншими) юридично самостійною особою (філією), що є частиною головного банку</p> <p>Банківські об'єднання основані на системі взаємної участі в капіталі або на договірних відносинах з метою координації та узгоджених дій, підвищення ефективності роботи (холдинги, концерни, асоціації)</p>
Сектор ринку	<p>Міжнародні – створюються з участю іноземного капіталу і мають свої філії за кордоном</p> <p>Міжрегіональні – мають розгалужену мережу своїх філій та відділень по території країни</p> <p>Регіональні – обслуговують клієнтів одного регіону</p>
За масштабами операцій	<p>Роздрібні – акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом</p> <p>Оптові – обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку</p>
За розміром активів	<p>Група I: активи більше 21000 млн грн</p> <p>Група II: активи більше 6000 млн грн</p> <p>Група III: активи більше 3000 млн грн</p> <p>(за станом на 01.01.14 р.)</p> <p>Група IV: активи менше 3000 млн грн</p>
За розміром статутного капіталу	<p>Малі</p> <p>Середні</p> <p>Великі</p> <p>Найбільші</p>
Фінансова стійкість	<p>Стійкі (стабільні)</p> <p>Проблемні</p> <p>Кризові</p> <p>Банкрути</p> <p>критеріями стійкості є достатність капіталу, якість активів і пасивів, ліквідність, прибутковість</p>

11.3. Принципи діяльності комерційних банків

Усі комерційні банки здійснюють свою діяльність на підставі певних принципів, тобто основних правил, установок для їх діяльності.

Згідно з Господарським кодексом України та Законами «Про підприємництво», «Про банки та банківську діяльність» комерційні банки є суб'єктами підприємницької діяльності, що передбачає самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність з надання послуг з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Відповідно основоположним принципом, на якому базується діяльність комерційних банків, є повна **економічна самостійність**.

Економічна самостійність передбачає:

- самостійне формування програми діяльності банку, визначення стратегії і тактики свого розвитку, своєї діяльності без втручання держави;

- вільний вибір клієнтів і вкладників;

- установлення цін відповідно до законодавства, тобто самостійно встановлюють відсоткові ставки за депозитами та кредитами, розміри тарифів на розрахунково-касове обслуговування тощо;

- вільний найом працівників;

- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством.

Прибуток банку, що залишається в його розпорядженні, розподіляється відповідно до рішення загальних зборів акціонерів. Економічна відповідальність комерційного банку не обмежується його поточними доходами, а поширюється і на його капітал. За своїми зобов'язаннями комерційний банк відповідає всіма належними йому засобами і майном, на які може бути накладено стягнення. Весь ризик від своїх операцій комерційний банк бере на себе.

Важливим принципом діяльності комерційного банку є **робота в межах реально наявних ресурсів**. Це означає, що комерційний банк повинен забезпечувати не тільки кількісну відповідність між своїми ресурсами і кредитними вкладеннями, але і домагатися відповідності характеру банківських активів специфіці мобілізованих їм ресурсів.

Залежно від економічного змісту всі види діяльності комерційних банків прийнято поділяти:

на *пасивні операції*, за рахунок яких формуються *ресурси* комерційного банку, які необхідні йому для забезпечення нормальної діяльності, підтримання ліквідності на належному рівні та отримання запланованого доходу. Пасивні операції включають: залучення коштів юридичних осіб та вкладів населення; отримання кредитів від комерційних банків та центрального банку; випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань;

активні операції – це розміщення банком ресурсів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів юридичним та фізичним особам, вкладення в цінні папери, формування касових залишків та резервів, формування інших активів (придбання приміщень, обладнання тощо).

Комерційний банк, розміщуючи грошові кошти в активи, постійно стежить, щоб терміни вкладень в активи відповідали термінам залучення коштів у пасиви. Тобто короткострокові пасиви розміщуються в короткострокові активи; довгострокові пасиви розміщуються в довгострокові активи. Отже, якщо банк залучає засоби головним чином на короткі строки, а вкладає їх переважно в довгострокові позики, то його *ліквідність* стає під загрозою. Наявність в активах банку великої кількості позик з підвищеним ризиком потребує від банку збільшення питомої ваги власних засобів у загальному обсязі його ресурсів.

Третій принцип полягає в тому, що **взаємини комерційного банку зі своїми клієнтами будуються на комерційних засадах.**

Четвертий принцип роботи комерційного банку полягає в тому, що **регулювання його діяльності може здійснюватися тільки непрямыми економічними (а не адміністративними) методами.** Держава визначає лише "правила гри" для комерційних банків, але не може давати їм наказів.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке комерційний банк?
2. Класифікація комерційних банків.
3. Охарактеризуйте категорію «банківські ресурси».
4. Чому банківські ресурси називають банківським капіталом?
5. Статутний фонд комерційного банку і порядок його формування.
6. Охарактеризуйте всі види банківських операцій.
7. У чому сутність пасивних та активних операцій банку?
8. Назвіть статті пасивів і активів банку. Дайте їм характеристику.
9. Етапи системи банківського кредитування.
10. Які документи необхідні для оцінювання фінансового стану позичальника?

12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЇХ З УКРАЇНОЮ

Міжнародні валютно-кредитні інститути створені на основі міждержавних угод для регулювання міжнародних фінансово-кредитних і валютних відносин з метою стабілізації світової економіки.

Провідне місце серед них займають:

- Міжнародний валютний фонд;
- Група Світового банку;
- Банк міжнародних розрахунків;
- Європейський інвестиційний банк;
- Європейський банк реконструкції та розвитку.

12.1. Міжнародний валютний фонд

Заборгованість
України за позиками,
одержаними від МВФ,
за станом на
31.12.2014 р.:
3651894,14 дол.США

МВФ (англ. International Monetary Fund (IMF) – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи Організації Об'єднаних Націй.

МВФ розпочав свою діяльність з березня 1947 р. Місце розташування – Вашингтон. МВФ створений для регулювання валютно-кредитних відносин між державами і здійснення фінансової допомоги країнам-членам у разі виникнення валютних труднощів, зумовлених порушенням рівноваги платіжних балансів.

Цю основну функцію доповнюють наглядова за монетарною (курсовою) політикою та дотриманням «кодексу поведінки», і консультування держав членів у сфері валютно-фінансових відносин. Правила даної інституції, викладені в статтях Угоди

МВФ, які складають «кодекс поведінки». Цей кодекс передбачає такі основні напрямки діяльності:

- сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют, створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків, підтримання рівноваги платіжних балансів країн-членів фонду;
- здійснення системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів і підвищення ступеня конвертованості валют;
- надання короткострокових кредитів країнам-членам фонду для покриття тимчасового дефіциту їх платіжних балансів;
- поповнення валютних резервів країн-членів шляхом розміщення SDR (спеціальні права запозичення);
- організацію консультативної допомоги з монетарної політики.

Пізніше для МВФ були визначені додаткові функції та обов'язки, зокрема, здійснення нагляду за узгодженою системою впорядкованого обміну національних валют; надання кредитів своїм членам на реорганізацію і реструктуризацію економіки; надання додаткових послуг країнам-членам (підвищення кваліфікації персоналу, технічна допомога, інформаційне обслуговування тощо).

МВФ організовано за зразком акціонерного підприємства, а тому можливість кожного учасника впливати на результати його діяльності обмежується його часткою в капіталі фонду.

Ресурси МВФ формуються за рахунок вступних внесків держав-членів, для кожної з яких установлюється розрахункова квота. Від розміру квоти залежить, по-перше, кількість голосів країн у фонді.

Так, кожна країна-член отримує 250 «базових голосів» незалежно від розмірів її квоти плюс один голос на кожні 100 тисяч СПЗ її квоти.

По-друге, на її основі визначається максимальна сума, яку країна-член може позичити або отримати у МВФ при періодичному розподіленні спеціальних активів (СПЗ).

Таким чином, величина квоти визначає можливості країн впливати на монетарну політику МВФ.

Розмір квоти визначається в залежності від економічного потенціалу країни та її місця у світовій економіці.

Згідно із статутом МВФ передбачено до 25 % квоти сплачується країною-учасницею в резервних активах (СПЗ або вільно конвертованій валюті), решта – в національній валюті.

Остання частина квоти до 75 % передається фонду, як правило, у формі простих векселів, виписаних у національній валюті.

Статті угоди МВФ передбачають також періодичний (не рідше одного разу на 5 років) перегляд квот країн-членів. Крім того, рада керуючих може будь-коли пропонувати зміни розміру квот окремих членів за їхнім власним бажанням з урахуванням ситуації, що склалася у світовій економіці.

Джерела та механізми фінансування

За статусом МВФ не є банківською установою, він більш нагадує глобальний кредитний союз, члени якого мають доступ до спільного „пулу” ресурсів (сукупної суми індивідуальних внесків країн-членів), створений для надання їм фінансової допомоги в разі потреби.

Хоча за соціальних і дуже обмежених умов МВФ може запозичувати кошти від офіційних організацій.

МВФ надає фінансову допомогу країнам-членам у межах певної політики та механізмів фінансування.

При оформленні фінансування (кредитів) МВФ ставить перед країнами-позичальниками певні політичні та економічні умови, які втілюються у програмах перебудови і стабілізації національних економік.

Такий порядок називається «принципом обумовленості». Правила, які регулюють доступ до загальних ресурсів МВФ, однаковою мірою стосуються всіх країн-членів. Першою умовою є реальна потреба у фінансуванні платіжного балансу.

З цією метою МВФ оцінює стан трьох елементів: платіжного балансу країни, зовнішніх валютних резервів та динаміки її резервних позицій.

Другою умовою є визначення термінів доступу до фінансування.

Третьою – надання фінансових ресурсів за певних вимог МВФ, які повинні сприяти зменшенню дефіциту платіжного балансу, стимулюванню економічного зростання та забезпеченню фінансової стабільності.

Нарешті, четверта умова – поетапність надання фінансової допомоги, що дає можливість МВФ оцінювати ефективність її використання.

Переважну більшість кредитів фонд надає лише після докладного вивчення його експертами фінансового стану в країні-позичальниці. Чим більшу суму кредитів прагне одержати країна, тим прискіпливіше працюють експерти фонду, причому часто безпосередньо в країні працюють делегації (місії) МВФ, які у своїх підсумкових доповідних документах подають висновки щодо доцільності надання кредитів.

Проте навіть узгоджені кредити надаються не автоматично, а поступово, певними частками (траншами).

Якщо країна не виконує взятих на себе зобов'язань, фонд може відмовити в наданні їй чергового кредитного траншу. Фінансова допомога МВФ надається тому чи іншому члену фонду шляхом продажу СДР або валюти інших країн-членів в обмін на власну валюту. Купуючи СДР або валюту країн, член МВФ в обмін віддає еквівалентну суму власної валюти та бере на себе зобов'язання її викупити через установлений період часу.

МВФ надає фінансову допомогу країнам-членам у межах відповідних механізмів фінансування, що розрізняються в основному характером програм, умовами спрямування та вартістю кредитів.

12.2. Світовий банк та його складові інституції

Світовий банк являє собою групу споріднених організацій, тому досить часто говорять про групу Світового банку. До неї входять: **Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)** (саме його інколи називають скорочено Світовим банком), **Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція гарантування інвестицій**, а також **Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів**.

Офіційні цілі членів групи Світового банку — зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинених країн до країн, що розвиваються. Зазначимо, що

основна різниця між Світовим банком і МВФ полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн. Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектора тощо.

Заборгованість
України за позиками,
одержаними від
МБРР, за станом на
31.12.2014 р.:
4332608,66 дол. США

**Міжнародний банк
реконструкції та розвитку
(МБРР)** на початку своєї діяльності
був призначений стимулювати
приватні інвестиції у
західноєвропейських країнах після
Другої світової війни.

МБРР — одна з найбільших і найвпливовіших у світі міжнародних фінансово-кредитних установ, яка надає довгострокові позики під державні програми тільки урядам і центральним банкам країн-членів. Членами МБРР можуть бути тільки члени МВФ. Основна різниця між МВФ та МБРР полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як МБРР зосереджується переважно на середньо- та довгострокових проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн-членів. Якщо з якихось причин МВФ призупиняє свої програми в будь-якій країні, це призводить до припинення програм кредитування з боку МБРР.

МБРР надає довгострокові позики країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу.

Статутний капітал МБРР формується шляхом передплати держав-членів його акцій. Квоти держав у капіталі банку встановлюються на основі квот у МВФ. Голоси в МБРР, як і в МВФ, розподіляються залежно від розміру внеску. Держава-член має 250 голосів плюс 1 додатковий на кожну придбану нею акцію. Передплата України становить 10 908 акцій (1315,9 млн дол.), тобто вона має в МБРР 11 158 голосів (0,7 % від загальної кількості). Сплачений внесок — 79,3 млн дол.

Діяльність банку зосереджена на двох сферах — макроекономічна стабілізація та інституційні зміни. Активніше МБРР діє в інституційній сфері: надає допомогу в здійсненні приватизації, зміні форм власності, впровадженні антимонопольних заходів та ін. Позики надаються на 15-20 років, включаючи п'ятирічний термін відстрочення платежів.

МБРР отримує більшість своїх ресурсів завдяки операціям на світових фінансових ринках. Банк продає бони та інші гарантії заборгованості пенсійним фондам, страховим компаніям, корпораціям, іншим банкам, а також фізичним особам. МБРР бере високу плату за кредити — на рівні ринкових умов.

Певна частина кредитів банку надається на розвиток мало-рентабельних галузей з високим строком окупності витрат, куди приватний капітал не вкладається: інфраструктура, сільське господарство. Але без розвитку цих галузей неможливе економічне будівництво у країнах, що розвиваються.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була створена як філія МБРР у 1960 р. з метою зберегти вплив розвинених західних держав на країни, що розвиваються. **МАР надає безвідсоткові кредити** на строк до 50 років (з 1986 р. — строк надання кредитів скорочено до 40 років для найменш розвинених країн та до 35 років — для інших країн «третього світу»). Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання. МАР надає кредити урядам та приватним організаціям найбільш розвинених країн, що розвиваються. Право на отримання таких кредитів мають країни з річним доходом на душу населення, що не перевищує 835 дол. США.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) була організована у 1959 р. за ініціативи США з метою заохочування розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. **МФК надає**

кредити високорентабельним приватним підприємствам без гарантії уряду на строк від 5 до 15 років за умови, що частину акцій компанії-позичальники продають МФК. Рівень відсотків відповідає відсоткам, що існують на міжнародних фінансових ринках. Статутний капітал МФК створено з внесків країн-членів, їх розмір пропорційний частці їх внесків до МБРР. У МФК беруть участь тільки члени МБРР.

Багатостороння агенція гарантування інвестицій (БАГІ) здійснює страхування капіталовкладень від політичного ризику на випадок експропріації, війни, зриву контрактів.

Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК) засновано в 1966 р. для сприяння припливу міжнародних інвестицій шляхом створення умов для припинення й урегулювання спорів між урядами та іноземними інвесторами.

Найбільшою філією групи Світового банку є Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Він є основною позиковою організацією. Це найбільша установа, що надає позики на розвиток країнам із середнім рівнем доходів, а також відіграє роль головного каталізатора щодо фінансування з інших джерел.

Позики Світового банку є привабливим джерелом зовнішнього фінансування як дефіциту державного бюджету, так і реформування економіки України. Фінансові умови, на яких Світовий банк надає позики Україні, є вигіднішими, ніж більшість інших зовнішніх джерел запозичення, доступних для України на даний час.

Проекти МБРР в Україні можна поділити на системні та інвестиційні.

Системні проекти призначені для реформування цілих секторів економіки, і гроші за тими траншами спрямовуються безпосередньо в Держбюджет України. А потім уже Мінфін України зі свого бюджету повинен передбачити фінансування зазначеної в проекті програми — що і є основною метою кредитів МБРР.

За інвестиційними проектами схема надання коштів МБРР дещо інша. Ще в процесі підготовки проекту визначаються пакети закупівель, які необхідні для його впровадження, та джерела фінансування. Потім створена українською стороною

робоча група управління проектом (інколи за участю консультантів МБРР) готує тендерну документацію, оскільки всі закупівлі робляться за принципом проведення відкритих міжнародних конкурсних торгів.

Участь у торгах можуть брати всі компанії, які мають достатній міжнародний досвід і виробничі можливості виконати умови конкурсу. Це стосується і місцевих виробників, більше того, їм надається знижка у розмірі 15 % контрактної ціни. Тобто якщо український виробник виконує всі умови щодо якості, надійності та своєчасності поставок або послуг, але ціна його конкурсної пропозиції на 15 % вища, саме його можуть все одно оголосити переможцем конкурсу. Конкурс проводить українська сторона, і підготовлена нею тендерна документація обов'язково узгоджується з МБРР. Кредитні угоди щодо впровадження інвестиційних проектів укладаються між Україною та МБРР. Міністерство фінансів України призначається представником позичальника. Крім цього, кредитною угодою визначаються частини позики, які будуть передані відповідним субпозичальникам, а також категорії витрат, які можуть бути здійснені в межах проекту. Наступним заходом є підготовка та підписання субкредитних угод між Міністерством фінансів України та субпозичальниками-бенефіціарами. Субкредитними угодами визначається сума, яку Міністерство фінансів України кредитує тому чи іншому субпозичальнику, а також встановлюються умови та терміни погашення зобов'язань з обслуговування цього боргу перед державним бюджетом.

Кредити Світового банку є достатньо привабливим джерелом зовнішнього фінансування.

12.3. Банк міжнародних розрахунків

Найстарішою фінансовою установою регіонального типу є **Банк міжнародних розрахунків (БМР)**, заснований у 1930 р. у ході реалізації плану американського банкіра О. Юнга. Основна мета (при заснуванні) — стягнення репараційних платежів з Німеччини. Узагальнююча мета БМР — сприяти співробітництву центральних банків країн-учасниць і надавати додаткові можливості щодо здійснення міжнародних фінансових операцій

(ст. 3 першого статуту). Засновниками БМР стали група із шести центральних банків Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції та Японії і група приватних банків США на чолі з Банкірським домом Моргана. Банк був розміщений у Швейцарії (м. Базель), яка надала йому Установчу хартію, але його діяльність регулюється міжнародним правом. БМР розпочав свою діяльність 17 травня 1930 р. До 1932 р. його учасниками стали ще 19 країн Європи.

БМР незмінно залишається центральною банківською установою на світовій арені. Він належить центральним банкам країн-членів, контролюється ними, надає чимало суто спеціалізованих послуг центральним банкам як членам БМР, так і іншим центральним банкам.

Мета міжнародної діяльності банку полягає у зміцненні міжнародної фінансової стабільності. Особливої актуальності така діяльність набуває в сучасних умовах інтеграції світових фінансових ринків світової фінансової кризи.

Місце і роль банку в системі міжнародних відносин:

- БМР є *місцем зустрічі* представників центральних банків, тобто служить форумом (організатором) міжнародного грошово-кредитного і валютного співробітництва;

- є *банком центральних банків* — зберігає їх депозити, які становлять значну частку світових валютних резервів, здійснює розрахунки між ними на кліринговій основі, здійснює широке коло банківських операцій з метою сприяння центральним банкам в управлінні їх валютними резервами;

- є агентом або довіреною особою з міжнародних фінансових домовленостей та з виконання міжнародних фінансових угод.

Членами БМР нині є 41 центральний банк країн Європи, Азії, Африки та США, ряд країн очікують рішення щодо включення їх до БМР. ***Україна не є учасником БМР.***

США представлені у банку City Bank Corp, а не Федеральною резервною системою (ФРС). Однак остання тісно співпрацює з банком: на щомісячних нарадах у Базелі (***Базельський клуб***) і загальних зборах засновників БМР завжди присутній член ради керівників ФРС. Пріоритет в управлінні діяльністю БМР належить країнам Західної Європи.

За правовим статусом БМР є компанією з обмеженою відповідальністю, що має випущений акціонерний капітал. Статутний акціонерний капітал банку міжнародних розрахунків становить 1500 млн золотих франків у вигляді 600 000 акцій з рівною номінальною вартістю (2500 золотих франків за акцію).

Адміністративна структура БМР має три органи: загальні збори акціонерів, рада директорів і правління.

Загальні збори скликаються щороку, як правило, у другий понеділок червня з представників центральних банків-акціонерів, голоси яких розподіляються пропорційно до кількості їх акцій.

До складу *ради директорів* входять шість керівників центральних банків. Крім того, кожний із них призначає ще одного члена, який представляє його країну. Положення статуту передбачає вибір у раду ще не більше дев'яти керівників інших центральних банків-членів. Із членів ради директорів обирається голова і призначається президент банку (з 1948 р. ці дві посади обіймає одна особа) на три роки.

Рада директорів призначає головного менеджера та інших членів *правління*, яке здійснює оперативну діяльність з керівництва банком.

БМР регулярно *організовує у себе зустрічі (Базельські зустрічі)* представників центральних банків країн-членів та інших центральних банків, співпрацює з Групою десяти. Головна мета цих зустрічей — досягнення високого ступеня взаєморозуміння з питань грошово-кредитного й економічного характеру, функціонування світової валютної системи тощо.

Як банк центральних банків БМР виконує функцію координатора діяльності цих банків. Але не тільки центральні банки-акціонери, а й інші центральні банки (близько 120), а також різноманітні міжнародні фінансові установи використовують БМР як банк. Крім здійснення взаємних міжнародних розрахунків, він також надає фінансові послуги щодо управління зовнішніми резервами центральних банків.

Крім того, БМР приймає від центральних банків короткострокові вклади (до трьох місяців) в іноземній валюті або золоті. Із цими коштами БМР виконує такі операції:

- операції з валютою і цінними паперами (в основному короткострокові державні цінні папери);

- депозитно-позикові операції (надає центральним банкам забезпечені золотом або депозитами кредити, іноді надає незабезпечені (резервні) кредити на надто короткі строки);

- приймання урядових вкладів за особливими угодами (БМР не дозволено надавати кредити урядам або відкривати їм поточні рахунки);

- інвестиційні послуги управління портфелем цінних паперів;

- операції з купівлі-продажу і зберігання золота;

- інші послуги на світових ринках як агента або кореспондента центральних банків (проміжне фінансування).

БМР створює можливості для роботи різноманітних комітетів (як постійних, так і спеціальних), що вивчають і обговорюють конкретні питання: проблеми міжнародної заборгованості; упровадження фінансових інновацій, удосконалення фінансових інструментів, структури фінансових ринків, банківського нагляду, забезпечення ефективності і стабільності систем внутрішніх і міжнародних платежів і розрахунків тощо.

Під егідою БМР і за його підтримки працюють три комітети з розроблення та погодження нормативних банківських стандартів:

1) **Базельський комітет з банківського нагляду** — розробляє мінімальні принципи ефективного банківського нагляду;

2) **Базельський комітет із систем платежів і розрахунків** — здійснює нагляд за міжнародними розрахунками і розробляє нові механізми міжнародних розрахунків. Найбільш значущими є його рекомендації щодо розрахунків за фінансовими деривативами, урахування системних ризиків тощо;

3) **Постійний комітет з єрво валют** — вивчає і надає рекомендації щодо удосконалення банківського регулювання ринку єрво валют.

За роки свого існування БМР перетворився на провідний інформаційно-дослідницький центр з монетарних і фінансових проблем. Він збирає і публікує інформацію про стан на міжнародному ринку банківських і фінансових послуг. Дослідження банку мають прикладний характер. БМР готує міжбанківську базу даних, доступ до якої мають центральні банки. Вона містить інформацію про діяльність центральних банків на зовнішніх валютних ринках та про стан цих ринків.

БМР своєю діяльністю сприяє виконанню міжнародних фінансових угод, надаючи з цією метою посередницькі і довірчі послуги, а також може виконувати інші функції, наприклад агента з гарантування повернення боргу.

12.4. Європейський інвестиційний банк

Заборгованість
України за позиками,
одержаними від
ЄБРР, за станом на
31.12.2014 р.:
485332,45 дол. США

Європейський інвестиційний банк, ЄІБ (European Investment Bank) – кредитно-фінансова установа ЄС, створена у 1958 р. згідно з положеннями Римського договору (1957 р.). Штаб-квартира у Люксембурзі.

Офіційна мета ЄІБ – надання кредитів або банківських гарантій, які сприяють збалансованому економічному розвитку ЄС та процесу інтеграції країн-учасниць. Об'єктами інвестування з боку ЄІБ можуть стати лише ті проекти, реалізація яких збігається з пріоритетами та завданнями ЄС. Тому ЄІБ фінансує проекти, які відповідають одному або кільком з таких критеріїв:

- підтримка економічного прогресу в регіонах з несприятливими умовами ;
- покращення транс'європейських транспортних, телекомунікаційних та енергетичних мереж;
- підвищення конкурентоспроможності промисловості на міжнародному рівні та її європейської інтеграції;
- підтримка малих і середніх підприємств;
- захист довкілля та якості життя, розвиток міст та охорона архітектурної спадщини ЄС;
- розширення та модернізація інфраструктури в галузі здоров'я та освіти;
- відповідати критеріям екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

ЄІБ ретельно оцінює кожний інвестиційний проект, не тільки з погляду його відповідності політиці ЄС, але також з огляду на його економічний ефект та вплив на довкілля, так само, як і на його технічну і фінансову життєздатність. ЄІБ надає кредити як державним, так і приватним структурам у секторах

комунікацій, економічної й енергетичної інфраструктур, промисловості, послуг і сільського господарства.

ЄІБ фінансує тільки частину вартості проектів, доповнюючи власні кошти позичальника та інші джерела фінансування.

Його позики, як правило, не перевищують 50 % загальної суми вкладених у проект коштів.

Фінансування інвестиційних програм здійснюється у поєднанні з операціями структурних фондів ЄС, до яких належать діючі під керівництвом Європейської комісії Європейський фонд розвитку, Європейський соціальний фонд та Європейський фонд сільськогосподарської орієнтації і гарантії, а також з іншими подібними фінансовими інститутами.

Позики Європейського інвестиційного банку можуть бути реалізовані у поєднанні з безкомпенсаційною допомогою з боку ЄС чи окремих держав, які входять до союзу.

Великомасштабні проекти фінансуються за рахунок окремих позик, угоди про які укладаються безпосередньо з організаторами проекту або через їх фінансових посередників. Так було, наприклад, при здійсненні фінансування проекту спорудження тунелю під Ла-Маншем.

ЄІБ допомагає також у виконанні фінансових аспектів співробітництва ЄС з іншими державами, зокрема:

- підтримує проекти економічного розвитку в країнах Центральної та Східної Європи, які готуються до вступу в ЄС;

- опікується міждержавними проектами налагодження інфраструктури та проектами захисту довкілля, а також розвитком виробничого приватного сектора в країнах Середземноморського басейну, які не є членами союзу;

- робить свій внесок у налагодження Європейського – Середземноморського партнерства, започаткованого на Барселонській конференції, та сприяє миротворчому процесу на Близькому Сході;

- 70 держав Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів, які підписали Ломеську конвенцію користуються довгостроковими позиками ЄІБ, так само, як і Південно-Африканська Республіка;

- фінансує проекти, що становлять взаємний інтерес у таких галузях, як передача технологій, спільні підприємства та захист

довкілля в країнах Азії та Латинської Америки, які підписали угоди про співробітництво з ЄС.

Кредитна політика банку має також на меті допомогти підготувати ґрунт для створення мобільного та ліквідного євrorинку, створюючи атмосферу довіри до єдиної валюти.

12.5. Європейський банк реконструкції та розвитку

Заборгованість
України за позиками,
одержаними від
ЄБРР, за станом на
31.12.2014 р.:
581222,22 дол. США

Європейський банк реконструкції та розвитку (Євробанк, ЄБРР) — міжнародний фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ, активного інтегрування економік

цих країн у міжнародні господарські зв'язки. Створений у 1991 р. (штаб-квартира — в Лондоні).

Акціонерами банку є 64 держави, Європейська комісія та Європейський інвестиційний банк. Капітал — 30 млрд євро. Фінансує 29 країн. Країнам ЄС належить 55,12 % капіталу, США — 10 %, Японії — 8,52 %, країнам операцій — 11,78 % (в тому числі Україні — 0,8 %), іншим акціонерам — 14,58 %. Кожна країна-член представлена у раді керуючих та раді директорів банку. Збори акціонерів проводяться щорічно у квітні-травні почергово у Лондоні (у непарні роки) та в одній із країн-членів банку (у парні роки). Сьомі щорічні збори (1998 р.) відбулися у Києві. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора. Усі повноваження щодо управління ЄБРР покладені на раду керуючих на чолі з головою і двома заступниками. Вона складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць і представників від ЄС і ЄІБ. Рада керуючих делегує ряд своїх повноважень раді директорів, яка відповідає за поточну діяльність банку.

19 квітня 2008 р. за рішенням ради керуючих ЄБРР був обраний п'ятий за рахунком президент Томас Міров. Він змінив Жана Лемьєра, який був президентом протягом восьми років. Він обійняв цю посаду, коли банк переорієнтував свою діяльність на

схід та південний схід. Свою діяльність банк будує за стратегією керованого зростання, на основі жорсткого дотримання здорових банківських принципів.

ЄБРР працює лише на комерційних засадах. На відміну від МВФ, надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки. 60 % позикових засобів спрямовуються у приватний і 40 % — у державний сектор. Крім цільових кредитів ЄБРР здійснює прямі інвестиції, а також надає технічну допомогу (консультації, курси навчання банкірів та менеджерів, допомога в організації систем розподілу продовольства). Спеціальних коштів для надання технічної допомоги ЄБРР не має, а залучає інші ресурси, у тому числі із створених у країнах ЄС спеціальних фондів, міжнародних організацій.

З 2012 року дирекцію ЄБРР в Україні очолює Андре Куусвек. Один із пріоритетних напрямків — фінансування проектів модернізації систем теплопостачання, зокрема муніципальних. Першим цільовий кредит отримала міська рада Тернополя (10 млн євро).

Запитання для самоконтролю

1. Які функції виконує МВФ?
2. Як сформовано капітал МВФ?
3. У яких формах здійснюється кредитування МВФ?
4. Методи валютного регулювання МВФ.
5. Які фінансові інститути входять до групи Всесвітнього банку?
6. Які функції і напрями діяльності Міжнародного банку реконструкції і розвитку?
7. Як формується капітал і ресурси МБРР?
8. Які функції і сфери діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку?
9. Які проекти фінансує ЄІБ?
10. Місце і роль БМР у системі міжнародних відносин.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютна ліквідність — здатність активу негайно обмінюватись на будь-які блага.

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним

значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані в наявні кошти.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів та позик, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позику, здійснює підрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні винятково визначене законодавством.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами.

Банківський відсоток — плата за надані в борг гроші.

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Банківські ресурси — сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Банкнота — банківський білет, грошовий знак, що випускається в обіг центральним емісійним банком. Забезпечений усіма активами банку та масою товарів, що належать державі.

Бланковий кредит — кредит, який надається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит і, як правило, надійним позичальникам.

Валюта — грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок — сукупність обмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або за відсотковою ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Валютні обмеження — законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій у країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо).

Вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Відсотковий ризик — ризик змін відсоткових ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Гроші — специфічний товар, що обмінюється на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом. Гроші є засобом вираження вартості товарів.

Грошова база — це консолідуючий показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Грошова система — форма організації грошового обігу, що встановлюється державними законами або рішеннями міжнародних органів.

Грошовий мультиплікатор — це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Грошовий оборот— сукупність переміщень грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошовий потік — сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частку) процесу розширеного відтворення.

Грошовий ринок— сукупність грошових інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників.

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу.

Дворівнева банківська система — система, у якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Депозитний відсоток — ставка відсотка, який виплачується за вкладом населення та юридичних осіб.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Державний кредит — вид кредиту, за якого одним із суб'єктів кредитних відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Економічні межі кредиту — межа відносин з приводу передачі вартості в тимчасове використання.

Електронні гроші — умовна назва фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

Емісійна функція кредиту — в сучасній економіці гроші виникають унаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватися за рахунок розширення комерційного кредиту.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Залучені кошти банку — сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Інвестиції — грошові, майнові цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Інновації — нові досягнення в галузі технології чи управління, призначені для використання в операційній та іншій діяльності підприємства.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золотопаперових грошей унаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають з приводу надання кредиту під заставу нерухомого майна.

Комерційний банк — банківська система, що належить до другого рівня банківської системи України.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надається продавцем покупцеві у вигляді відстрочення платежу за реалізовані товари і послуги.

Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Конкурентний ринок — ринок, на якому жоден з учасників не має змоги впливати на ціну.

Контрольно-стимулююча функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати в кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Котирування — визначення офіційними державними органами (чи іншою фінансовою установою) курсу (ціни) іноземної валюти.

Кредит (лат. *credo* — вірити) — економічні відносини між юридичними та фізичними особами, а також державами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах повернення, строковості, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропозиції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кредитні відносини у конкретній державі.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків за користування кредитом.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позик, наданих ринком, та придбаних цінних паперів.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єкту господарської діяльності в тимчасове користування.

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ломбард — спеціалізована небанківська кредитна установа, яка видає позики під заклад рухомого майна.

Маржа — різниця між ставками позикового та депозитного відсотка, яка і є прибутком банку.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їхній формі, яка є в економічних суб'єктів у вказаний момент.

Масштаб цін — вагова кількість грошового металу, що законодавчо закріплена за грошовою одиницею.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші в центр макроекономічної політики; ґрунтується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Норма відсотка — співвідношення доходу на позиковий капітал із сумою наданої позики (вимірюється у відсотках).

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати в центральному банку.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Облікова ставка відсотка — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Облікова ставка НБУ — плата (у відсотках), що стягується Національним банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Обліковий відсоток — відсоток, установлений як плата за кредити, що надається центральним банком комерційним банкам.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках у центральному банку. Визначаються у вигляді норми у відсотках до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, із яким погодився банк, різновид кредиту.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих

паперів комерційними банками скорочує їхні кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно не впливає на грошову масу в обігу.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом.

Пасиви банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), у якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позикового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча відсоткова ставка — ставка, розмір якої може змінюватися під час дії кредитної угоди.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Позичальник — фізичні чи юридичні особи, які можуть отримати в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначає процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Регулювальна функція кредиту — в сучасних умовах засіб державного регулювання економічних процесів.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Сеньйораж — прибуток, отриманий від різниці між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їхню емісію.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається в грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і споживчого кредиту.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними в постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб під час окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються з отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди (як мінімум кредитор і позичальник).

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками, знижками ціни.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (купівля дебіторів).

Фіксована відсоткова ставка — ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовує уряд для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Функція грошей — робота грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Центральний банк — банк першого рівня у дворівневій банківській системі.

Чек — письмовий наказ власника поточного рахунка банку на виплату певній особі зазначеної в ньому суми грошей (дохідність, ліквідність).

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ПРОГРАМИ З КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ «ГРОШІ І КРЕДИТ»

1. Сутність та функції грошей.
2. Історичні форми та види грошей і їх еволюція.
3. Функції грошей та їх характеристика.
4. Концепції походження грошей (кількісна теорія, теорія грошей класичної школи політекономії тощо).
5. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив.
6. Відмінності золотих і паперових грошей.
7. Відмінності паперових і кредитних грошей.
8. Електронні гроші та їх розвиток в Україні.
9. Вартість грошей та методи їх вимірювання.
10. Роль грошей у розвитку ринкової економіки.
11. Сутність та структура грошового обігу.
12. Класифікація грошових потоків.
13. Запас грошей і грошовий дохід.
14. Структура грошового обігу і його моделі.
15. Організація прогнозування і регулювання готівкового обігу.
16. Умови і принципи організації безготівкового платіжного обігу.
17. Форми безготівкових розрахунків.
18. Грошова маса та її структура. Показники вимірювання грошової маси.
19. Дайте оцінку обсягу і структури грошової маси в Україні.
20. Грошові агрегати та їх характеристика.
21. Грошова база.
22. Закон грошового обігу та його зміст. Сталість грошей та механізми її забезпечення.
23. Механізми поповнення маси грошей та їх обіг.
24. Сутність понять «випуск» та «емісія» грошей.
25. Швидкість обігу грошей і її характеристика.
26. Сутність та механізми «грошового мультиплікатора».
27. Сутність грошового (монетарного) ринку і його структура.

28. Об'єкти, суб'єкти та інструменти грошового ринку.
29. Схема руху грошових потоків на фінансовому ринку (пряме фінансування, непряме фінансування тощо).
30. Міжбанківський ринок грошей.
31. Ринок капіталів та його характеристика.
32. Ринок цінних паперів, фінансова біржа.
33. Дайте оцінку недержавних цінних паперів в Україні.
34. Курс цінних паперів та фактори, що на нього впливають.
35. Попит на гроші і його складові частини.
36. Попит на «запас грошей», «попит на гроші», «попит на грошовий дохід». Попит на гроші для трансакцій і попит на гроші як на активи.
37. Характеристика факторів, що впливають на попит грошей.
38. Теоретичні моделі і «номінальний попит».
39. «Грошові захисники» і «номінальний попит».
40. Пропозиція грошей на фінансовому ринку та її залежність.
41. Компоненти грошової бази та пропозиції грошей.
42. Роль банківської системи у формованій пропозиції грошей.
43. Емісія готівкових грошей (емісійно-касове регулювання).
44. Рівновага на грошовому ринку та відсоток.
45. Суть грошової системи та її елементи
46. Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.
47. Основні типи грошових систем та їх характеристика.
48. Класифікація типів грошових систем.
49. Еволюція грошових систем.
50. Сучасна грошова система України та її характеристика.
51. Особливості функціонування об'єднаної грошової системи.
52. Класифікація розрахунків.
53. Організація розрахунків.
54. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень.
55. Розрахунки платіжними вимогами.
56. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень.
57. Механізм здійснення розрахунків чеками.

58. Механізм використання векселя у платіжному обороті.
59. Розрахунки акредитивами та механізм сплати.
60. Міжбанківські кореспондентські відносини.
61. Сутність, форми і причини інфляції.
62. Теоретичні концепції інфляції.
63. Види інфляції.
64. Наслідки інфляції.
65. Особливості інфляції в Україні.
66. Показники вимірювання інфляції.
67. Методи регулювання інфляції.
68. Сутність грошових реформ та їх класифікація.
69. Моделі грошових реформ і їх функції.
70. Особливості проведення грошової реформи в Україні.
71. Походження і сутність кредиту. Об'єкт і суб'єкт кредиту.
72. Перетворення грошей на капітал та розвиток кредиту.
73. Функції та роль кредиту.
74. Функціональні характеристики інших кредитних відносин.
75. Форми кредиту та їх загальна характеристика.
76. Характерні ознаки кредиту в ринковій економіці.
77. Характеристика окремих видів кредиту.
78. Переваги використання лізингу в розвитку економіки України.
79. Державний кредит та його види.
80. Комерційні кредити.
81. Банківський кредит, його види й ознаки.
82. Система банківського кредитування.
83. Принципи банківського кредитування.
84. Форми забезпечення кредитів.
85. Методи банківського кредитування.
86. Механізм банківського кредитування.
87. Оцінка платоспроможності підприємств при отриманні кредиту.
88. Відсоток загального кредиту (позиковий кредит). Норма відсотка (відсоткова ставка).
89. Вартість кредиту.
90. Роль кредиту в розвитку ринкових відносин.
91. Кредитна система та її структура.

92. Національний банк України та його функції.
93. Державні банки: ознаки, функції та управління.
94. Акціонерні банки — основні ланки кредитної системи.
95. Функції та види банків нижчого рівня.
96. Ознаки та характеристика кооперативних банків.
97. Капітал банку, його види та управління ним.
98. Активні операції банків та їх структура.
99. Пасивні операції банків та їх структура.
100. Комісійно-посередницькі операції банків.
101. Депозитні операції банків. Вклади та їх типи.
102. Ризик та управління ним.
103. Банківські об'єднання та їх типи.
104. Міжбанківські кореспондентські відносини.
105. Міжбанківський ринок грошей.
106. Надлишковий резерв, хто його визначає.
107. Грошово-кредитна політика Національного банку України.
108. Інструменти грошово-кредитної політики.
109. Політика центрального банку щодо обов'язкового резервування.
110. Міжнародний кредит та характеристика міжнародних операцій.
111. Недоліки у використанні міжнародних кредитів в Україні.
112. Сутність та особливості іпотечного кредиту.
- Організація роботи банків з клієнтами та кредитний договір.
113. Загальна характеристика основних спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
114. Валютні відносини та валютні системи.
115. Валюта та конвертованість валюти.
116. Валютний курс та курсова політика.
117. Види та порядок визначення валютних курсів.
118. Регулювання валютних курсів та валютний коридор.
119. Загальна характеристика та структура валютного ринку.
120. Валютні операції.
121. Валютні ризики і методи валютного страхування.
122. Платіжний баланс та його структура.
123. Методи балансування та формування платіжного балансу.
124. Загальна характеристика основних міжнародних кредитних організацій

Бібліографічний список

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV (із змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III (із змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
3. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
4. Закон України «Про кредитні спілки» від 2001 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
5. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
6. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
7. Закон України «Господарський кодекс України» від 16.01.2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 р. №2654-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
9. Гроші та кредит: Навч. посібник / І.В. Алексеев, М.К. Колісник, О.Й. Вівчар та ін. – Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. – 168 с.
10. Ватаманюк О.З. Макроекономічний аналіз заощаджень в економіці України: Автореф. дис... д-ра екон. наук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007.
11. Гай-Нижник П.П. Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 136-145.
12. Гальчинський А.С. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій // ECONOMICS. – 2008. – №42(721); 8-14 листопада. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/svitova_groshova_kriza_vitoki_logika_transformatsiy.html.

13. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: Либідь, 2006. – 598 с.
14. Щетинін А.І. Гроші та кредит: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
15. Демківський А.В. Гроші та кредит: Підручник. – К.: ДАКОР, 2007. – 528 с.
16. Івасів Б.С. Гроші та кредит: Підручник. – Тернопіль; К.: КонДор, 2008. – 528 с.
17. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: Навч. посібник. – 2-ге вид. – К.: ТОВ "Центр учбової літератури", 2011. – 320 с.
18. Калініченко Л.Л., Островерх Н.М. Банківська справа: Навч. посібник. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 138 с.
19. Калініченко Л.Л. Основи банківської та інвестиційної справи: Навч. посібник. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 206 с.
20. Калініченко Л.Л. Банківська система: Навч. посібник. – Харків: УкрДУЗТ, 2015. – 249 с.
21. Калініченко Л.Л., Горбунова Т.С. Теоретичні аспекти формування кредитного портфеля банків // Глобальні та національні проблеми економіки: Електронне наукове фахове видання. – 2015. – Вип. 6. – С. 695-698. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/>.
22. Калініченко Л.Л., Мусіяка К.К. Роль банківського кредитування у розвитку малого бізнесу в Україні // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2015. – Вип. 50. – С. 325-329.
23. Калініченко Л.Л. Глобалізація банківської діяльності та її вплив на банківську систему України // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2013. – Вип. 43. – С. 77-83.
24. Калініченко Л.Л. Фінансові компанії як один із конкурентів банківського роздрібного бізнесу // Зб. наук. праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер. «Економіка і управління». – 2011. – Вип. 18, Ч. 1. – С. 213-220.
25. Колесников О.В., Бойко Д.І., Коковіхіна О.О. Історія грошей та фінансів: Навч. посібник. – 2-ге вид., виправл. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 140 с.

26. Коковіхіна О.О. Аналіз та шляхи підвищення ефективності процентної політики НБУ // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – К., 2012. – № 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1552>.

27. Коковіхіна О.О. Грошово-кредитна політика: подальше удосконалення визначення // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – Вип. 33. – С. 96-99.

28. Коковіхіна О.О., Бойко Д.І. Використання норм обов'язкових резервів у грошово-кредитній політиці України // Економічний часопис – XXI: науковий журнал. – К., 2011. – №3-4. – С. 45-47.

29. Коковіхіна О.О. Бойко Д.І. Фондовий ринок України: аналіз структури, особливостей та проблем функціонування // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 264. – С. 1733-1738.

30. Коковіхіна О.О., Високорода М.С. Фінансова безпека комерційного банку: подальше удосконалення визначення // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – Вип. 45. – С. 248-252.

31. Коковіхіна О.О., Олійник А.Ю. Ідентифікація загроз фінансової безпеки банку // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2015. – Вип. 50. – С. 329-333.

32. Зайцев О.В. Гроші та кредит. Лекційне викладення: Навч. посібник. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 179 с.

33. Козюк В.В. Динамічна інкосистентність монетарної політики в контексті глобальних макрофінансових процесів // Банківська справа. – 2009. – № 6. – С. 16-30.

34. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика. – К.: НІОС, 2001. – 224 с.

35. Лук'янов В. Роль монетарної політики і монетарного регулювання в активізації фінансових ринків // Банківська справа. – 2012. – № 4. – С. 60-75.

36. Михальський В.В. Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // Фінанси України. – 2007. – №11. – С. 64-72.

37. Петренко Я. Неорганізовані нагромаджені заощадження в механізмі трансформації заощаджень в інвестиції // Економіка України. – 2010. – №1. – С. 44-52.

38. Рудан В. Координація фіскальної та монетарної політики як умова розвитку економіки України // Банківська справа. – 2012. – № 6. – С. 69-84.

39. Савченко Т.Г. Методологічні підходи до розробки монетарного правила в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – С. 268-278.

40. Селіверстов В.В. Особливості забезпечення цінової стабільності в Україні // Фінанси України. – 2014. – № 5. – С. 74-85.

Платіжне доручення — це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунка певної суми та перерахування її на рахунок одержувача (рис. Д.1). При цьому виконуються такі поетапні операції:

- 1) укладання контракту;
- 2) надання послуг, відвантаження товарів, виконання робіт;
- 3) передача платіжного доручення банку для списання з рахунка платника суми платежу;
- 4) витяг з розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) платіжне доручення про зарахування платежу на розрахунковий рахунок одержувача (постачальника);
- 6) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу.

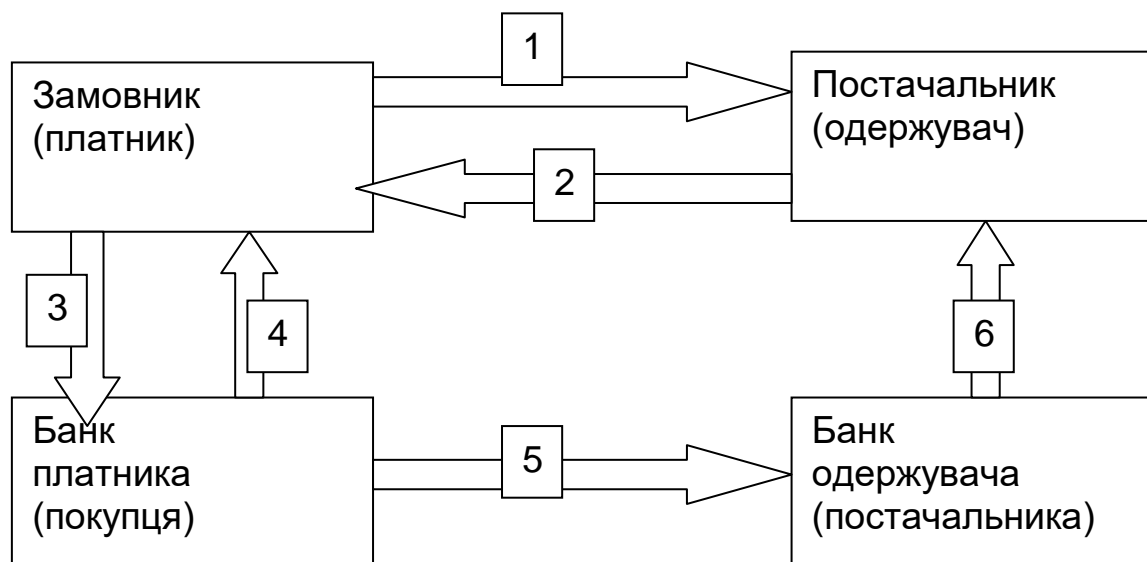

Рис. Д.1. Документообіг при розрахунках платіжними дорученнями

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документа — «платіжна вимога» заповнює одержувач, а частину — «доручення» заповнює платник при згоді на оплату (рис. Д.2).

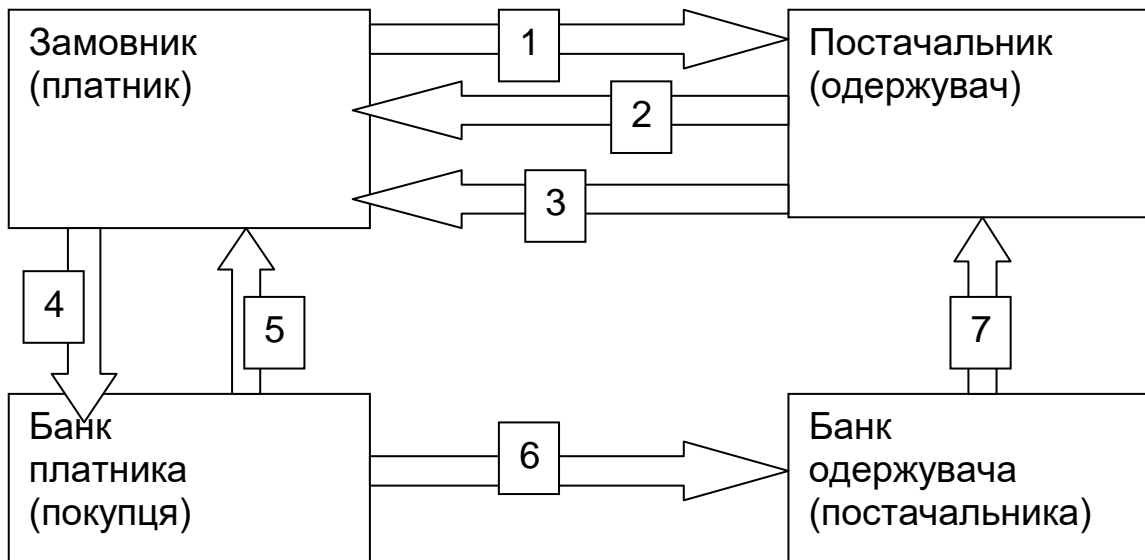

Рис. Д.2. Рух документів при розрахунку платіжними вимогами-дорученнями

Документообіг при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями включає такі операції:

1) укладення угоди між постачальником і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення;

2) відвантаження товару покупцеві (замовнику);

3) відправлення постачальником на адресу покупця документів на відвантаження товарів із заповненим постачальником вимогою-дорученням;

4) дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його у свій банк на оплату;

5) витяг з розрахункового рахунка, який надається банком платнику про здійснення платежу на адресу постачальника;

6) передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника;

7) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу на рахунок постачальника.

Розрахунковий чек — документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунка певної суми грошей на рахунок чекоотримувача (одержувача) при здаванні ним чека в банк (рис. Д.3).

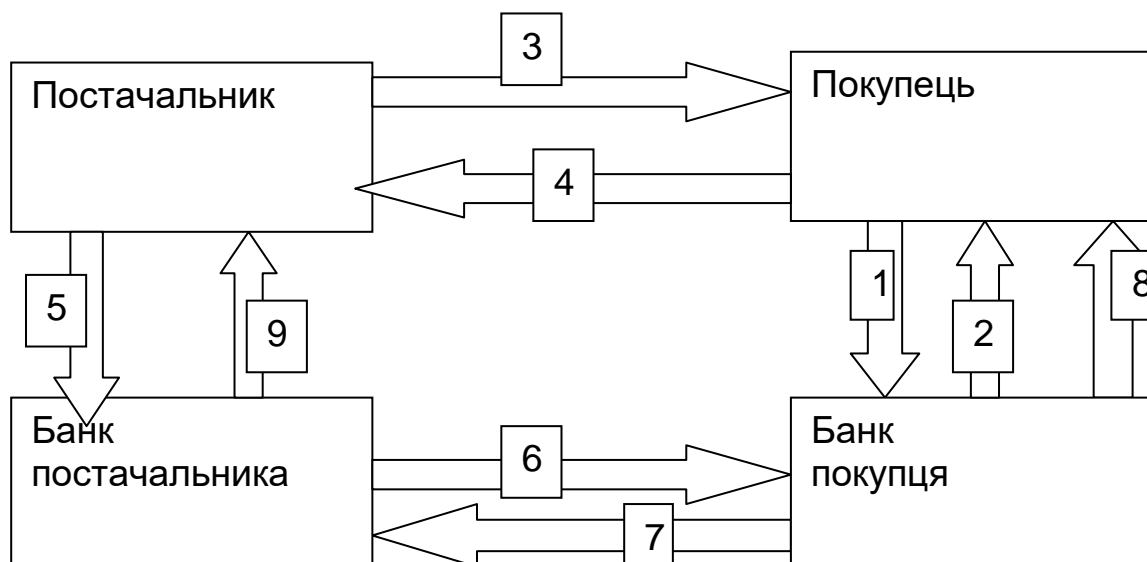

Рис. Д.3. Організація розрахунків за допомогою чеків

Чек — це документ суворої звітності і бланки чеків (а вони звичайно брошуруються в чекові книжки по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, затвердженими Національним банком України.

Чек має ряд обов'язкових реквізитів, наприклад, зазначення суми платежу за чеком, найменування одержувача платежу, дату і місце укладання чека тощо.

Порядок здійснення платежу за допомогою чеків включає такі операції:

- 1) замовлення в банку чекової книжки;
- 2) видача покупцеві чекової книжки з депонуванням зазначеної в книжці суми;
- 3) постачання товару (виконання робіт, надання послуг) постачальником;
- 4) передавання чека покупцем постачальникові в оплату товару або послуг;
- 5) передавання банку чека для його оплати банком платника;
- 6) передавання документів банку покупця;
- 7) зарахування коштів на розрахунковий рахунок постачальника;
- 8) витяг з рахунка депонованих сум;
- 9) витяг про зарахування відповідної суми на рахунок постачальника.

Розрахунки за чеками мають певні переваги. Вони передусім у тому, що досягається досить висока швидкість розрахунків, а це означає прискорення обігу й скорочення дебіторської заборгованості. Чек дає переваги не тільки постачальникові, а й замовнику, бо він гарантує надходження товару, виконання робіт, надання послуг і т. ін., оскільки чек виписується після отримання товарів чи надання послуг.

***Вексель** — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми (цінний папір), що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.*

Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто — боржник чи кредитор — виписує вексель, розрізняють ***простий і переказний векселі***.

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. При видачі ***простого векселя*** векселедавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною — векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку.

Переказний вексель являє собою письмову пропозицію векселедавця, звернену до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосамента (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

Правову основу використання векселя в господарському обороті визначає Положення «Про переказний і простий векселі», прийняте відповідно до постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.1992 р., та Закон України «Про обіг векселів в Україні» (2001).

Таблиця 6.1

Офіційний курс гривні до деяких іноземних валют, установлений Національним банком України,
середній за період

Назви валют		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
100	англійських фунтів стерлінгів	933,76	929,45	1010,69	966,88	1219,48	1226,89	1277,71	1266,38	1250,64	1953,75
10	білоруських рублів	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01	0,01
100	доларів США	512,47	505,00	505,00	526,72	779,12	793,56	796,76	799,10	799,30	1188,67
100	польських злотих	158,76	162,77	183,06	219,19	252,09	263,85	270,21	245,52	252,92	375,53
10	російських рублів	1,81	1,86	1,98	2,11	2,47	2,61	2,72	2,57	2,51	3,11
100	шведських крон	68,96	68,50	74,79	80,03	102,54	110,33	122,88	117,98	122,72	172,37
100	швейцарських франків	412,75	402,78	421,16	486,09	719,50	762,61	901,41	852,08	862,33	1295,01
1000	японських єн	46,69	43,40	42,92	51,40	83,45	90,52	100,04	100,19	82,14	111,93
100	євро	638,99	633,69	691,79	770,80	1086,79	1053,29	1109,18	1027,06	1061,22	1571,59
100	СПЗ	758,02	742,83	772,94	830,84	1201,88	1210,84	1258,08	1223,72	1214,70	1801,86